

EL CASTELL D SOLIVELLA

EL CASTELL D SOLIVELLA

ENTRE EL GÒTIC I EL RENAIXEMENT A LA CATALUNYA NOVA

Joan-Albert Adell Gisbert
Ariadna Adell Casas
Pau Arroyo Casals
Moisés Díaz García
Joan Menchon Bes

EL CASTELL D SOLIVELLA

ENTRE EL GÒTIC I EL RENAIXEMENT A LA CATALUNYA NOVA

Joan-Albert Adell Gisbert

Ariadna Adell Casas

Pau Arroyo Casals

Moisés Díaz García

Joan Menchon Bes

Coordinació

Joan Menchon Bes

Ajuntament de Solivella

AROLA EDITORS

Edita: Arola Editors

Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5
Ap. Corr. 3075 - 43006 Tarragona
arola@arolaeditors.com
www.arolaeditors.com

1a edició: agost de 2014

© dels textos: els autors

© de les imatges: els autors, entitats i institucions citades

Disseny i maquetació: Fèlix Arola

Correcció: Jordi Gavalda Batalla

Impressió: Gràfiques Arrels

ISBN: 978-84-942598-1-4

D.L.: T 1243-2014

Autoria de les imatges: **Coberta:** Heribert Mariezcurrena, a GUASCH, Joaquim: *Album Pintoresch i Monumental de Catalunya*. Barcelona: Associació Catalanista d'Excursions Científiques, 1879-1880. Any 1880. Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. **6-7:** Joan-Albert Adell Gisbert. **8-9:** Joan Menchon Bes. **12-13:** Joan-Albert Adell Gisbert. **18:** Joan-Albert Adell Gisbert. **19:** Joan-Albert Adell Gisbert, Joan Menchon Bes (plànol). **20:** Joan Menchon Bes. **21:** Joan-Albert Adell Gisbert (Siurana), Joan Menchon Bes. **22-24:** Joan Menchon Bes. **25:** Heribert Mariezcurrena 1880, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (1), Joan Menchon Bes (2), Joan-Albert Adell Gisbert (3 i 4). **26:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Joan Menchon Bes (plànol). **27:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Inma Mesas (2), Joan Menchon Bes (3 i 4). **28-29:** Institut Cartogràfic de Catalunya. **30:** Ajuntament de Solivella. **31:** Fons Cuyàs, Institut Cartogràfic de Catalunya (1), Arxiu Mas (2). **32:** Juli Soler Santaló, Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya. **33:** Joan-Albert Adell Gisbert. **34:** Arxiu Mas (1), Fons Pere Català Pic, Editorial Dalmau (2). **35:** Enric Capdevila i Torres. **36:** FONTBONA, Francesc; JORBA, Manuel (ed.): *El romanticisme a Catalunya 1820-1874*. Barcelona: Proa, 1999, p. 184. **37:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Joan Menchon Bes (2 i 3). **44:** Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880. **45:** Joan-Albert Adell Gisbert. **46:** Fons Fotogràfic Salvany, Biblioteca de Catalunya (1), Arxiu Mas (2), Joan-Albert Adell Gisbert (3 i 4). **47:** Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880 (1 i 2), Digivisió (3-5). **48:** Ajuntament de Solivella (1), Digivisió (2), Ajuntament de Solivella (3), Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880 (4). **49:** Joan-Albert Adell Gisbert (1-5), Arxiu Mas (6), Fons Pere Català Pic, Editorial Dalmau (7), PALAU I DULCET: *Guia de la Conca de Barberà 1932* (8), Fons Pere Català Pic, Editorial Dalmau (9), Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880 (10). **50:** Digivisió (1 i 2), Arxiu Mas (3, 5 i 6), Fons Pere Català Pic, Editorial Dalmau (4). **51:** Moisés Díaz García-Codex (1-3), Joan-Albert Adell Gisbert (4). **52:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Digivisió (2 i 3). **53:** Joan-Albert Adell Gisbert. **54:** Joan-Albert Adell Gisbert (1 i 2), Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona (3). **55:** Joan Menchon Bes (1), Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880 (3 i 4). **56-57:** Joan-Albert Adell Gisbert. **58:** Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. **59:** Moisés Díaz García-Codex (1), Digivisió. **60:** Joan-Albert Adell Gisbert. **61:** Pau Arroyo i Casals. **63:** Joan-Albert Adell Gisbert (1-5), Joan Menchon Bes (6). **64-65:** Joan-Albert Adell Gisbert. **66:** Joan Menchon Bes. **67:** Joan-Albert Adell Gisbert (1, 2 i 4), Arxiu Mas (3), Joan Menchon Bes (5). **68:** Moisés Díaz García-Codex (1 i 4), Joan-Albert Adell Gisbert (2), Heribert Mariezcurrena, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya 1880 (3), Consorci de Patrimoni de Sitges (5). **69:** Joan-Albert Adell Gisbert. **70:** Joan-Albert Adell Gisbert (1 i plànol), Joan Menchon Bes (2). **72:** Joan Menchon Bes. **73:** Joan Menchon Bes (1 i 2), Codex (plànol). **74:** Codex. **75:** Digivisió. **76:** Moisés Díaz García-Codex. **77:** Moisés Díaz García-Codex (1-3 i 5), Joan Menchon Bes (4), Fons Pere Català Pic, Editorial Dalmau (6). **78:** Joan Menchon Bes sobre plànol de Codex. **79:** Moisés Díaz García-Codex. **80:** Moisés Díaz García-Codex (1-4), Joan Menchon Bes (5). **81:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Moisés Díaz García (2). **82:** Moisés Díaz García. **83:** Moisés Díaz García (1-3), Joan Menchon Bes (4). **84:** Joan Menchon Bes (1 i 3), Moisés Díaz García (2 i 4). **85:** Joan-Albert Adell Gisbert (1), Joan Menchon Bes (2 i 3). **86:** Joan Menchon Bes. **87:** Rosa Palau-Carolina Escoda-Codex. **88-93:** Moisés Díaz García-Codex. **95:** Pau Arroyo i Casals. **96-98:** Pau Arroyo i Casals. **99:** Pau Arroyo i Casals (1) i Pau Arroyo i Casals sobre dibuix de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (2). **100-103:** Pau Arroyo i Casals. **104-105:** Enric Capdevila i Torres. **112-113:** Nou Estudi, Montblanc. **114-116:** Enric Capdevila i Torres.

Agraïments: Maria Adserias, Generalitat de Catalunya; Alfred Arola, Arola Editors; Fèlix Arola, Arola Editors; Eulàlia Barrasetas, Editorial Dalmau; Lydia Ballester, Centre Excursionista de Catalunya; Elisa Bofill, Grupo Planeta; Cristina Benet, Codex Arqueologia i Patrimoni; Jaume R. Costa, Generalitat de Catalunya; Cristina Ferré, Centre Excursionista de Catalunya; Pilar Lafuente, Grupo Planeta; Anna Llanes, Consorci de Patrimoni de Sitges; Judith Montseny, Ajuntament de Solivella; José Antonio Muñoz, Digivisió; Núria Peiris, Arxiu Mas; Sofia Picanyol, Fundació Enciclopèdia Catalana; Josep Pons, Constructora d'Aro; Núria Téllez, Centre Excursionista de Catalunya; Mariona Valdepérez; Àngel Veloso, Digivisió; Berenguer Vidal, Centre Excursionista de Catalunya.

ÍNDEX

Artur Mas i Gavarró, president de la Generalitat de Catalunya	7
Jordi Sierra Viu, subdelegat del Govern de l'Estat Espanyol	9
Josep Poblet i Tous, president de la Diputació de Tarragona	11
Enric Capdevila Torres, alcalde de Solivella	13
Josep Gomis i Martí, president del Consorci del Museu Comarcal de la Conca de Barberà	15
Jordi Tragant Mestres de la Torre, conseller delegat de Constructora d'Aro	17
Els castells de la Conca de Barberà, de musulmans a feudals	19
Solivella, un castell i un poble	28
Una mica d'història	32
Què sabíem del castell abans dels treballs arqueològics?	36
El castell de Solivella i l'arquitectura renaixentista de la Catalunya Nova	45
La recuperació del castell de Solivella (1993-2008)	66
Treballs arqueològics al castell de Solivella	72
Algunes peces escultòriques del castell de Solivella	94
Imatges del record, un castell, un poble	104
Referències bibliogràfiques	117

l llibre que tinc l'honor de prologar ens serveix per a conèixer gairebé mil anys de la història del castell de Solivella i, de retruc, de Catalunya; mil anys que ens permeten fer un tomb per la història de la Conca de Barberà, una comarca que separava els comtats catalans dels territoris andalusins al segle x.

Citat per primera vegada l'any 1076, documentat el 1191, transformat en palau senyorial a finals del segle xv o principis del xvi, venut i revenut unes quantes vegades entre les famílies de la noblesa catalana, espoliat i desmantellat a finals del segle xix, enderrocat el 1915 i reconstruït i recuperat a partir de l'any 1983, el castell de Solivella és, en certa manera, una metàfora del nostre país, dels fets històrics que ens han succeït i del ressorgiment de les cendres, en aquest cas de les runes, com si fos l'au fènix.

Algunes teories consideren que l'origen del mot Catalunya deriva de terra de castells. Sigui certa o no, la realitat és que a partir de la Baixa Edat Mitjana els castells afloraren pel conjunt del territori, com a fortaleses militars, defensives o de vigilància, i molt lligats als orígens dels pobles i viles. I, pel que sabem, el castell de Solivella devia ser ben espectacular i impressionant, una joia notable del gòtic florit català, ateses les descripcions i les

fotografies que se n'han pogut conservar abans del seu enderroc.

La cura i l'interès del nostre patrimoni no tenia gaires adeptes fa un segle. Més enllà d'alguns estudiosos, entitats culturals i cercles erudits, hi havia unes altres prioritats que calia atendre amb més urgència. I vet aquí com el castell de Solivella, igual que moltes altres construccions similars de Catalunya, va acabar convertit en una muntanya de runes. Per sort, l'evolució de la societat, la necessitat de conèixer els nostres orígens i l'interès del municipi per recuperar les seves arrels va fer possible a finals del segle xx que es gestés un moviment popular per a la recuperació del castell.

Avui dia podem dir ben orgullosos que la recuperació ha estat un èxit. Quinze anys de treballs, excavacions i intervencions arqueològiques han permès recuperar la traça de la planta de l'edifici i consolidar-ne les restes. La col·laboració de totes les administracions ha fet possible la creació del Centre d'Interpretació del Castell de Solivella. Les meves darreres paraules, doncs, són per a felicitar els solivellencs i les solivellenques per poder gaudir de nou del seu castell. Enhorabona!

Artur Mas i Gavarró
President de la Generalitat de Catalunya

'arxiver Fèlix Duran i Cañameras va redactar la seva tesi doctoral sobre els *Castillos feudales de Cataluña*, que publicà el 1914. Dedicà un apartat als castells de la Conca de Barberà. De Solivella ens diu: "Grandioso castillo, situado en el extremo de este pueblo, que en 1877 contaba 1.425 habitantes, dominando toda la comarca." Comarca, la Conca, que és un reflex de la nostra història comuna. En aquest marc històric del qual és testimoni el castell, de guerres constants, des de la guerra contra el rei Joan II d'Aragó fins a la guerra de la independència espanyola, Solivella manté com a símbol inalterable de la seva singularitat el castell, que ens parla d'una Tarragona, d'una Catalunya i, per què no dir-ho, d'una Espanya de prop de deu segles enrere.

Partint d'aquesta idea és necessari, encara que no sigui gaire popular, felicitar els polítics que han permès, amb la seva iniciativa, recuperar el castell, ja que mantenir viu el patrimoni també és una

tasca de servei públic. L'alcalde, Enric Capdevila, i la Corporació Municipal han treballat fermament per a cercar totes les complicitats possibles per tal que Solivella pugui continuar gaudint d'una situació privilegiada a tota la Conca. En nom del govern d'Espanya, que ha col·laborat en la rehabilitació del castell mitjançant l'actual programa de l'1,5% del Ministeri de Foment, a través del qual ha destinat 591.510,26 euros a la rehabilitació, vull felicitar tots els càrregols de Solivella per poder tornar a gaudir del castell dels Llorac.

Per molts anys!

Jordi Sierra Viu
Subdelegat del govern de l'Estat Espanyol

Qualsevol referència històrica que puguem trobar sobre el castell de Solivella és del tot elogiosa pel que fa a l'interès artístic dels seus paraments arquitectònics, d'un estil renaixentista únic a la comarca i de referència obligada en l'estudi del patrimoni nacional. Aquest llibre que m'honoro a presentar ho explica a la menuda i ofereix informació històrica i cultural, imatges que ens fan veure la realitat d'una obra ja desapareguda de la realitat física i, per això, encara molt més interessant i meritori el treball que s'ha fet de recuperació sobre el paper.

Bastit per la nissaga Llorac a la fi del segle xv i principi del xvi, amb l'aprofitament d'elements anteriors com solia ser habitual a l'època, el castell-palau de Solivella va ser un exemple del millor art renaixentista del territori. Havia estat model de fortalesa, amb tots els elements defensius i distintius d'un castell, més tard adequat com a residència palatina. En un interessant llibre coordinat per Joan Fuguet i Carme Plaza, *Història de la Conca de Barberà. Història de l'art*, publicat l'any 2008, els autors ja aportaven al coneixement divulgatiu un tast del que va ser l'edifici, que defineixen com el tercer gran exponent dels palaus residencials cincentistes de la Conca, amb

tres nivells constructius: planta baixa, planta noble i tercer pis o golfes. Malgrat aquest interès patrimonial, la seva vida com a edifici ha patit els pitjors ultratges i atacs iconoclastes que puguin imaginar-se, fins a ser reduït a quatre pedres dretes en un pany de mur.

Aquesta història, poc exemplar, almenys ha de servir per fer-nos, tots plegats, més conscients del valor i consideració vers el patrimoni que tenim i d'allò que mai no s'ha de fer. Efectivament, la veritable tragèdia de l'edifici no va ser conseqüència de les guerres i conflictes dels primers segles de la seva vida, sinó que s'esdevingué a partir de les guerres carlines i, sobretot, el seu abandonament i saqueig posterior fins a ser dinamitat. Particularment, em crida l'atenció el fet que, l'any 1915, poc després que Frederic Travé adquirís l'edifici, que tot seguit va cedir a l'Ajuntament, aquest fes volar amb dinamita l'obra que encara restava dempeus. I em crida l'atenció perquè, aquest mateix any, a l'aragonesa Osca, Rossend Rull publicava un diccionari geogràfic històric dels pobles de Catalunya amb una referència d'interès sobre aquest edifici, que definia com una veritable joia.

Per una banda, els cercles artístics i intel·lectuals del país s'havien preocupat per la recuperació del castell-palau,

promovent la seva protecció i restauració pel seu valor patrimonial i històric, i per l'altra, la ignorància de molts feia que l'edifici s'anés abandonant i fos saquejat fins a esdevenir només un simple munt de pedres.

Encara sort hi ha que en aquest escampall de pedres avui podem veure la seva escalinata, per exemple, traslladada i col·locada en el palau Maricel de Sitges; i pedres i més pedres reaprofitades aquí i allà... però alguna, i ben significativa, ha tornat a Solivella, com és el cas de l'arcàngel Sant Miquel vençant el dimoni, que fins fa poc era a la casa de la família Travé a Cubelles.

Gràcies a aquest nou treball històric, cultural i artístic centrat en el castell-palau de Solivella efectuat per Joan-Albert Adell Gisbert, Joan Menchon Bes i Ariadna Adell Casas, amb qui ha col·laborat Moisès Díaz Garcia i Pau Arroyo Casals, avui podem prendre consciència sobre l'obra i significació d'un edifici que té arrels en la història de la comarca i del país. Petita història, si voleu, però una aportació més, sòlida i ben travada, al conjunt i gruix del coneixement de l'art català.

Josep Poblet i Tous
President de la Diputació de Tarragona

El castell de Solivella continua fent història

Monument exemplar del gòtic florit català, els senyors del qual varen exercitar, durant segles, el domini feudal vers la població, tot i que aquesta també va pledejar pels seus drets.

Durant segles, el castell visqué l'esplendor de l'arribada de la dinastia de la família Llorac, que transformaren aquell monstre de pedra en un palau. Però amb el temps li arribaria una tardor imposada per l'abolició del sistema feudal, la pèrdua de les rendes del terme municipal, les guerres, l'abandonament del lloc i el mercadeig del bo i millor que allí s'atresorava. El traspàs de la propietat al municipi, però amb una estructura ja desfeta sense més, el condemnaren a una hivernada, en aquell moment sense retorn.

Però els treballs per la portada d'aigua a les cases, en la primera meitat dels anys seixanta del segle xx, varen provocar la recuperació de la cisterna del castell per convertir-la en dipòsit regulador. Pocs

anys després uns joves feren una discreta excavació en la zona de ponent, on va aparèixer una mènsula que durant anys ha estat situada a l'entrada de l'edifici consistorial. Després, al llarg de quasi trenta anys, aquell paratge, molt enrunat, fou objecte de tot tipus de comentaris del que s'hi podia fer: un mirador sobre el poble, una plaça. Amb simpatia recordo l'engrescament de la Roseta del Vidrier, l'Antònia de la Quiteria i la Concepció del Salat, per a situar-hi un punt de venda d'orelletes i vi dolç. Les converses, o d'altres, totes arribaven a la mateixa conclusió: allí calia fer-hi alguna cosa.

Així el temps portà a actuar en la consolidació d'un mur i la paret que s'aixeca enlaire en el cantó nord-oriental del castell, per a evitar-ne la pèrdua. Aquell oblit ja no era tal, i els camps de treball foren el tret de sortida per a la plena recuperació d'una part de la història. Els joves que participàrem en les excavacions anàvem descobrint cada estiu que alguna cosa important, tot i soterrada, encara hi havia. Hi veiérem com amb l'extracció de tones de runa, agafava forma el perímetre emmurallat, apareixien

murs i contramurs, el pati d'armes, l'entrada principal. Foren dies molt intensos i emocionants. Érem conscients que tot un equip de persones participaven del redescobriment de la història i la recuperació d'un patrimoni que havia hivernat llargament al costat del perímetre urbà de la població.

La dignificació del lloc que havia hostatjat aquell gran castell palau ha suposat per a Solivella un retrobament i una conciliació amb la seva gent i la pròpia història.

Però calia fer un altre pas. Si les restes arqueològiques aparegudes en les diverses excavacions eren de notable interès, calia valorar-les. És en aquest moment que arrela i es consolida la construcció del Museu del Castell i el Centre d'Interpretació de l'Arquitectura Renaixentista a la Conca de Barberà, on s'exposa el material arqueològic (una vegada fets els respectius treballs de restauració) i un tast de la història del monument i d'aquells elements que configuren l'entorn geogràfic més proper.

En tot aquest procés, i en els darrers dos anys, s'hi afegí la possibilitat

de recuperar una escultura que tots els llibres d'història situaven a Cubelles, en una propietat del Sr. Federic Travé: una imatge de l'arcàngel Sant Miquel sobre un peu treballat en pedra amb l'escut dels Llorac. Una intervenció municipal *in extremis* evità que fos duta a una subhasta d'art el desembre de 2012. Finalment, la seva recuperació i trasllat a Solivella ha estat possible per la intervenció de la empresa d'Aro, que ha estat present en tots els treballs de bon principi. Actualment aquesta peça, de gran valor patrimonial i que durant segles havia presidit el patí d'armes del castell, dóna la benvinguda al seu propi museu. Veritablement representa tot un símbol patrimonial i d'identitat per als solivellencs.

Mn. Miquel Queralt, vicari beneficiat de la parròquia de Santa Maria de Solivella i a la vegada fundador de l'Orfeó solivellenc, finalitzava un article sobre *Lo castell de Solivella* publicat a la *La Crònica de Valls* el 21 de setembre de

1907 dient: *"Ja ho veyeu pares. Ja ho veyeu autoritats de Solivella si'n te d'importancia lo nostre Castell. Cal donchs obrir l'ull y vigilar los miserables restos que'n quedan pera que ells puguin dir a les generacions que vindrán "axó fou un Castell de noble importancia y de art bellissim".*

Avui el poble de Solivella ha fet justícia a les paraules de Mn. Miquel Queralt: les restes han estat recuperades i dignificades per a gaudiment de tothom.

Amb tot, calia donar un altre pas en ferm, la projecció de tota la feina feta. El primer ha estat integrar el Castell i el seu Museu dins la xarxa museogràfica del Consorci del Museu Comarcal de la Conca de Barberà, per donar pas a una nova etapa que ha de suposar la promoció i la coneixença del nostre patrimoni històric i artístic. Desitjant que el Museu esdevingui un veritable casal d'estudi i cultura.

Finalment, el més sincer agraïment a totes les persones que han encoratjat i donat suport a tot aquest procés: als

diversos equips de govern municipal, que amb diverses intensitats hi han estat presents; als tècnics i estudiosos, part molt important, que amb el seu dinamisme ens han donat a conèixer un valor patrimonial fins ara desconegut; a les administracions que han fet possible que tot plegat esdevingués una realitat; a la constructora d'Aro, per la seva aportació al patrimoni municipal.

La publicació d'aquest llibre esdevé una aportació capdal al patrimoni escrit i documental de Solivella, on el Castell n'és el protagonista i els veïns i veïnes esdevenen els seus senyors.

Enric Capdevila i Torres
Alcalde de Solivella

Amb la recent incorporació del castell de Solivella al Consorci del Museu Comarcal de la Conca de Barberà assistim a un fet cultural d'evident significació comarcal. Per un cantó, suposa el reconeixement a l'interès del Consistori solivellenc de recuperar un patrimoni que els segles i la descura de temps pretèrits sotmeteren a un munt de runes. Per altra banda, representa un pas endavant en l'enriquiment patrimonial de la Conca i, de manera particular, del municipi de Solivella. I, encara, i no menys important, hom recupera mitjançant les excavacions arqueològiques que s'hi duen a terme i les fonts documentals recercades, un llibre intangible de la història d'aquesta vila.

El castell de Solivella, com els de totes les poblacions que en els moments inicials de llur poblament n'erigiren, jugà un paper fonamental durant molts segles en la implantació, l'arrelament i el desenvolupament de la societat solivellenca, adés de la seva influència sobre altres nuclis i indrets de relativa proximitat, primer en la tasca de conquesta i, en conseqüència, la corresponent feudalització, i, posteriorment, en el regiment del destí de la població, fins que la desaparició del règim feudal el relegà a un espai físic que,

sense els motius que l'impulsaren i el mantingueren, perdé de manera accelerada la seva preponderància sobre el seu entorn de domini.

Així doncs, d'aquell paper vigorós dels barons de Llorac es passà a èpoques de decandiment, de canvis de propietat, i allò que en un espai temporal secular fou insígnia del poble es convertí en una càrrega per als seus propietaris, sovint rebut en concepte d'herència, fins que a l'últim terç del segle XIX fou venut a propietaris solivellencs, amb la consegüent desvinculació dels descendents dels senyors de Solivella. D'aquesta faisó passà successivament d'unes mans a d'altres, fins que esdevingué propietat municipal i visqué els vaivens de les polítiques i les necessitats consistorials.

Sortosament, l'interès dels successius consistoris de finals del segle XX i primers anys del segle XXI revitalitzà l'atractiu que envers l'obra sentien alguns solivellencs, i s'endegà la materialització del projecte de consolidació de les restes existents duta a terme en diverses fases i mercès al concurs material d'algunes institucions públiques, encapçalades per l'Ajuntament solivellenc.

L'acció continuada i sistemàtica d'excavacions ha portat a la troballa de materials mobles que permeten definir la

seva decoració interior, mentre que per altra banda la descoberta de traces arquitectòniques comporta un reconeixement de les seves estances interiors. Les excavacions a redós de l'obra han deixat al descobert el perímetre propi del castell, així com altres construccions al seu servei. Amb aquests fons d'estudi, i avançant vers la revaloració de les restes del castell, s'ha creat el Centre d'Interpretació del Castell de Solivella.

Ara, davant de la realitat i les possibilitats evidents en el camp de la cultura d'aquest Centre d'Interpretació com a dinamitzador de recerques historiogràfiques i com a divulgador de la història de Solivella, el Consorci del Museu Comarcal de la Conca de Barberà, com hem dit abans, l'acull dintre la seva xarxa museogràfica, li assigna per se el paper cultural heretat del passat solivellenc i el posa en relleu en el conjunt patrimonial de la comarca, per a la qual vetlla el Consorci.

Josep Gomis i Martí
President del Consorci del
Museu Comarcal de la Conca de Barberà

uan Constructora d'Aro va aparèixer en la història del castell, aquest era poc més que un record, unes fotografies antigues i un munt de terra i runes que envoltaven una porta i una alta cantonada, únic senyal que en aquell indret hi havia existit un palau al segle xv. Uns meritoris treballs d'excavació i desenrunament, efectuats per un camp de treball, havien posat en evidència que aquells munts de terra amagaven estructures arquitectòniques que no havien desaparegut totalment. A partir d'aquí, les gestions dels diferents equips de govern de l'Ajuntament de Solivella varen permetre d'aconseguir els fons necessaris per a engegar les tasques de recuperació.

Aquestes tasques varen ésser adjudicades a la nostra empresa, que en aquell moment ja disposava d'una contrastada experiència en obres de recuperació del patrimoni arquitectònic, com el castell de Claramunt, el monestir de Sant Pere de Casserres o el monestir de Sant Cugat del Vallès. Una obra d'aquest tipus només pot sortir bé si tots els seus actors hi posen la il·lusió i la passió per la cultura per sobre dels objectius estrictament econòmics, i aquesta il·lusió era propagada per l'Ajuntament de Solivella i l'equip facultatiu de les obres, tant arquitectes com arqueòlegs, i va encaixar perfectament amb la nostra filosofia empresarial i social. El resultat d'aquesta comunió d'interessos i voluntats salta

avui a la vista: on hi havia un munt d'enferocs, avui es pot contemplar la planta baixa del castell i el seu sistema defensiu, en un espai ordenat que remata l'estructura urbana de la vila de Solivella.

Però els resultats culturals de la recuperació no es varen acabar amb les estructures arquitectòniques del castell, sinó que es varen descobrir molts elements de la seva espectacular decoració del segle xv, realitzada majoritàriament en guix policromat. La importància dels elements recuperats va moure l'Ajuntament a aconseguir els fons necessaris per a la restauració i la museïtzació d'aquest important llegat històric, i en aquest moment la nostra empresa, per la seva solvència i el coneixement adquirit de la realitat de Solivella, va poder guanyar els concursos públics per a la construcció de les sales del centre cívic de Solivella, i la implantació de la museografia, que recull els materials artístics del castell i que estableix la seva contextualització.

Ara, acabats els treballs constructius, l'edició d'aquest llibre, que recull els resultats de tots aquests anys d'investigació i execució d'obres, és la culminació de l'evolució del castell de Solivella en el segle XXI, de la recuperació a la restauració i exposició i, finalment, la difusió.

"Res no mor del tot, mentre segueixi viu en la memòria", i avui podem dir amb satisfacció que Constructora d'Aro ha participat activament en la renaixença d'un important exemple de l'art

protorenaixentista català, que torna a existir en la memòria col·lectiva.

La responsabilitat social ha estat una voluntat constant de la nostra empresa al llarg de la seva història, tant a nivell corporatiu com a nivell personal dels seus directius, i en el cas del castell de Solivella hem tingut l'oportunitat de complir aquesta voluntat amb el patrocini de l'edició d'aquest llibre.

Els treballs de recuperació del patrimoni cultural del nostre país són mancats, generalment, de la seva necessària difusió perquè els nostres conciutadans coneguin la realitat de la seva història i la seva cultura, que es va descobrint i eixamplant en cada monument que es recupera. Casos emblemàtics com el del Born de Barcelona demostren fins a quin punt és important la museïtzació i la difusió social dels treballs de recuperació del patrimoni cultural en la formació de la consciència col·lectiva d'una societat i d'un país.

Aquest llibre constitueix, en la seva modèstia, un pas més en la recuperació i el coneixement d'un episodi especialment desconegut de la nostra cultura i de la nostra història, i haver contribuït a la seva realització ens dóna la legítima satisfacció de culminar una feina ben feta, més enllà dels objectius econòmics que mouen les empreses de construcció.

Jordi Tragant Mestres de la Torre
Conseller delegat de Constructora d'Aro

ELS CASTELLS DE LA CONCA DE BARBERÀ, DE MUSULMANS A FEUDALS

Joan Menchon Bes

a Conca de Barberà és una comarca de dues realitats geogràfiques diferenciades, la Conca estricta i la Baixa Segarra o Alt Gaià. Forma part de la Depressió Central Catalana i està envoltada per serralades, el Corregó i la Llena, que la separava de les Garrigues, i continua amb la del Tallat, que ho fa amb l'Urgell. La del Suró marca el límit amb la Segarra i la del Codony, amb la conca del Gaià. Les serres de la Brufaganya, Cogulló, Miramar i de l'Ermità i les muntanyes de Prades la limiten del Camp de Tarragona i el Priorat. La depressió del riu Gaià està envoltada per les serres del Codony, Queralt, Brufaganya i Comaverd. La Conca estricta està creuada pels rius Anguera i Francolí, que marquen també els eixos de comunicació natural, juntament amb el Gaià.

En època romana hi devia haver un nombre important de vil·les, és a dir, explotacions agrícoles que *grosso modo* ara podríem definir com masies o, millor dit, explotacions rurals agrícoles. Es trobaven principalment a les valls del Francolí, Anguera i Corb i es devien dedicar a l'agricultura i la ramaderia. Algunes són les de Clots Martells (Solivella) o les Planes d'en Jori (Montblanc). Les de la zona de Poblet, com Riudabella o la Granja Mitjana tal vegada ens apunten

també l'explotació minera de les muntanyes de Prades: argent, ferro...

La Conca, travessada per la via de Tàrraco a Ilerda (Lleida) i *Caesaraugusta* (Saragossa), formaria part de l'*ager tarracensis*, tot i que la zona de la Baixa Segarra podria relacionar-se amb el *municipium Sigarrensis* (els Prats de Rei, Anoia).

Poca cosa podem saber d'aquestes terres a l'antiguitat tardana (s. IV-VII), però cal pensar que devien tenir un procés similar al de la resta del territori, amb la concentració de les propietats rurals i la continuació d'algunes vil·les que es converteixen en grans latifundis. Hom ha proposat que la Conca de Barberà pot correspondre a un *territorium* d'època visigòtica, però poca cosa podem dir al respecte, atès que ben poca informació tenim. Caldria pensar per exemple en la possibilitat que el centre fos una antiga vil·la romana propietat d'un *possessor* (propietari) de nom *Barberanus*, que donaria el topònim a la comarca. També es pot plantejar que el centre de poder fos un espai encastellat i convenientment defensat que s'ha localitzat de moment.

El cert és que a la comarca hi ha elements que ens permeten parlar de vil·les romanes amb ocupació medieval, possiblement sense que hi hagués trencament de poblament entre el món antic i l'època medieval. Podria ser el cas de Pedrinyà o el de Milmanda, on hi ha troballa de

moneda islàmica en un lloc on hi ha una ocupació des de molt antic, amb una necròpolis protohistòrica, i una vil·la romana i una granja cistercenca.

La localització d'algunes sivelles visigòtiques a les Muntanyes de Prades —Tossal de les Venes (Rojalons, Montblanc), Roca de les Bruixes (Rojals, Montblanc)— ens parlen de l'ocupació o freqüentació de zones de muntanya, possiblement a relacionar amb l'explotació dels recursos naturals (bosc, mineria) o ramaderia. Una sèrie de necròpolis, bàsicament tombes de lloses, devien ser també indicadors d'aquesta realitat entre l'antiguitat tardana i el període d'influència andalusí (s. VIII-XI/XII). Com a casos coneguts a la comarca, tenim els enterraments del Tossal de les Forques (Vimbodí), els Masos de Forès (Sarral) o Bellestar (Passanant).

Localització de Solivella.

La tradició de Sant Magí de la Brufaganya (Pontils) apunta també a una altra realitat poc coneguda: una sèrie d'assentaments que es prenen com eremitoris per la seva ubicació en "deserts". Aquest terme no vol dir que siguin en llocs sense poblament, sinó sense cultivar o, potser millor, fora de control polític. Possiblement Poblet seria originàriament un altre focus eremític. No en va a la carta de poblament de Vimbodí (1151) apareix el lloc de les Ermites, que coincideix amb el del monestir. També hem de preveure la possibilitat que alguns llocs titllats d'eremitoris siguin realment establiments de comunitats humanes més àmplies que s'han volgut dissimular historiogràficament darrere d'aquest epítet.

Després de la conquesta arabomusulmana (713-714), la comarca és un espai que aviat es trobarà en una zona de frontera, en els límits dels districtes de *Larida* (Lleida) i *Turtusha* (Tortosa), a la marca superior o extrema d'al-Àndalus, el *tagr al Aqsa*.

El discurs històric clàssic ha suposat que aquestes terres van quedar abandonades, despoblades, però més aviat serien uns territoris entre els comtats catalans i els districtes de *Larida* i *Turtusha*. Els documents feudals parlen de desert, de mala gent, perversos cristians, cosa que hauríem d'entendre realment com la presència d'un poblament potser d'arrel antiga però del qual poca cosa podem dir. La documentació del segle XII ens explica uns forts conflictes per l'aigua a la vall del Codoç entre Poblet i els antics

habitants del lloc, que cal veure com una pugna per al control dels mitjans de producció entre els antics pobladors i els nous propietaris.

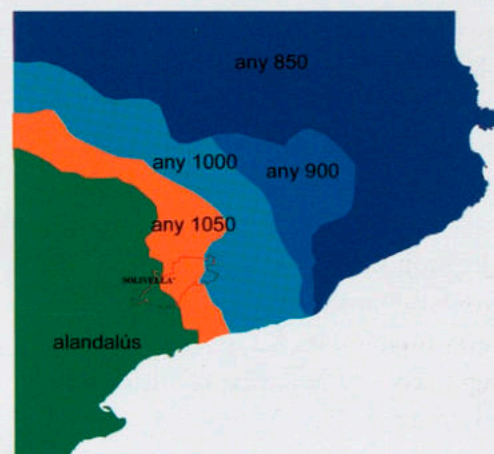
El cert és que al segle X, la zona nord de la comarca és ja sota la influència dels comtats de Barcelona i Osona-Manresa, en el llarg procés de conquesta dels territoris que després conformaran Catalunya.

Alguns topònims apunten a l'existència d'un poblament que ve d'època antiga, com el mateix nom de la comarca, el *campus Barberanus*, o la vila de Pedrinyà, *Pedrignano*, és a dir, un Pere. I al seu costat en tenim d'origen islàmic: Lilla (*Alila*), Miravet o Miravent (*Espluga de Francolí*), Albió o Montargull. El topònim de la Riba, o la Ràpita (a la mateixa Riba, i a Cabra del Camp) fa pensar en la presència de *ribats* andalusins precisament en espais de frontera i al costat de les vies de comunicació. Recordem que els establiments eren llocs on a la pràctica pietosa i religiosa s'afegeix la funció militar, i fins i tot de refugi de mercaders. No deixaven de ser una mena de monestirs militaritzats o llocs de refugi i penitència en zones de frontera.

En alguns llocs s'ha identificat el control militar de la Conca per part dels andalusins. La toponímia apunta per exemple que la Cirera seria precisament una torre islàmica. De fet del nom *hira-za*, que vol dir torre de guaita o guàrdia, deriven els topònims *Cirera* en català i *Ciruela* en castellà. El Tallat seria un altre nom de lloc a relacionar amb una talaia o guaita.

Tombs del coll de Bellestar (Passanant i Belltall), testimonis de l'ocupació humana entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal (segles VI-XI).

Catalunya, segles IX-XI, i frontera entre els comtats catalans i Alandalús.

Les muntanyes de Prades formarien part de les estivacions nord-occidentals del districte de Siurana. Va ser el darrer reducte islàmic a Catalunya, conquerit el 1153-1154, després de la presa de Tortosa (1148) i Lleida (1149). Seria el referent del control andalusí al Camp de Tarragona i la Conca; a més dels *husun* (sing. *hisn*) del districte de Lleida que hi hauria a les comarques de l'Urgell, Segarra i Garrigues. Però hauríem

d'entendre el *bisn* de Siurana més com a base militar i refugi de l'organització islàmica del territori de frontera, i probablement en aquest cas, com a establiment instal·lat per iniciativa del poder de Còrdova en un moment en què l'expansió dels comtes cristians començava a pressionar els territoris del *tagr al Aqsa*.

Al voltant d'aquest castell es localitzen una sèrie de fortificacions com la Morera, Albarca o l'Albiol. Ja a la Conca tenim la torre de Castellfolit, sobre el barranc de l'Argentada, prop de Poblet. Es tracta d'una construcció de planta quadrada que controlaria una zona d'exploració minera d'arrel molt antiga.

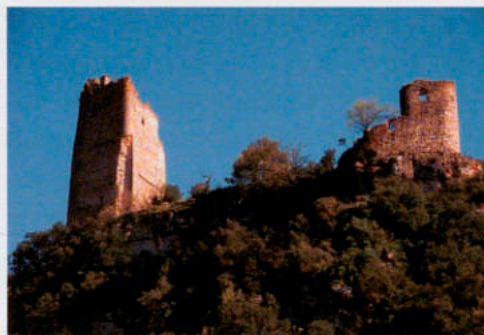
Al segle x, les estivacions occidentals de la Conca són sota la influència dels comtats de la Catalunya Vella: Barcelona i Osona-Manresa. El riu Gaià marcava el que hom ha volgut definir com una frontera o marca, que més que una línia, seria una àmplia franja de territori que separaria els comtats catalans dels territoris andalusins.

El procés d'expansió comtal va ser una empresa lenta i feixuga que va patir les sotragades dels atacs andalusins, com l'expedició d'Almansur el 985, o posteriorment els almoràvits que cristal·litzava a mitjan segle XII després de les conquestes de Tortosa, Lleida i Siurana.

En temps de Guifré el Pilós, a finals del segle IX, ja es controlava el castell de Queralt i a finals del segle X el domini s'estenia per la zona de Santa Coloma. La breu ocupació de Tarragona per part de Sunyer (941-942) segurament va comportar el control comtal de la

Torre del bisn de Xibrana (Siurana).

Castell de Santa Perpètua de Gaià.

Conca, com ho demostraria la donació de Sant Pere d'Ambigats a Santa Cecília de Montserrat (945). Però la pressió i la diplomàcia califal fan que el comte es desenentengui del Camp, encara que mantingui la seva presència a la Conca, amb amplis termes castrals com Santa Perpètua, Montagut i, possiblement, Prenafeta. Marquen un domini territorial en alçada de l'Alt Gaià i Miramar, enfrontat al control andalusí a les muntanyes de Prades i la zona de les serres del Suró i el Tallat, amb la Cirera, Albió...

Entre finals del segle X i principis de l'XI es van organitzant nous castells termenats a partir de territoris castrals anteriors. Del castell de Queralt sorgeixen els de Santa Coloma, Aguiló; de

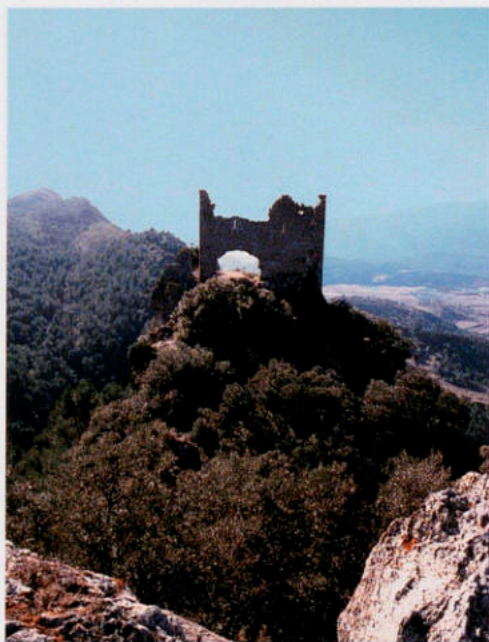
Castell de la Morera de Montsant.

Castell de Tamarit.

Santa Perpètua es disgrega Montclar. Qualla el que hom ha denominat la línia del Gaià, amb aquests castells i els de Pontils, Montclar, als quals hem de sumar els de l'Alt Camp, com Montagut, Querol, Pinyana, Selmella, Selma, l'Albà, Montmell... fins a arribar a Tamarit.

La famosa incursió d'Almansur (985) va afectar aquestes contrades, amb l'atac a *Dalila* (Lilla) i la destrucció dels castells de Cabra, Prenafeta, l'Embut (La Riba), i Selmella, on mor del seu defensor, Amat, fill d'Asnulf de Gurb i germà d'Hug de Cervelló. Tot i l'ensurt, el territori continua sota el control comtal, perquè els diplomes d'aquells temps ens

Castell de Prenafeta.

parlen de Sant Pere de les Roques (986) o els castells de Montagut, Querol, Pinyana i Santa Perpètua. El segle XI

tenim notícia dels de Pontils, Montclar, Queralt, Aguiló i Santa Coloma.

Sembla que una nova incursió andalusí el 1033 trenca l'expansió feudal a la comarca. Potser això explica que fins a mitjan segle XI no torna a haver-hi documents que marquin noves donacions dels comtats de Barcelona i Osona-Manresa per a colonitzar i organitzar el territori. És el 1050 quan s'arriba a un acord amb el walí de Lleida Al-Muzaffar. Això respon a la política de Ramon Berenguer I el Vell de pactes amb els musulmans i cobrament de pàries.

El territori s'organitzava temps ençà amb una xarxa de castells termenats, és a dir, amb un territori. Els posseïdors ho eren per donació del comte o per apriació, és a dir, per l'ocupació i explotació durant 30 anys d'una terra presumptament erma i sense propietari reconegut.

El sistema feudal comportava el no-reconeixement dels drets dels antics posseïdors de les terres, andalusins, poblament de tradició antiga o colons que s'establiren espontàniament fora del control comtal. És per això que no poques vegades els documents de l'època s'entesten a parlar de territoris deserts, però al mateix temps ens citen camps conreats, vinyes, molins, esglésies... que demostren que no eren precisament llocs deshabitats o desestructurats. El fet de no reconèixer els pobladors del lloc dona via lliure a fer-se amb les terres sense més ni més.

Un segon nivell d'organització dels castells termenats és l'establiment d'un castell menor o torre, més una església i un petit nucli d'habitatges. Se subinfeuden

a personatges dependents dels grans senyors. A la comarca tenim exemples prou interessants: Lavid, Figuerola, Guialmons, Montargull, la Cirera, Rauric, Seguer, Sabella de la Conca...

Des de mitjan segle XI hi ha una clara embranzida en el procés de castralització de la comarca. S'organitza la zona nord amb Montclar, Santa Coloma, Aguiló amb nous centres com Conesa, Prenafeta, Forès, Solivella, Ollers, Barberà, Pira, Albió, Savallà fins l'Espluga de Francolí. En un segon nivell, les quadres i torres amb dependència directa dels senyors dels castells, que reorganitzaran el poblament antic: quadra de Bufalla (Vallverd, el 1073), els termenals de Forès (1079), o Montornès (1082) dins el castell de Barberà. Quina seria la seva estructura? Se situaven en punts alts propers als camps de conreu, i constaven de torre, sovint circular, clos murat dins el qual hi devien haver els habitatges, i no manquen exemples amb capella i tot, com es veu a Sant Pere de Sabella.

La política expansionista va continuar fins a les acaballes del segle XI, amb els comtes Ramon Berenguer I i el seu fill Berenguer Ramon II. Però dues incursions dels almoràvits fan entorpir fins i tot frenar el procés.

Els almoràvits havien forjat un imperi al Magrib basat en uns sòlids llaços tribals i una interpretació radical de l'islam. Quan Alfons VI de Castella va conquerir Toledo (1085) el rei taifa de Sevilla, al-Mut'amid, els va demanar auxili. I l'ajuda militar va anar més enllà, amb la conquesta i incorporació dels territoris d'al

Andalus a l'imperi nord-africà. La seva visió radical de la fe va comportar un enduriment de les relacions amb jueus i cristians i juntament amb la seva política expansiva, a atacar els comtats i regnes feudals de la Península. Però en el costat cristià les coses no eren pas diferents; pensem que estem en un temps en què la religió esdevé una arma política, de manera que el 1095 el papa Urbà II fa la crida de la Primera Croada al concili de Claromont.

Se suposa que una primera incursió almoràvit molt mal coneguda, el 1086-1087, va afectar les terres de la Conca. Però és el 1101-1102 quan amb un important atac militar frena seriosament el procés d'expansió feudal fins al 1130, poc després que els almohades es fessin amb gairebé tot l'imperi almoràvit; i que el comte Ramon Berenguer IV augmentés la pressió a les terres meridionals de l'actual Catalunya.

Les ambicions del comte-rei eren clares, fer-se amb la Conca, en el marc d'una operació de gran envergadura per a conquerir Tortosa i Lleida. I entren en joc nous agents: Ermengol d'Urgell dona el 1135 el castell de Barberà a l'orde del Temple, i Ramon Berenguer IV dona el 1150-1151 l'hort de Poblet als cistercencs, i l'Espluga de Francolí a Ramon i Ponç de Cervera.

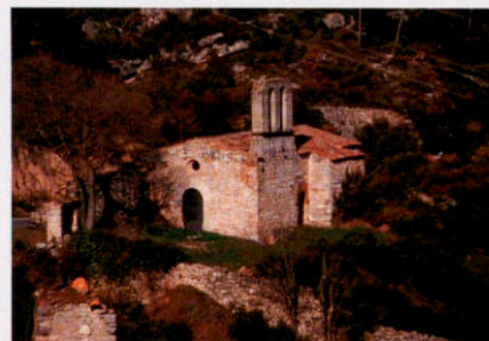
Presca Siurana (1153-1154) culminava la conquesta dels territoris que ara conformen Catalunya. El comtat de Barcelona establia definitivament el seu control territorial, que es completa amb la creació de viles reials en punts clau com seran Montblanc i Sarrià.

Amb el temps alguns d'aquests castells passen a ser quelcom més: pobles, viles i fins i tot ciutats. A la Conca ho veurem en llocs de tradició antiga i de nova implantació: Santa Coloma de Queralt, Barberà, l'Espluga de Francolí o Solivella. Per contra, des del segle XIV, nuclis en una situació menys avantatjós, en llocs alts, desapareixen en marxar la gent al pla o patir els estralls com la pesta: Prenafeta, Sabella de la Conca, Turlanda...

Quina era la fesomia d'aquests castells al llarg del temps? Quina en va ser l'evolució? Però potser parlem primer de què entenem com un castell feudal. No es tracta tan sols d'un edifici més o menys fortificat i amb una funció solament militar. Amb el feudalisme el castell és la seu del poder del senyor, punt central d'un territori més o menys gran que aquest senyor té en feu o en alou. Al costat del castell sovint es desenvolupava un poblament concentrat que hom ha denominat sovint *barri*, i que tard o d'hora acaben ser els pobles, viles i ciutats, amb els seus equipaments com l'església, fossar, cases, magatzems... i fins i tot muralles.

Un dels castells més antics a la comarca és el de Santa Perpètua de Gaià (Pontils). El lloc ja apareix en documents del segle X, amb un poblament establert i organitzat, de tradició cristiana, i una església prou singular, Santa Susanna, que bé podria ser fins i tot anterior a la conquesta islàmica. El castell, al voltant del qual es desenvolupa el poble medieval, és un exemple interessantíssim.

Se situa estratègicament sobre un espadat en un meandre del Gaià,

Santa Susanna, església del poble de Santa Perpètua de Gaià.

controlant un lloc de pas. El lloc en forma de península es defensa per un fossat a l'istme i allí es construeix una impressionant torre de 18,70 m d'alçada que posteriorment es reforça amb un folre que la recreix fins als 21,79 m. És de planta triangular i en la construcció de la torre interior es va usar, a més de morter i pedra, fusta tant en els reforços com en les obertures. El límit de la península es protegeix amb una muralla de pedra, en alguns trams bastida amb la tècnica de la tàpia. Una enorme porta en forma d'arc escanyat o de ferradura és el pas des del camí que surt cap al riu. Aquestes estructures podrien formar la residència del senyor, o *domicilium*, però només una intervenció arqueològica ens ho podrà verificar.

Els estudis tipològics de la torre han convingut durant temps que la interior s'havia de datar a finals del segle X, mentre que el folre es faria cap a l'any 1000. Ara bé, la construcció de la base del folre, amb grans blocs, ja havia fet pensar que es podria tractar d'una obra islàmica, com va apuntar J. Bolòs. Els treballs de consolidació (2011-2012) van permetre

poder-la estudiar detingudament i fer una sèrie d'anàlisis de C 14 de la fusta. I vet aquí la sorpresa.

Van ser quatre analítiques realitzades per la Universitat de Bríndisi que dataren les mostres entre els segles v i ix, i van coincidir totes elles en la forquilla del segle vii o viii a tot allargar. Els dubtes surten immediatament: fusta reaprofitada? En un context rural on els arbres no faltaven? Mostres contaminades? Totes? Un error? El mateix en totes les fustes, i en un laboratori contrastat?

Torre de Santa Perpètua de Gaià.

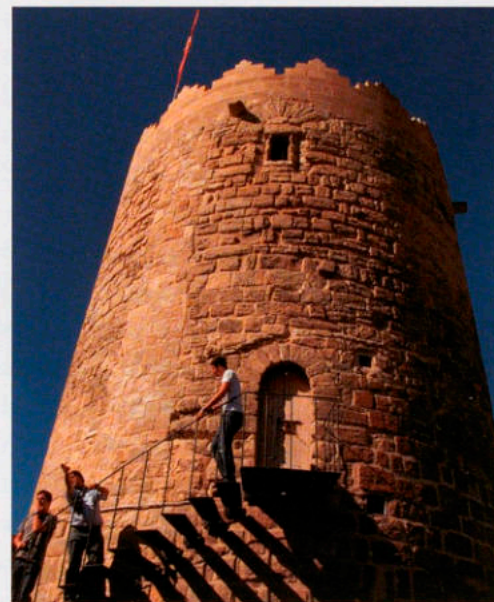
Si acceptem la forquilla cronològica, hem de situar la construcció d'aquesta primera torre entre l'antiguitat tardana i els primers temps medievals, i molt abans que el Gaià es consolidi com a marca dels comtats. I això obre encara més interrogants: una fortificació del poder estatal, visigòtic o andalusí o dels

grans *possessores* del territori? L'hem de relacionar amb una estructura de poblament d'arrel antiga o una organització paleoandalusí o prefeudal? Les preguntes són moltes, i les respostes, segurament hauran d'esperar a la confirmació arqueològica o al contrast analític. De moment, cal jugar entre la prudència i la recerca de nous models explicatius d'aquest interessant i enigmàtic període.

Dels castells documentats al segle x poc o res en podem dir. Reformes posteriors, el mal estat de conservació, o la manca d'estudis arqueològics complets no ens permeten de moment dir gaire cosa més.

Ja al segle xi ens trobem amb un model de fortificació el centre de la qual seria una torre circular, de tipus romànic amb cares de carreu acabat a cop de maceta, nucli de morter de calç i pedra, accés elevat i estructura interior de diferents pisos separats per cúpules de pedra.

L'exemple més eloqüent de la comarca és la torre del castell de Santa Coloma de Queralt, que cal datar, però, al segle xii, i que seria l'epígon d'aquest model poliorcètic. És plausible que aquesta torre en substitueixi una d'anterior del segle x o inicis de l'xi. És una construcció impressionant, de 23,5 m d'alt, 9,50 de diàmetre exterior a la planta baixa, amb murs de 3,2 m de gruix. Dins s'organitza en cinc pisos coberts per cúpula, excepte la superior que es devia cobrir amb una estructura de fusta. És interessant veure que dalt de tot hi ha una sèrie d'obertures amb encaixos per bigues que conformarien una sèrie de lladroneres o matabans de fusta.

Torre del castell de Santa Coloma.

Datable a mitjan segle xi tenim la torre del castell de Barberà, amb un diàmetre exterior de 8,5 m i interior de 4,5, que fan pensar en una alçada de 16 a 18 m. El castell de Montclar en devia tenir una de similar, de 8.6 m. de diàmetre exterior i d'interior; o a Vallespinosa. Al voltant d'aquestes torres ens trobaríem amb diferents dependències, inclòs un espai d'habitatge per al senyor del lloc, o *domicilium*, i una defensa o muralla d'1 metre i escaig de mur, adaptada al terreny.

Torre i castell de Barberà de la Conca.

Al l'angle oest del castell de Solivella, les excavacions de 2007 van descobrir el basament molt malmès d'una torre d'uns 8 m de diàmetre. La veiem gairebé sencera a la fotografia d'Heribert Mariezcurrena publicada a *l'Album Pintoresch i Monumental* (1879-1880). És plausible entendre que devia ser la torre mestra del castell altmedieval.

Detall del castell de Solivella l'any 1880 (*Album Pintoresch i Monumental*) on es veu la gran torre, els fonaments de la qual es van trobar a les excavacions de 2007.

La torre d'Embigats seria de 6 m de diàmetre exterior i 2,4 d'interior; la de Pontils, de 6,5 i 2,7, i se li suposa una alçada d'entre 12 i 13 m. Les més petites serien les de Sabella (1,7 diàmetre interior), Turlanda (5,4 diàmetre exterior i 1,9 d'interior) o Vallespinosa (4,3 m de diàmetre exterior i 1,6 d'interior), que tindrien una alçada d'entre 10 i 12 m.

Entre mitjan i finals del segle XI es fixa un altre model de castell, que es veu a Aguiló. Enderrocat en part, ens trobem probablement amb una construcció de planta rectangular de la qual ens queden les façanes sud i est. Devia tenir unes dimensions importants, de 23 per 13 m i potser un pati interior. Al costat sud hi ha la porta protegida amb torres, dues a l'oest i una a l'est. És un model nou, que es palesa en altres llocs del Principat, com a Llivia (Cerdanya) i probablement al Brull (Osona), tot i que de dimensions més petites, i datat ja als segles XII-XIII.

Posteriorment, al segle XII es va implantant un altre tipus de torre, ja de planta quadrada. Exemples prou eloqüents són les torres de la Sala dels Comalats (antiga quadra del Pual), Glorieta o la Pobla de Ferran, dependents de l'orde de l'Hospital.

A la sala tenim una construcció de carreus. És de planta quadrada, de 6 m de costat i 17 d'alt. S'organitza amb dos pisos i terrassa. El primer es cobreix amb volta de canó i el segon amb arcs de mig punt. Es conserva encara un accés elevat al segon pis. Al seu costat es localitzen construccions secundàries i un petit nucli urbà protegit per muralla o tanca. Hom data aquesta torre i la de Glorieta ja al segle XIII. Aquesta és de planta rectangular, de 5,5 per 7,5 m amb gruix de murs d'1,5 m. Es construeix amb carreus irregulars i s'estructura amb tres plantes i terrassa, i hi manca el darrer pis. Té una alçada de 16 m i l'interior es compartimenta en dos espais coberts per volta. Com en el cas de la sala, l'accés és també elevat.

Torre del despoblat de Sant Pere de Sabella.

Castell d'Aguiló.

La Sala dels Comalats.

Castell de Glorieta.

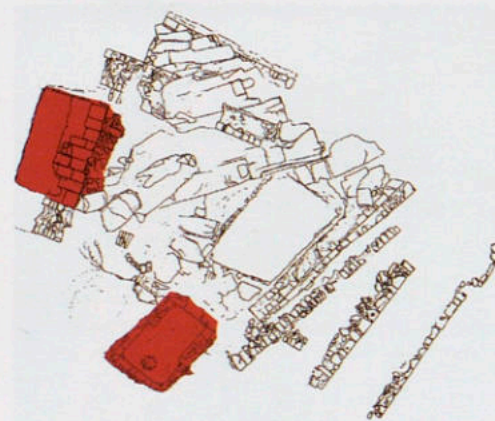
Les excavacions arqueològiques al castell de Passanant, també sota l'òrbita hospitalera, van descobrir una sèrie d'estructures molt malmeses que marquen una primera fase dels segles XII-XIII. Són una cisterna i un graner coberts amb volta apuntada, i una sèrie de murs baixmedievals o posteriors que fan pensar en un casal de planta ortogonal, a l'estil dels castells de Montbrió de la Marca, Miralpeix (Sitges) o el Vilosell (Les Garrigues). Potser Passanant devia seguir el model de castell de Llorac, ara un gran casal de planta rectangular, datable als segles XII-XIII.

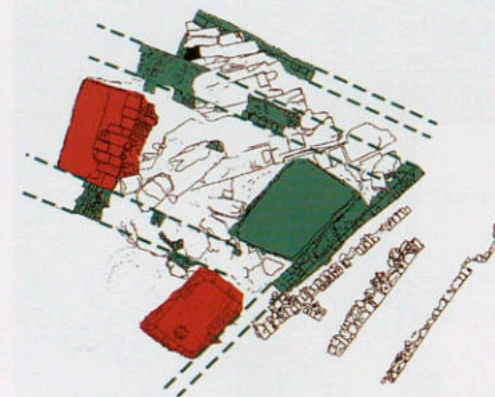
Cisterna del castell de Passanant.

El castell templar de Barberà es construeix entre els segles XII i XIII, adossat al tancament de llevant del vell castell del segle XI. Té una forma molt peculiar, com un gran casal de planta rectangular allargada en sentit est-oest, i inclou dins del mateix volum la part residencial i la capella, separades només per un envà, amb les dues portes adjacents. La seva alçada original sembla que era de tres plantes, incloent-hi un semisoterrani, però les grans transformacions sofertes a partir de la seva ocupació per l'orde de l'Hospital, especialment a partir del segle XV, ens impedeixen de conèixer gaires detalls de les estructures del segle XII-XIII.

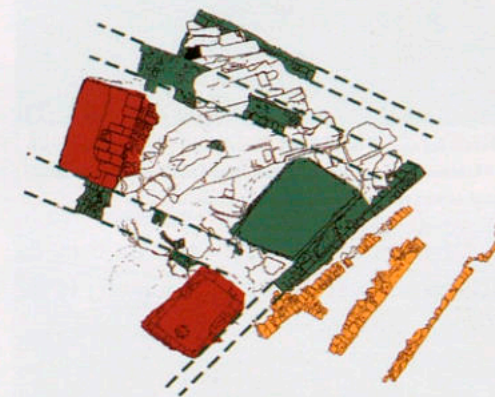
La concepció del castell templar de Barberà com un casal fortificat s'ha d'entendre a partir del fet que la nova construcció s'adossa al castell del segle XI, formant una unitat arquitectònica, malgrat les diferències jurisdiccionals i de senyoriu, dominada per la imponent torre mestra, per la qual cosa el conjunt mantenia l'estructura formal dels castells de l'època.

SEGLES XII-XIII

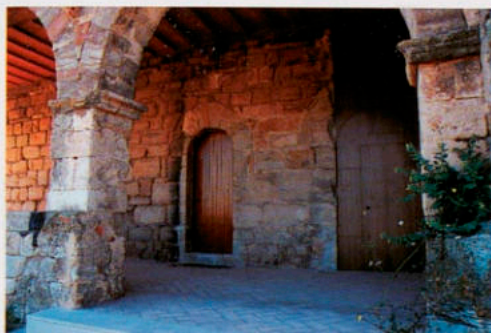
SEGLES XIV-XV

SEGLES XV-XVII

Fases identificades a les excavacions del castell de Passanant.

Murs romànics del castell de Barberà de la Conca.

Castell de l'Espluga de Francolí.

Fonaments de l'accés al castell de l'Espluga de Francolí, localitzats a l'excavació de la plaça del Castell, any 2011.

Castell de Montblanc.

A Vallfogona comptem amb un altre castell templer depenent de Barberà, actualment un casalot molt transformat als segles XIX i XX. La documentació diplomàtica ens parla d'una fortificació amb quatre torres, una amb escala de caragol, tal vegada una obra circular del segle XI. Del castell templer es conserva una estança de planta irregular amb portal, un vestibul i una sèrie d'arcades apuntades d'inicis del segle XIII.

Però com a exemple de castell hospitaler, hem de parlar del de l'Espluga de Francolí. Poc podem dir de la construcció del segle XI. La documentació diplomàtica ens diu que el lloc passà a mans dels templers el 1255, i poc després de dissoldre's, a l'orde de l'Hospital, que ja posseïa l'Espluga Jussana (1317). Segurament aquest fet comportaria importants obres, tal vegada sota ordres del fra Guillem de Guimerà, artífex de la fortificació de viles i ciutats catalanes en temps de Pere III el Cerimoniós. La documentació històrica i gràfica d'aquest monumental castell, arranat en les seves estructures centrals, apunten a un gran edifici protegit amb sis torres i muralla, organitzat al voltant d'un espai obert o pati allargassat, amb espais d'ús agrícola, celler, cuina, etc., i pis superior amb accés mitjançant escalinata al pati; i un segon pis amb diferents estances.

Amb una estructura de planta ortogonal però de desenvolupament horitzontal tenim altres exemples de castell a la comarca. Seria el cas de Segura, amb planta trapezoïdal, les Piles o Llorac. És plausible

pensar que en aquest context hem de situar també el castell de Montblanc.

El trasllat de Duesaigües al *Munt Blanch*, el 1163, va anar acompanyat de la construcció d'un castell dalt del turó de Santa Bàrbara. Les excavacions arqueològiques dutes a terme els anys 70 i 80 del segle XX van documentar diferents dependències en molt mal estat. Configuren un edifici de planta allargada amb façana a llevant. A la planta baixa devia haver diferents estances d'ús comú i les residencials en un pis superior del qual no coneixem res, excepte la base de l'escala d'accés.

En aquests temps altres castells dels segles X-XI sofreixen ampliacions per a incorporar noves estructures, com hem vist en el cas de Barberà de la Conca. Un cas interessant és l'ampliació del castell roquer de Prenafeta. Aquesta fortificació s'encimbellava dalt d'una cresta en la qual a l'est hi ha les construccions del segle XII, amb planta adaptada al terreny; mentre que a l'oest es construeix un edifici entre els segles XII-XIII, que podem definir com una casa forta, de planta quadrada. En el cas de Vallespinosa, un segon clos o recinte jussà es juxtaposa al primer, format per torre circular i muralla. En aquest hi ha una cisterna i altres dependències per definir. Finalment, en el cas de Pontils es construeix una casa forta rectangular coberta segurament amb volta d'aresta, que es data als segles XIII-XIV.

SOLIVELLA, UN CASTELL I UN POBLE

Joan Menchon Bes

El poble de Solivella és a la banda nord de la Conca de Barberà, al peu de la serra del Tallat. El nucli és una vessant que arriba als 489 msnm on hi ha el castell que ocupa una esplanada de 52 x 37 m aproximadament. La seva situació és clarament estratègica, ja que domina el territori immediat, el poble i la comunicació amb les planes urgellenques.

És important veure que Solivella és en una zona de pas des d'antic, i que té la seva continuïtat amb la C-14 que uneix Montblanc i Belltall, i, per tant, enllaça la Conca i l'Urgell. La carretera TV-2236 mena a Sarraí, i un ramal va a Pira.

En temps de la conquesta feudal, Solivella seria en la zona d'influència andalusí del territori controlat per *madina Larida*. Recordem que som a prop de llocs amb topònim d'arrel islàmica: la Cirera, Albió, Llorac, Montargull, el Tallat... però també proper a llocs amb noms de lloc d'arrel antiga com Pedrinyà, a Sarraí.

El castell té, doncs, origen medieval, en el marc del procés de conquesta i feudalització del territori. És l'origen del poble, però l'inexorable pas del temps el va fer pràcticament desaparèixer fins fa pocs anys.

Ortofotografia de Solivella.

El 1751, el castell passà a la propietat de la família Despujol, pel matrimoni de l'última Llorac, Maria Josepa de Llorac, amb Francesc X. Despujol. Lentament l'afebliment del poder senyorial fa que el castell perdi interès per als seus propietaris i augmentin els intents d'ocupació per part dels vilatans, que durant la segona carlinada (1846-1849) el van convertir en caserna. No sembla que aquestes vicissituds afectessin gaire el monument, car encara el 1880, moment de les magnífiques fotografies d'Heribert Mariezcurrena de *l'Àlbum Pintoresch i Monumental*, i en la descripció de Palau i Dulcet, conserva bona part de les seves estructures i decoració interior.

Pocs anys abans, el 19 de març de 1870, Ignasi M. de Despujol va atorgar poder especial davant el notari Francisco Lucaña de Manresa, a favor del seu apoderat general, Álvaro M. Camín, per tal de vendre la casa-castell composta de baixos i dues plantes, amb una extensió aproximada de 26.000 pams de superfície, 1 tros de terra de 13 cèntims de jornal o 6 àrees i 16 centiàrees a la partida del Gardeny, al costat del castell, que hem d'identificar amb els horts, i una finca amb casa de camp per al pastor, al Mas Senyor, de 70 jornals. Es van vendre als propietaris de Solivella Tomàs Español Trevé, Francesc Casamitjana Andreu i Josep Armengol Farré. L'escriptura es va

formalitzar a Barcelona el 29 de març de 1870 per la quantitat esmentada, equivalent a 10.000 escuts, pagadors a parts iguals pels tres compradors amb moneda d'or i argent. El castell va sofrir un dolorós procés de desmantellament, de manera que el 1882 la majoria de trespols eren a terra i bigues i cairats eren venuts a un preu molt baix.

Seguint Capdevila, sabem que el 1912 els propietaris eren els germans Enric i Frederic Travé Escardó i Frederic Garcia Salas. El castell estava en molt mal estat, la major part de les peces decorades havien desaparegut i els veïns repetidament s'havien queixat a l'Ajuntament del mal estat del que quedava de monument. Per tal de solucionar el tema, es va nomenar una comissió especial que es va reunir amb els propietaris el 9 de juny de 1912. Aquests van proposar una donació a canvi que es dediqués un carrer als seus pares.

El 3 de juliol es va signar un conveni i pacte entre les parts, que s'elevava a escriptura pública el dia 11 d'abril de 1913. El 14 d'agost de 1912 l'Ajuntament va dedicar part de la plaça del Raval de Sarra i el carrer del Comte a Garcia "el Salado" i Magí Travé. Els fills van regalar les plaques dels carrers que es van col·locar en un acte públic el 16 d'agost, durant la Festa Major.

Ja en propietat municipal, es va nomenar una comissió per a executar l'enderrocament del que quedava del castell. El 15 de febrer de 1914 es va acordar dinamitar-lo i vendre la pedra a 1,25 pessetes la carretada, i dos finestrals davant el pati

o mirant les cases del poble a Pere Amill de Pira per un import de 750 pessetes. Les escales es van alienar per 150 pessetes. Amb tot, consultat el diari esborrany d'ingressos de l'Ajuntament de Solivella, consta que a 31 de març de 1914 s'havien recaptat 500 pessetes per venda de pedra. Una nota de 31 de desembre de 1915 diu que el recaptador municipal, Antoni Masalias, havia recaptat 69 pessetes. No apareix, però, l'import de venda de finestres. Foren anotades totes les vendes? Podria deure's a la plaga de mildiu que va empobrir els pagesos que no podien comprar la pedra? Es deixa d'anotar per un tema de fiscalitat davant una administració superior?

Però no van manca esforços per salvar el monument. L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, com a entitat implicada amb el país i la recuperació del passat, va iniciar una important tasca reivindicativa des del moment de la seva fundació el 1875. Quatre anys després, el dia 4 de setembre, va realitzar una excursió a Solivella on assistiren personalitats com Carles Garcia Villamala, Heribert Ballart, Josep Ixart, Francesc Bordes i Francesc i Jaume Ubach i Vinyeta. Es van assabentar llavors de la intenció d'aterrar l'edifici i *"allí mateix sobre el terreny, feren algunes gestions encaminades a convèncer els propietaris de suspendre tan lamentable resolució"*.

La junta de l'Associació va dirigir un escrit a l'Ajuntament de Solivella per a demanar la conservació del palau *"baix los conceptes historic, artístic, pintoresc i economic"*, ja que *"l'anomenada del castell porta*

Detall del castell de Solivella.

molt sovint a dit poble gran nombre d'artistes, literats i aimants de les Arts i que sense sa existencia, per a res no es recordarien de l'humil poble". I proposava que el consistori l'adquirís i en fes ús per a hostatjar les escoles primàries, jutjat, casa de beneficència i presó.

Entre el 23 i 27 de juny de 1880 van realitzar una excursió per terres de la Conca de Barberà i l'Urgell, i van dedicar el dia 25 a recalar al castell de Solivella. Els participants eren de nou personalitats de prou pes: Cèsar August Torres, Garcia Villamala, Aulèstia i Pijoan, Guasch, Faura, Arola i el fotògraf

Solivella i el castell des de les Eres (aproximadament 1890-1900).

Heribert Mariezcurrena, que devia fer llavors les conegudes fotografies del monument.

L'Associació es va dirigir a la Comissió Provincial de Monuments i a la Diputació de Tarragona per a evitar l'enderrocament del castell-palau. Els seus propietaris venien la carretada de pedra a 1 pesseta, un preu molt baix. Al número d'agost de 1880 de l'òrgan de l'Associació, *l'Excursionista*, es lamentaven que "malgrat les repetides excitacions fetes oficialment per l'Associació a la Diputació Provincial i a la Comissió de Monuments de Tarragona, ignorem que tant l'una com l'altra Corporació, hagin pres cap acord respecte la conservació del castell de Solivella. En nom de l'art i de la història demanem, doncs, altra volta, a les dites Corporacions, a tots els particulars que puguin ajudar-hi i especialment a la premsa de Tarragona que s'interessin per aquell

monument, la pèrdua del qual, si no s'hi posa remei, lamentarem molt aviat".

Dos anys després, al número de 30 de novembre de *l'Excursionista*, es deia que malgrat les gestions l'enderroc era una realitat. També explica que un membre de l'Associació es va entrevistar amb els propietaris, que n'acceptaven la venda per 1.200 duros. La condició era que el castell es trobés igual que a l'excursió de 1880. Però una nova visita va mostrar que no era pas així, atès que els sostres s'havien desmuntat per tal de vendre els cairons. Així que l'anònim mecenes va desistir. Val la pena llegir el text.

Mossèn Queralt, en un article publicat a la *Crònica de Valls* i a *La Conca de Barbarà* l'any 1907 es lamentava del que havia passat amb el castell: "Tothom s'ha repartit els seus trajos de festa: pedres cisellades, bigues artístiques, gòtics llindars, peanyes de bon gust,

capitells delicats i altres restes antiquíssims: tot ha sigut venut per un preu mesquí i lo no robat, servint d'adorno en cases, hostals i pallisses." En el mateix sentit, el 1906 s'expressava Luis del Arco a la seva *Guia de Tarragona y su provincia*: "Todo ello fue saqueado y destruido en la época de la Revolución y durante la segunda guerra carlista, existiendo aún en el pueblo algunos de sus preciosos ventanales, que fueron arrancados del lugar que ocupaban para la construcción de edificios."

El desmuntatge del castell va continuar, de manera que a *La Conca de Barbarà* del 27 de març de 1915 es donaven per acabats els treballs d'enderroc: "Fa uns quants dies que han plegat les obres de destrucció del antic Castell d'aquest poble, un dels més célebres de la Conca, en qual s'hostatjaren los Reis Catòlics al visitar lo Monestir del Tàllat. Ja qu'es vol fer desaparèixer del tot una obra tant artística (lo qu'es una llàstima), convindria que hi paressin cuidado, puig lo trós qu'encara hi ha existent, amenaça enderrocarse i pot ocasionar desgracies a l'hora menos pensada."

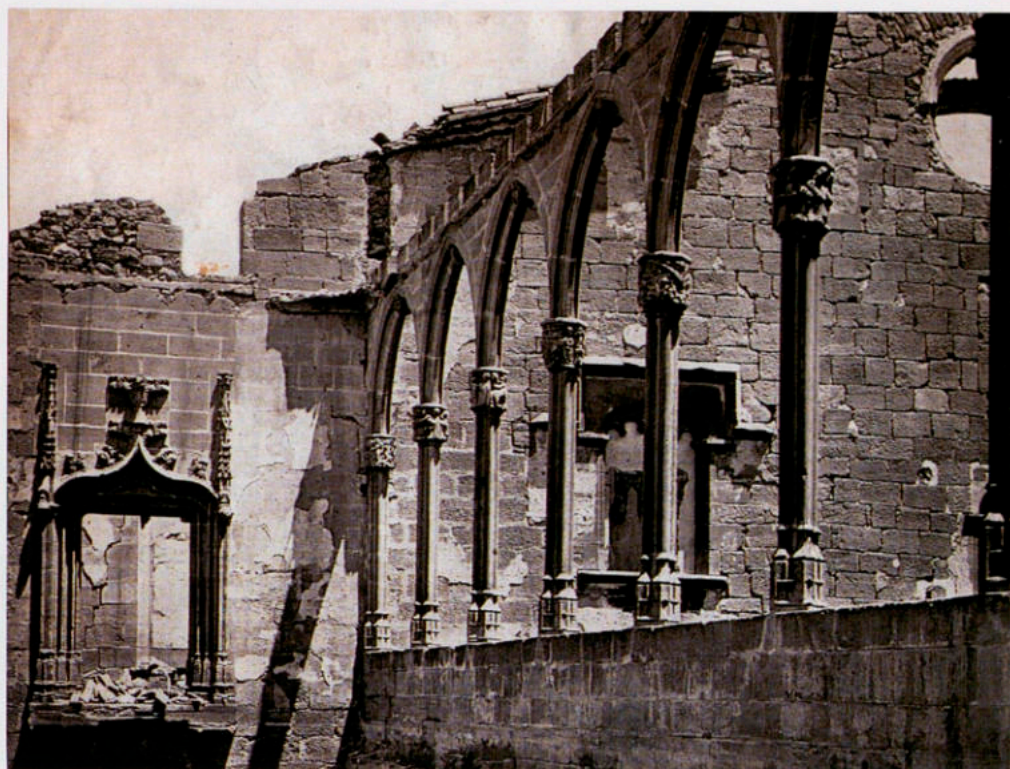
Així doncs, el castell de Solivella va tenir la mateixa dissort que altres monuments del seu temps. Fou espoliat de tots els elements ornamentals que podien trobar comprador en el mercat antiquari, i després fou venut a pes de pedra. Per això s'ha localitzat la imatge de sant Miquel del brocal de la cisterna a Cubelles, i els graons de l'escala al Palau Maricel de Sitges, on sembla que també hi anaren a parar algunes portes i finestres, i possiblement també al castell de Santa Florentina, a Canet de Mar, recreació neomedieval projectada el

Fotografia de sant Miquel (tot i que identificat com un sant Jordi) del castell de Solivella quan es trobava a Cubelles.

1910 per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner.

La figura de sant Miquel va marxar de Solivella poc després de la venda del castell el 1870, on la família Travé tenia una finca. Hi va romandre fins al 6 d'abril de 2013. Llavors fou traslladada a Solivella i dipositada en dependències municipals fins al 21 de juny, quan es traslladà al Centre d'Interpretació del

Claustre del monestir del Tallat, ara al castell de Santa Florentina.

castell. En el trasllat hi participà una comissió formada per l'alcalde Enric Capdevila Torres, el primer tinent d'alcalde, Antoni Andavert March, i el regidor Ignasi Corbella March. Finalment, el 17 de juliol s'instal·là definitivament al Centre d'Interpretació del Castell de Solivella després de ser restaurada.

Al castell de Savallà del Comtat també hi va passar quelcom de semblant. Part de les seves portes, finestres i escala del pati foren recol·locades en la remodelació del castell de Peralada. Al santuari del Tallat, tan proper a la història de Solivella, el porxo del claustre i part de portes i finestres varen ser la base per

a la magnífica obra del castell de Santa Florentina.

Altres castells, com els de l'Albi o Ciutadilla, no tingueren tanta sort i els seus elements ornamentals varen romandre abandonats i deixats a l'abast de qualsevol després del seu enderroc.

El fet és que el 1915 el castell era un munt d'enderrocs on els veïns anaven encara traient pedra de paredar, fins a la seva recuperació vuitanta anys després. El recinte exterior estava reparcel·lat, la cisterna esdevenia dipòsit d'aigua municipal i només una cantonada ens recorda que allí hi va haver un gran casal gòtic i renaixentista.

UNA MICA D'HISTÒRIA

Joan Menchon Bes

Solivella des del camí d'entrada al poble, any 1910.

L'etimologia de Solivella en principi és clara; Pere Català ens apuntava fa anys que venia del substantiu olivella, arbust perennifoli de la família de les cneoràcies, on s'inclouen les oliveres.

Solivella apareix citat en un document sospitós de ser fals, de 1038 o 1058. Ramon Berenguer I el Vell i la seva muller Almodis hi donen el puig de Forès a Miró Foguet i Bernat Llop per tal de

construir un castell (el 1038 el comte era solter, i amb la seva tercera esposa, Almodis, no es casa fins a 1056). El lloc se cita com a afrontació de la donació.

Hem d'esperar a 1076 per tenir la primera cita sense dubtes d'autenticitat. El "castelar de Olivella" surt com a límit de la quadra d'Ollers. Ja al segle XIII es documenta el cognom: el 1204 Pere d'Olivella o Solivella apareix com a testimoni en una cessió de rendes del castell de les

Piles. El 1284 Ponç de Solivella és marmessor del testament de Pere de Queralt.

Formava part de les possessions dels Puigverd. Amb el casori entre Elvira de Puigverd i Berenguer Arnau d'Anglesola entra a formar part del seu patrimoni familiar. A principis del segle XIV els marmessors de Ramon d'Anglesola el venen al monestir de Santes Creus per la quantitat de 50.000 sous. Però un plet entre els successors de Ramon i el monestir

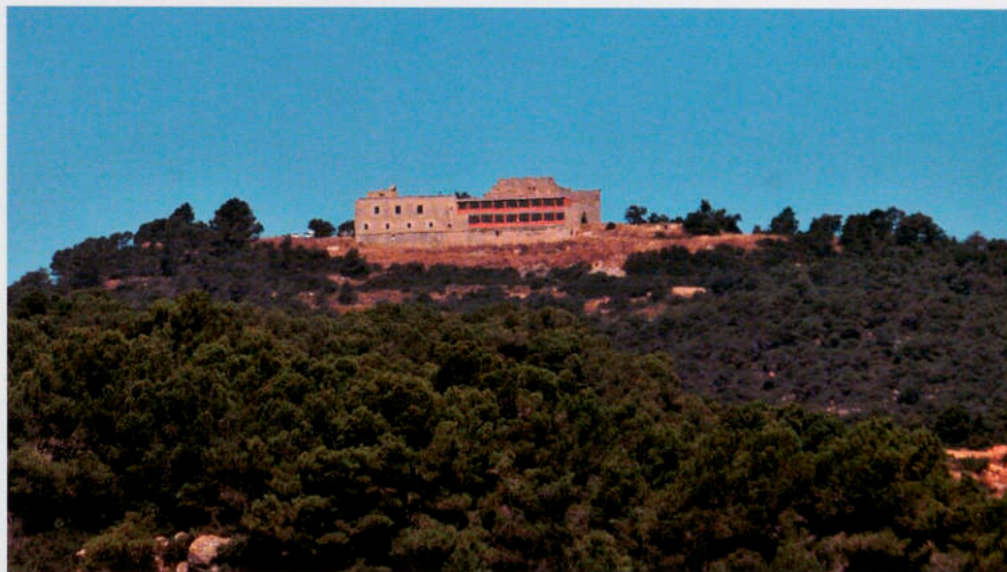
del Gaià acaba amb una sentència del rei Jaume II que ordenava retornar el castell als Anglesola i els diners, al cenobi cistercenc.

De nou en mans dels Anglesola sabem que el 1324 Sibil·la, vídua de Ramon, el va vendre al ciutadà de Barcelona Arnau Massaguer. El fogatge de 1358 diu que el castell era en mans de Macià Massaguer, ciutadà de Barcelona: *"Item rrebi dels prohomens de Colivella qui es d'en Macia Massaguer per V fochs qui son siatst atrobats en lo dit loch, dels quals no havien pagat fogatge a rap de X sol. Per foch: C sol."* En el de 1365-1370 consta que el lloc és encara de Massaguer, i hi compta un total de setanta-tres focs.

El 1391 va anar a parar a mans del comte de Barcelona, Joan I el Caçador. El 1393 va vendre a carta de gràcia a Ramon d'Abella castell, termes, jurisdiccions, mer i mixt imperis per 16.500 sous d'Aragó. L'any següent Ramon d'Abella fa el mateix a favor de Berenguer de Boixadors, el qual el té fins a 1424, any en què el cedeix a Alfons IV el Magnànim.

Llavors el comte-rei el torna a vendre a carta de gràcia a Ramon Berenguer de Llorac per la quantitat de 16.500 sous de Barcelona. Palau i Dulcet ens diu que quan els Llorac l'adquireixen, els Massaguer encara hi tenen alguns drets, ja que Pere Guillem Massaguer li havia venut el domini útil del poble, el mer i mixt imperis (és a dir, el que diríem ara la jurisdicció civil i criminal).

Segons els Llorac, procedien de Flandes i Wifred de Llorac va arribar a Catalunya amb Lluís el Pietós el 754 (quan realment aquest rei franc va viure

Santuari del Tallat.

entre el 778 i el 840). Es feien dir "il·lustre i antiga família, senyors de Solivella a la Conca de Barberà, Montornès i Bordell de Tarragona", tal com recull Duran i Cañameras.

Els Llorac ja tenien relació amb Solivella temps abans, atès que el 1400 Guillem Ramon de Llorac era castlà d'ací i Montornès. Guillem Ramon estava casat amb Margarida, i la seva filla Violant va heretar la castlania.

Ella es va casar amb el seu parent Ramon Berenguer I de Llorac, senyor del Milà, tresorer i conseller reial, i que com hem comentat compra el lloc a carta de gràcia el 1424 per la quantitat de 16.500 sous d'Aragó. Anys abans, el 1392, els germans Llorac havien format part de l'esquadra de Sicília. Aquest personatge es va casar amb Eufrosina de Càlic, filla d'un conseller del rei Alfons. Va ser tresorer d'Aragó i mestre racional de Lleida, i després ambaixador davant

els ducs de Milà i a Anglaterra. Va ser sepultat al monestir de Santes Creus.

El fill de Ramon Berenguer, Jordi-Joan, donzell el 1426, el segueix. Es casà després amb Isabel d'Ardèvol. Llor fill era Ramon Berenguer II, senyor de Solivella i castlà de Montornès, que es va casar amb Brianda de Boixadors.

A finals del segle xv el senyor de Solivella és Ramon Berenguer de Llorac III, fill de l'anterior, i pare de Lluís de Llorac, que ja figura com a senyor el 1509. Lluís estava relacionat amb Ferran el Catòlic, que li encarregà continuar les obres del santuari del Tallat després de l'aparició miraculosa d'una imatge de la Mare de Déu el 1475, i d'una controvèrsia amb Poblet per al domini del lloc. Sans Travé és de l'opinió que quan Ferran, la seva esposa Isabel i el seu fill Joan van fer estada al Tallat, van anar primer al castell de Solivella, on van dinar. I segurament és Ramon Berenguer

l'artífex de la construcció del castell renaixentista, del mateix estil que el seu santuari de Rocallaura.

Amb la seva mort passa a mans del seu fill Lluís I, i després a Lluís II, el qual va traspassar abans de 1531, succeït per Lluís III (mort el 1583). El succeí Onofre-Lluís. Es casà amb Àngela de Constantí, senyora del Bordell de Tarragona, amb qui té el fill Lluís-Pau, hereu del lloc. El 1595 fa testament i passa el lloc a Simó-Berenguer (mort el 1640). El 1599 Felip III institueix el títol de baró de Solivella, de manera que és el primer a ostentar aquesta dignitat.

Lluís-Pau va embellir les seves residències, de manera que el 1614 va comprar vint-i-sis quadres a Dionisi Faugier, negociant de Barcelona, deu dedicats als "cinch sentiments coporals", quatre a la història de Venus i Adonis i un a la Nativitat de la Mare de Déu. És possible que algunes d'aquestes pintures anessin a raure al castell de Solivella.

El seu fill Joan I va ser el segon baró. Va participar a la Guerra dels Segadors i fou empresonat a Barcelona per preparar al Pla d'Urgell un aixecament a favor de Felip IV. Es va casar en primeres núpcies amb Elvira de Perellós i després amb Clara de Montserrat, natural de Montblanc. El segueix Joan II de Llorac i Perellós, que com altres barons va residir entre Tarragona, Barcelona i Solivella, on morí el 1688. Es va casar amb Ramona de Moixó, que va morir al castell el 1715 i es va enterrar al vas familiar de la capella del Roser de l'església de Solivella. Com diu Salvador Rovira Gómez, va estar pendent

Escut de Cal Flavià on antigament hi havia el molí d'oli del senyor del castell.

del patrimoni familiar de manera que el 1690 va comprar el novè de tots els grans i fruits del terme a la universitat de Solivella. El 1696 va concedir a Jaume de Muntanyola un pati de casa al carrer del Pla a canvi de trenta dies de fadiga i el lliurament anual de dues gallines per la Mare de Déu d'Agost. En morir va deixar un patrimoni important, que comptava, entre altres, amb trenta-sis finques a Solivella.

El quart baró de Solivella va ser el seu fill Joan III Llorac i de Moixó. El 1706 va heretar el títol i es va casar amb Josepa de Palau i Aguilar. Les múltiples desavinences amb la gent de Solivella van acabar amb un llarg plet, i finalment, el 1729, el castell va tornar a la Corona. Els

Antiga volta del castell (any abans de 1915), ara desapareguda.

Llorac van recórrer als tribunals i van recuperar el domini el 17 de juny de 1730. Cinc anys després, fisc i vassalls van ser condemnats a silenci perpetu.

Joan III va testar el 1735 i va traspassar poc després. Es dona la circumstància que el seu germà Carles va morir el 1762 a Viena, ja que s'havia exiliat en ser general de l'exèrcit de l'Arxiduc Carles VI d'Àustria, que li va concedir el títol de comte de Llorac.

A Joan III el succeeix la seva filla Maria de Llorac i Palau, que serà la cinquena baronessa de Solivella i castlana de Montornès. Va pactar capítols matrimonials amb Ramon de Vilalba i de Fivaller el 1727, i una vegada casada es va establir a Cervera. Prengué possessió de la baronia el 1735 i va arrendar per quatre anys

Mènula decorada amb una carassa procedent d'una de les finestres del castell. Fins fa poc era a l'entrada de l'Ajuntament, ara és al Centre d'Interpretació del Castell de Solivella.

Mènula decorada amb una carassa femenina d'un arc o finestra atribuïda al castell de Solivella. Actualment és a la torre dels Cinc Cantons de Montblanc.

els drets senyorials a Josep Montseny, pagès, a un preu de 6.600 lliures. Va arranjar el contenciós que tenia amb l'ajuntament de Solivella per la percepció de parts de fruits comprats temps ençà per Joan de Llorac, segon baró.

Maria de Llorac va fer testament el 1772 i va disposar ser enterrada a Solivella. És la darrera baronessa de cognom Llorac, perquè el sisè baró és el seu fill Galceran de Vilalba-Meca, a qui succeeix el seu germà Joan-Antoni, que a la vegada passa la baronia a llur germana Maria Josepa. Ella es casà el 1751 amb el primer marquès de Palmerola, Xavier de Despujol, que a més era baró de Montclar i Callús.

Els senyors del castell, els Llorac, es feien enterrar a l'altar del Roser del temple parroquial. La darrera inhumació, del 23 de juny de 1807, pertanyia a Joan Anton

de Vilalba i de Llorac, tinent coronel dels Reials Exèrcits, agregat a la plaça de Barcelona.

Després va passar la baronia al seu fill Francesc Despujol, novè baró i segon marquès de Palmerola. El segueix el seu germà Ramon-Gaietà, el qual va fer testament el 1848. Casat amb Miquela Maria Ferrer, tercera comtessa de Fonollar, van tenir un fill, Josep Maria Despujol o d'Amigant, onzè baró de Solivella, traspassat el 1868. El 1825 es va casar amb Anna Dusay, de qui neix Ignasi Maria (1827-1881) hereu de la baronia. Es va casar amb Maria del Pilar Chaves Loaysa, de qui neixen Maria del Carme, Ignasi Maria i Manuel. El segon (1865-1937) continua amb el títol. El 1929 es va casar amb María Josefa Díaz del Villar.

El seu fill, Josep Maria Despujol Ricart, fou baró de Montclar, marquès de Palmerola, comte de Fonollar (1938) i marquès de Callús (1957). L'any 1958 va reconstruir l'arxiu dels Despujol i sembla que el 15 de setembre va visitar les restes del castell, notícia que recull Enric Capdevila. El 1965 va demanar la rehabilitació del títol de baró de Solivella els anys 1965 i 1967. Va morir el 1979 sense deixar descendents directes.

El mateix fan els anys 1983 i 1984 Ignasi Ventosa i Despujol i Consol Ventosa Marquès. En l'actualitat, Ignasi Despujol Bourgoynne, hereu del seu oncle i padrí Josep Maria Despujol, és el titular del marquesat de Palmerola. Però a ell i al seu antecessor se'ls ha denegat la rehabilitació del títol de baró de Solivella.

QUÈ SABÍEM DEL CASTELL ABANS DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS?

Joan Menchon Bes

ot indica que el castell de Solivella era una construcció impressionant. Les descripcions fetes del monument al segle XIX així ens ho diuen, com també les fotografies antigues, un apunt i un quadre del pati del castell de Claudi Lorenzale (1814-1889) que va fer el 1849. I una darrera novetat. L'ordenació del fons de dibuixos de l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya ha localitzat un apunt a carbó de la xemeneia (des d'ara ensumeneia) del castell que oferim en primícia. El cert és que aquest dibuix, aparegut quan el Centre d'Interpretació estava ja muntat i aquest llibre gairebé

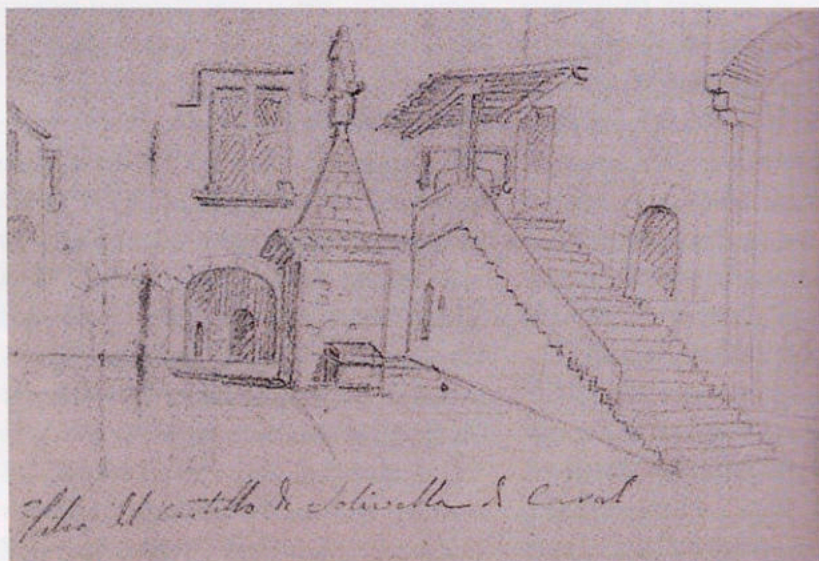
enllestit, dona un nou enfocament per entendre com seria aquesta monumental llar de foc del castell de Solivella.

El fet que el castell fos abandonat al llarg del segle XIX i finalment enderrocat el 1915 va ser decisiu per a la dispersió de les peces decoratives, i va comportar que el lloc es convertís en un espai residual.

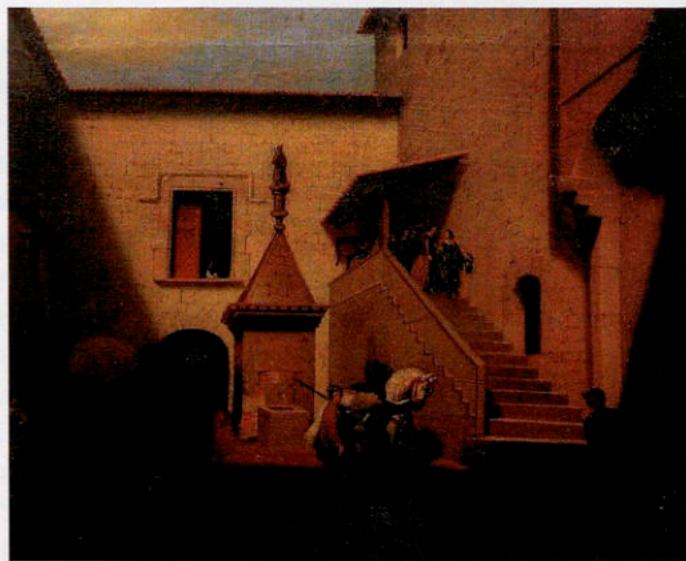
Quan es van començar els treballs arqueològics, el 1998, es veia l'angle nord i part de la muralla i contramuralla dels costats sud i est. Tot era colgat de la runa de l'enderrocament de 1915. Una torre d'obra, d'època contemporània, ens indicava que la vella cisterna del castell era encara en funcionament, ja que era el dipòsit d'aigua del poble.

Hi ha un document diplomàtic de segle XVI que aporta una informació interessant per saber com seria el castell. Ens referim a un inventari de 1596. Va ser estudiat el 1984 per Josep Maria Sans Travé i Concepció Ballart. Es tracta de la relació dels béns de Lluís Pau de Llorac i Constantí. Procedeix del fons del notari barceloní Domingo Fontana. Quan Lluís Pau va morir el mes de setembre de 1596 la seva vídua va manar fer l'arqueig dels béns, començant pels del castell de Solivella.

L'inventari s'estructura seguint un criteri topogràfic, i llista els objectes que hi havia en cada estança. Així, de forma indirecta, podem conèixer les principals peces del castell, tot i que hem de tenir

Apunt del pati del castell de Solivella, de Claudi Lorenzale, any 1845.

Pati del castell de Solivella, de Claudi Lorenzale, any 1849.

Cantonada del castell abans dels treballs arqueològics iniciats el 1998.

Inici dels treballs arqueològics, any 1998.

Porta del castell durant els primers treballs arqueològics i d'apuntament de l'arc, any 1998.

en compte que podrien haver-n'hi sense cap objecte, per la qual cosa no apareixerien en el document.

A la planta baixa tenim, i per aquest ordre, el celler, el celleret, la cambra dels mossos entrant al pati a mà esquerra, l'altre celler a mà esquerra i "trau porta en lo pati de dit castell", els estables i la cisterna. Al primer pis hi hauria "la primera sala que trau porta a l'enfront del cap de la scala", "l'altra sala que trau porta al cap de la scala, a mà dreta", la "cambra que trau porta a la prop dita sala, en la qual morí dit Senyor Luys pau de Llorach", una cambra contigua "qua trau una porta al corredor y altra envers la necessària", una altra cambra que és fosca "après de la prop dita", la cambra del cap del corredor o "cambra del pa", una altra cambra fosca que va a l'anterior, la cuina i la "cambra que trau porta a la primera sala primer designada", de manera que tanca el circuit del primer pis; i al seu costat la "cambra gran", una cambra xica dita "l'obra nova", una altra cambra petita, un estudi, la capella i el rebost, anteriorment "botiga del blat pujant del corredor a la botiga del blat". Al tercer pis hi ha la cambra de dalt, que en diuen l'"espital" o hospital i la botiga del blat, que seran les golfes.

Dues estances més que segueixen l'inventari poden formar part de les dependències de la planta baixa: el corral, la botiga que és al pati del castell entrant a mà esquerra, i la botiga de l'oli.

Els béns inventariats en les diferents estances aporten una important informació per a comprendre la vida quotidiana del castell, tant a nivell productiu, amb els estris i eines del camp i de

transformació de productes agrícoles, com armes, parament de la casa, objectes d'art i litúrgics de la capella, instruments musicals, mobiliari, vestits, joies, estris i arreus diversos.

Què ens diuen algunes descripcions del segle XIX i XX?

El *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz, en el seu volum XIV (1849) fa una breu ressenya del poble de Solivella: "villa con ayuntamiento en la provincia y diócesis de Tarragona (6 leguas) partido judicial de Montblanch, audiencia territorial capitania general de Barcelona. SITUACIÓN dentro de la Conca de Barbará, en la vertiente de la sierra del Tallat; goza de buena ventilacion y CLIMA FRIO, pero sano. Tiene unas 300 CASAS; un castillo o casa del anterior señor feudal, que sirve de cárcel; escuela de instruccion primaria, dotada con 1500 reales. escuela concurrida por 30 niños; una iglesia parroquial (La Asunción de Ntra. Sra.) servida por un cura de segundo ascenso, de provision real y ordinaria, y un cementerio contiguo a la iglesia. EL TÉRMINO confina N. Rocallaura (de Lérida) y Belltall; E. Sarreal, Olles y Pira; S. La Guardia y O. Blancafort. El TERRENO es de secano, de inferior calidad; le cruzan varios CAMINOS locales de herradura, y uno de ruedas que condice de la Conca al llano de Urgel. El CORREO lo recogen los interesados en Montblanch. PRODUCE cereales, legumbres y vino; cria ganado lanar. INDUSTRIA: 2 fábricas de aguardiente, y un molino de aceite en decadencia por falta de aceituna. POBLACION 491 vecinos,

L' EXCURSIONISTA

amb la descripció de com es trobava el monument:

"Al Nort de la provincia de Tarragona, en la Conca de Barberá, hi al "l poble de Solivella, que res tindria de particular com no fossen sas ben conreuhadas terras, sos vehins boscos y sa fabricació d'aiguardents productes dels hermosos vinyats que cobreixen tota sa rodalia.

Mes lo que dona caracter y anomenada á Solivella es lo grandios castell que, aixecantse á l'extrem de la població y dominant á tota la encontrada, sembla que presideix encara los destins de sos vassals, y que, árbitre d'aquell país, ha d'imposar sa voluntat á tots los que no se sotmetin á son orgull y á sa grandesa; mes aquells temps no tornarán may més pera lo castell y sos senyors.

Quan l'excursionista, al fer via cap al poble, contempla de més aprop aquellas revingudas parets, los gòtics finestrals, y'ls marlets enderrocats, se sent possehit, com diu un distingit escriptor, d'una tristesa estètica, al veure que'l mercantilisme del astut comprador los adquireix pera aterrarlos, matant ó ferint de mort las tradicions del país, tradicions que aixi viuhen á la ombra de vellas alzinass, com dintre'ls enteixinats sostres de las mansiones feudals y palaus del gremi ó del municipi.

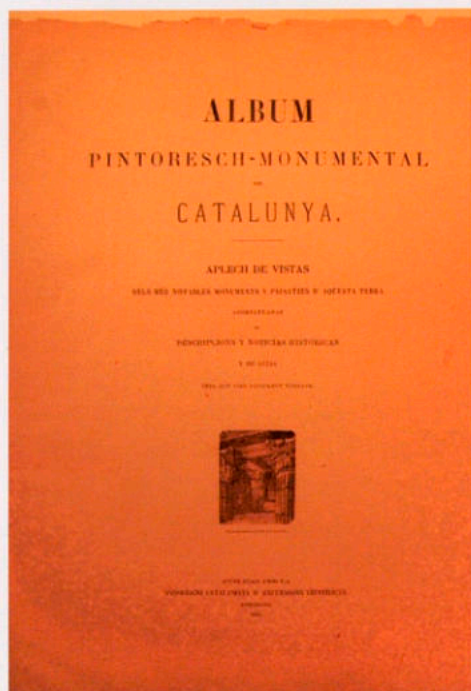
Sens cap dubte data del temps de la reconquesta un lloch fortificat ó castell que després fou la vila de Solivella. Colocat á uns 500 m. sobre'l nivell del mar y en un punt estratègic que posava en comunicació lo Plá d'Urgell ab lo camí que's dirigeix á la antiga vegueria de Montbanch, era com lo centinella del congost ó pas que, comensant á Solivella y entremitj de buscurias, acaba á Vallbona de las Monjas. Mes d'aquells temps tan reculats res fins ara n'hem pogut saver de Solivella y son castell.

En vá es que preguntis loh viatger! Á la gent del país qué savem de llurs antichs senyors ó qué succehi entre aquellas rónegas parets. ¡Ningú podrá contestar! ¡No'n queda ni la memoria! Tot aná á parar al avench de l'oblit. Avuy, sols l'oliva y'l rat-penat fan niu y tenen llurs amors ahont abans se passejavan las hermosas damas ab los ajensats cavallers. En sas malmesas parets hi creix l'eura furganta y sols torba lo silenci de sas desertas cambras la remor del vent que, gemegant, sembla que's plany de la destrucció d'aquell edifici en que estava vinculada la historia de la localitat. Per aixó la Associació Catalana d'Excursions Cientificas, veyent com cada día lns minvan las riquezas de tota mena que'ns deixáren las generacions passadas, ne fá l'inventari, pera que en l'esdevenidor se sàpiga quíns son los que han malbaratat lo patrimoni de la terra catalana [...].

Abans de donar per termenada ma tasca faré una lleugera descripció del castell. Forma aquell edifici un quadrillonch de 225 passos de circuit. Sa construcció sembla de principi del sigle XVI, assentada sens cap dupte sobre altrass construccions més primitivas y que tindrían segurament més analogia ab altrass de sa classe que's conservan encara en nostre país, puix lo que avuy admirém, més es palau fortificat en lo castell, tal com ho eran los de la etat mitjana. Rodeja'l castell una robusta muralla, veyentse en varis indrets restos de marlets y sageteras. Torras rodononas y quadrades augmentavan la fortaleza d'aquells murs, y en la part superior de l'edifici s'hi veuhen encara los forats en los quals, per medi d'un pas ó vigas á propósit, guarnían una barbacana de fusta sobreposada, que s'isava molt en las lluytas d'aquells temps.

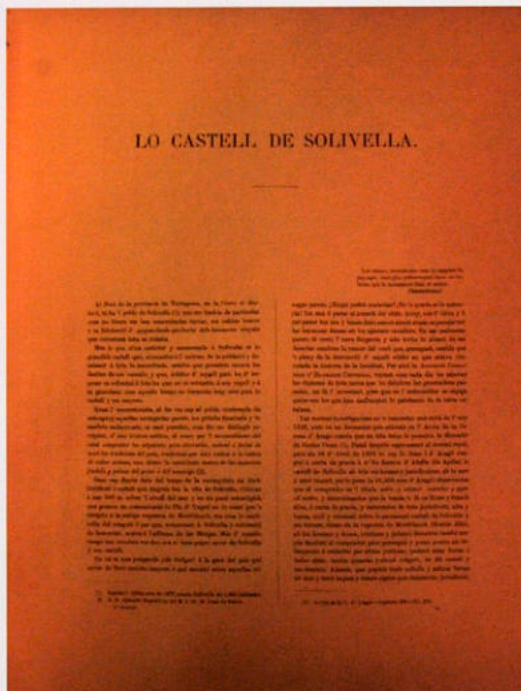
La part posterior de la fatxada d'ingrés es la mes antiga, puix en sos dos ánguls hi ha duas robustas torras coronadas de marlets y lladrone-ras, las que segurament conservarian en lo sigle XVI al reconstruir aquella mansió feudal.

Després que'l guardiá de las claus vos ha obert la destrossada porta del castell, se presenta á la vista del excursionista un espayós pati quadrat, en lo centre del qual hi ha un monument de pedra, surmontat d'una piràmide en qual vértice dos àngels sostenen las armas dels Llorach y damunt d'aquells Sant Miquel ó Sant Jordi ab lo drach als peus. Sevia també dit monument pera cubrir la boca d'ampla cisterna que's troba dessota del paviment del expressat pati. En los baixos del edifici, cuberts tots de robustíssima volta, hi ha una munió de cambras en qual us avuy no podém atinar. Alguas conservan encara construccions especials que demostran haver estat destinadas en temps no molt llunyà á contenir productes de la agricultura, La imaginació popular se complau en atribuir á varias estancias del castell lo destí de presons y cambras de tortura. Á la dreta de dit pati una espayosa escala, tota de pedra picada, conduheix al primer pis. Allí en una grandionsa sala d'enteixinat sostre s'aixeca adossada á la paret una magnífica y monumental llar de foc de marbre blanch: dos àngels colossals sostenen l'escut dels Llorach, escut que sos antichs possehidors passejáren ab orgull per Sicilia, Nápolis y Milá y que avuy es destrossat á cops de pedra per los noys del poble s'enfilan per las ruínas del castell pera esfullar nius.

Portada i encapçalament del capítol dedicat al castell de Solivella publicat a l'Album Pintoresch i Monumental.

La destrucció d'aquest castell data de las nostras últimas guerras civils. Durant la de 1833 al 1840 serví de refugi y de punt fortificat als voluntaris de Solivella. Fou restaurat, no obstant, després de la guerra dels set anys; mes durant la de 1873 á 1876 torna á ésser ocupat per la forsa armada y en aqueix temps es quan més sofri aquell monumental edifici. Las parets foren malmesas y rublertas d'escrits y dibuixos estafalaris; sas finestras y portas serviren pera escalfar lo ranxo dels soldats. Per sota las fumadas fustas de sas treballadas alcobas, surt lo daurat, testimoniant lo que fou en altres temps la espléndida morada. Ben certa aquella felis expressió d'En Chateaubriand: "quan Deu, per rahons que son desconegudas, vol apressar las ruinbas del mon, mana al Temps que deixi sa dalla al home y allavors lo Temps mira ab espant com aquest enruna en

un instant lo que ell haguera necessitat sigles pera destruir."

Altras dependencias del castell son dignas de especial memoria, mes per no allargar aquesta petita ressenya indicarem al viatger las portas de la capella, las de las cambras que donan á la galeria, y os elegants finestrals gòtics de la fatxada, sens varis altres detalls d'aquell malaguanyat edifici.

Malgrat la destrucció del temps y dels homens encara conservava Ml castell de Solivella en 1880 sa fesomia y caràcter especial; mes s'apoderaren d'ell la ignorancia y la cobdícia, y avuy venent un sostre y un teulat, demà un dintell y un finestral, acabaran per fer desapareixer de la terra un monument dinte de millor sort.

¿Qui li hagués dit al antich baró de Solivella al retornar á son casal després de llarga y fatigosa cassera per los boscos vehins de Rocallaura,

entre'l soroll dels corns, lo lladrar dels gossos y la gatzara de patges y escuders, que vindria un temps en que aquell castell, orgull de la seva rassa y símbol de son poder, cauria tot á trosos; que sas pedras servirían pera fer las casas dels descendents de sos vassalls; que las vigas de sos enteixinats sostres serán venudas á baix preu, servint pera resguardar de la inclemencia del temps al pagés y al pastor, y que'ls finestrals de gòtics calats y peanyas d'imatgeria serían traslladats abaix al poble pera construir ab ells un hostel pera'ls passatgers! Tal sigut y tal es ara lo castell de Solivella."

L'Album Pintoresch no tan sols ens proporciona la descripció, sinó que les fotografies, d'una alta qualitat i definició, són un document visual de primer ordre per a entendre aquest monument i d'altres del Principat. Com diu Josep Iglésies, "l'exercici de la fotografia servia el mòbil patriòtic en casos com el castell de Solivella; cas aquest precisament que si fracassà en la missió directa, en canvi ha permès a les generacions venidores de comprendre la importància documental i per tant, castellològica d'aqueixa fortalesa que avui hem de donar per desapareguda".

L'any 1907 mossèn Miquel Queralt publicava un article a La Crònica de Valls i a La Conca de Barbarà que seguia de molt a prop el text de l'Album Pintoresch. Però és força interessant la descripció que fa del poble i el monument:

"Solivella, vila de 413 cases ab 2000 habitants està situada al N. de la provincia de Tarragona, a uns 50 metres sobre el nivell de mar, y al peu de les mateixes serres del Tallat ahon comensa la Segarra. No es població d'industries pero la agricultura hi té sa predilecció.

Lo conreu de les seues terres, sembrades de xamosos vinyars, reparà ben aviat la única indústria d'altre temps: de la fabricació del ayguar-dent. Tè a la seua espona com forsut centinella les runes del grandios castell, casa payral dels Berenguers de Llorach, que senyala ab lo dit del temps los recorts de sa antiga grandesa y la dels seus senyors queja may mes tornaràn.

Actualment, lo furor y la rabia dels uns, la mala criansa dels altres, y la cobdicia dels més, ha convertit aquesta preuada joya dels nostres avantpassats en un munt de runes de llastimosa recordança, que acaben per ferse seues los pobres vianants y captayres, maltractantles irrespectuosament."

Segueix transcrivint la descripció de l'Album Pintoresch i acaba dient que:

"Aquesta es la bella descripció que'n fa l'excursionista en Joaquím Guasch. Avuy ja no'n resta casi boy res del nostre castell. Queda ben sencera la paret encarada al mitj dia, qu'an la del orient forma un ángul del edifici que vist de fora sembla talment no hagi passat res per aquell palau dels Berenguers. Los marlets y sageteres, les torres y les muralles d'avansada caracterisan encara d'allò millor aquesta part exterior del castell que no tardará gayre en sepultar unes pobretes cases edificades pel seu voltant. Lo demés del castell ja ni s'en pot fer recordansa. Dues arcades d'estil gòtic apuntalan la paret del pati interior que junt ab la regia escalinata y dues portalades capseleres revestides de xamosos capitells y ben artístichs llinars formen un conjunt interior de greu tristesa ensemps que de joyosa admiració. Vet-aquí lo que'n ha quedat del nostre castell. En l'any 1880 encara Conservava'l seu típic carácter. Los nostres pares mateixos encara recorden haberhi anat a estudi en aquelles espayoses sales qu'avuy ja no

se'n veu ni rastre. Les nostres mares, qu'allavors eran aixerides mosses, feyan la seua delicia en anar a cercar la cristallina aygua d'aquella colossal cisterna, ab son xicot al costat, repartintse per tot lo poble. Avuy cauen dels nostres ulls llágrimes de tristesa al contemplar aquella joya de la Conca de Barbará feta mofa dels grans y victima dels petits. Tothom s'ha repartit los seus trajos de festa. Pedres sicellades, vigues artístiques, gòtichs llinars, peanyes de bon gust, capitells delicats y altres restos riquíssims, tot ha sigut venut per preu mesquí y lo que no, robat, servint d'adorno en cases, hostals y pallises. En més d'una pallissa, en més d'una casa y en més d'una paret de corral hem vist restos del castell produhintnos lo mal efecte que causan los richs trajos barrejats ab los xingalls de la pobresa.

Contemplem aquella casa payral dels Berenguers de Llorach com una casa que queda sense testament en la mort dels seus amos. Tot va sense ordre ni concert y aixis li passarán los dies al nostre castell fins que una turbonada enderrocará l'algul esmentat, causant en lo vehinat un esglay sempitern, deixant mes d'un fill sense pare y mes d'un pare sense fill y acabantse pera sempre'l recort del castell senyorial de Solivella, rica joya que li ha donat carácter típic mes de 4 segles.

Tal es l'estat actual de nostre Castell. Pera interessar a qui pertoqui la conservació y pera infiltrar al cor dels pares l'amor a aquesta bellesa artística y pera desterrar de les criatures aquest instint de la destrucció, apuntarem quatre datos historichs del nostre Castell extrets del esmentat quadro que tant galanament ens ha ofert pera estudiar lo nostre particular amich, lo senyor Alcalde en Baldomer Monseny."

L'arxiver Fèlix Duran i Cañameras va redactar la seva tesi doctoral sobre els

Encapçalament de l'article de mossèn Queral que publica a La Crònica de Valls del 7 de setembre de 1907.

Castillos feudales de Cataluña, que publica el 1914. Dedicava un apartat als castells de la Conca de Barberà. De Solivella ens diu:

"Grandioso castillo, situado en el extremo de este pueblo, que en 1877 contaba 1.425 habitantes, dominando toda la comarca. Este castillo, de macizas piedras, góticos ventanales y arruinadas almenas, se levanta si unos 600 metros del nivel del mar, y en un punto estratégico, entre la Sagarra y la comarca de Montblanch [...].

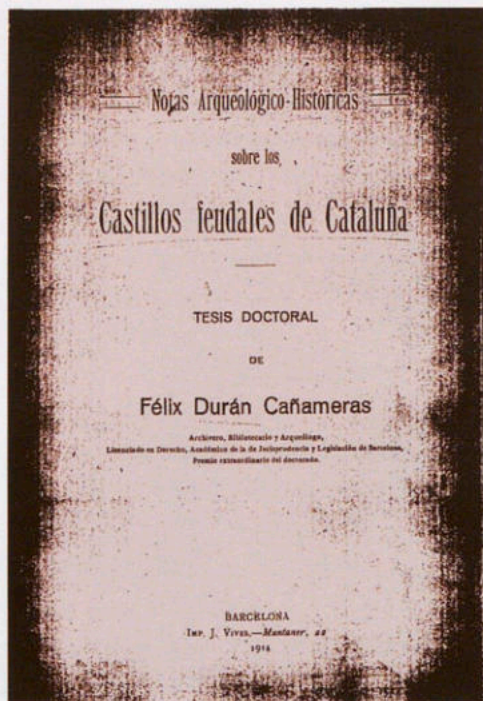
Forma este castillo un rectángulo de 225 pasos de perímetro. Fué construido á principios del siglo XV sobre anteriores fortificaciones y es más bien un palacio fortificado que un castillo. Está rodeado por robustas murallas con almenas y troneras en las cuales están em-plazadas de trecho en trecho torres redondas y

cuadradas, en la parte superior de las murallas se veían aun en 1879 los agujeros para colocar el armazón de los matacanes. En la parte posterior del edificio hay dos torres circulares.

En el interior ocupa el centro un patio cuadrado con una piràmide en el centro que sostiene a S. Jorge con el escudo de los Llorach á los piés. Las cámaras de la parte baja estaban destinadas á granero. A la derecha del patio hay una ancha escalera de piedra labrada que conduce al primer piso; en el salón del mismo hay una gran chimenea con el escudo de los Llorach sostenido por dos ángeles en la parte superior.

Acabamos esta reseña del castillo de Solivella, uno de los más ricos, como aún podía verse en 1880, por sus artesonados, puertas y ventanas y que destruido en la primera guerra civil y luego restaurado, fué definitivamente enderrocado en a segunda guerra carlista; con las siguientes palabras de Joaquín Guasch.

L'any 1922, Vicente Lampérez publicava el volum primer d'una important obra, *Arquitectura civil española de los siglos I al XVIII*. Pren el monument com un exemple de palau-castell de planta rectangular, que descriu d'acord amb l'*Album Pintoresch* però com si estigués encara dempeus, quan va ser enderrocat el 1915: "El ejemplar más sobresaliente de este tipo, es el castillo de Solivella, en Tarragona. Tras varios dominios monacales y realengos, pasó en el siglo XIV a poder de los Abella y en el primer tercio del XV al de los Llorach, que lo reconstruyeron por completo. Hoy está muy arruinado; pero se ve la planta, rectangular, con fuertes murallas defendidas por torres redondas unas cuadradas otras, adarves almenados y amatacanados; patio central, amplia escalera y grandes salones. Subsisten algunos

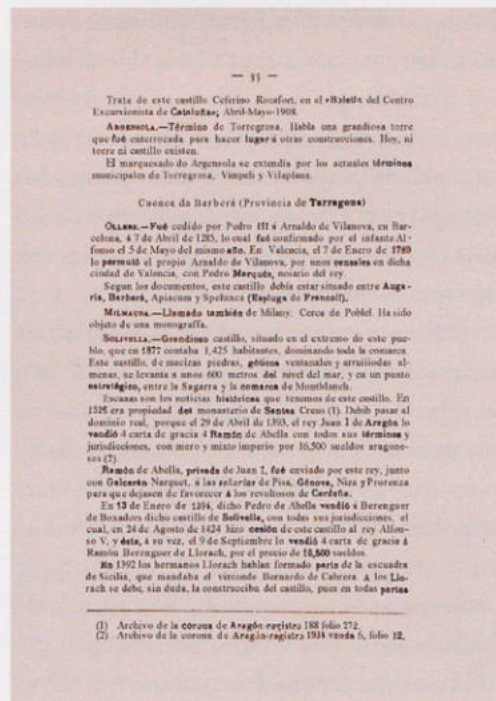

Portada i pàgina dedicada a Solivella de les Notes arqueològico-històriques sobre los castillos feudales de Cataluña de Fèlix Duran i Cañameras, any 1914.

muros y torres, las preciosas ventanas góticas, y la chimenea de salón principal."

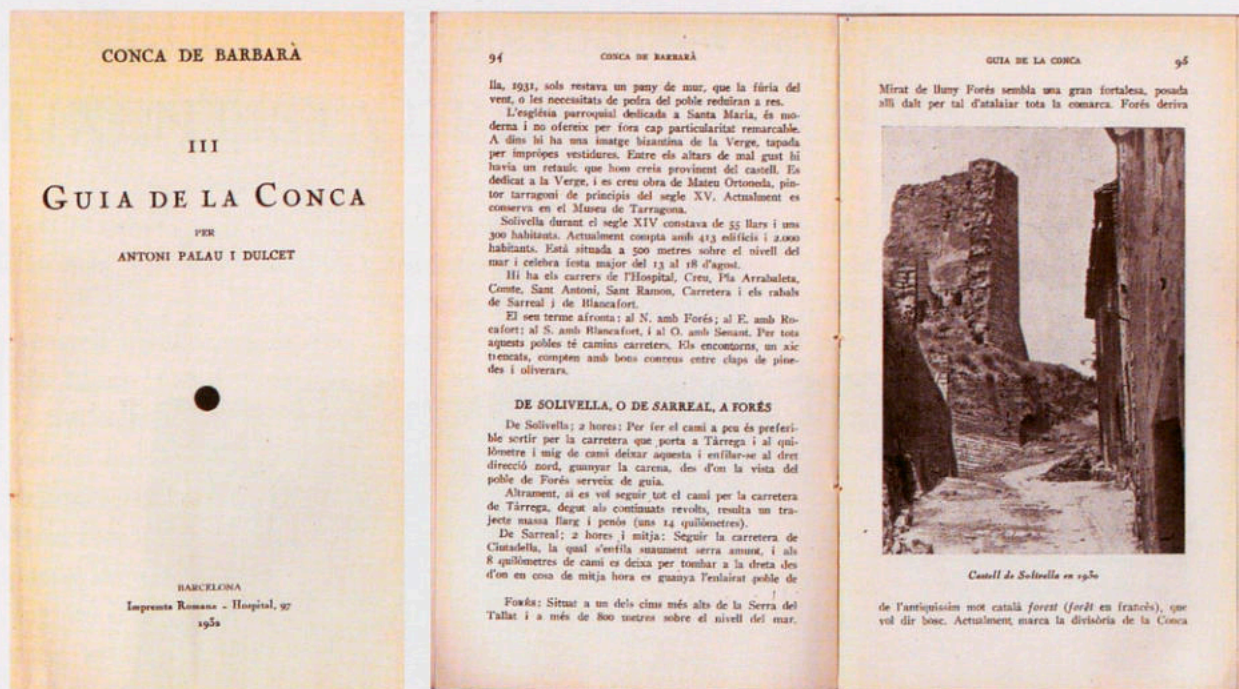
El 1932, el llibreter, excursionista i bibliòfil montblanquí establert a Barcelona Antoni Palau i Dulcet ens parla del castell de Solivella a la seva *Guia de la Conca de Barberà*, tot fent referència a una descripció seva de 1886. No en va, Palau va ser soci de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques on va tenir relació amb personalitats com Carreras i Candi o Puig i Cadafalch. Fins i tot va ocupar el càrrec de secretari amb Pons i Masasveu l'any 1887 i continuà com a secretari segon fins a 1899:

"Des del seu origen fins al segle XV, segurament el castell de Solivella era un edifici ferm, senzill i de poc abast. Però en entrar al domini de la família Llorach, s'eixamplaren els murs i es

reféu la fortalesa i es convertí en palau senyorial engalanat amb els gentils treballs escultòrics del gòtic florit. Així que deixaren d'habitar-lo els Llorach, el poble, que covava un odi mortal al feudalisme, s'abraonà contra tot ço que ostentava la marca dels seus senyors. Esbocinà els setials reservats que els Llorach tenien a l'església, trencà escuts nobiliaris, malbaratà treballs de talla i dins el castell destruí tot quant era al seu abast. De 1830 a 1840, es fortificaren dins el castell els voluntaris de la vila i en les lluites intestines que seguiren, serví de quarter a les forces armades, amb gran dany per l'edifici.

En la nostra primera visita a Solivella, 1886, publicàrem la següent descripció: "De lluny, el grandios edifici, reforçat per dues torres angulars i rodejat de murs atreu tota l'atenció. A mesura que ens hi acostem, el seu retallat perfil i els seus ròncs murs, ens

Portada i encapçalament del text dedicat al castell de Solivella, amb una fotografia del llibre d'Antoni Palau i Dulcet, *La Conca de Barberà. Guia de la Conca*. Barcelona, 1932.

permeten estudiar-lo i referen la pensa les seves vicissituds arqueològiques. Els fosos, murs i contramurs semblen obra dels segles XIV i XV. El mateix diem de les dues torres rodones dels angles amb merlets, sageteres i matacans. El gran cos d'edifici quadrangular revela a les clares ésser obra dels Llorac i bastit segurament a principis del segle XVI. Els seus paraments de bulsonada, foradats per gentils finestrals, alguns d'ells amb pestanya, li donen aspecte de palau fortificat més que de castell.

En entrar, es troba un pati quadrat, al mig del qual hi ha la cisterna. És un monument de pedra piramidal, encimerat per l'estàtua de Sant Jordi amb el drac vençut. En la peanya, dos àngels esculpits sostenint les armes nobiliàries dels Llorac.

A la dreta del pati, una escala de pedra amb passamà treballat, mena a les habitacions

superiors. Al davant s'obre un finestrал quadrangular amb pestanyes i, al dessota d'aquest, un arc rebaixat comunica amb les dependències baixes i fosques, i plenes de misteri pels que desconeixem amb exactitud el seu veritable destí. El poble les rodeja de llegendes i les converteix en presons, o llocs de martiri, relacionat amb el jou feudal dels seus extingits senyors.

Dalt hi ha espaioses sales, cambres, passadissos, rics teginats, mènsules, impostes daurades, etc, però tot bastant castigat. Recolzada al mur d'una gran sala es veu un monumental escalfa-panxes de marbre blanc, flanquejat per dos àngels de grandària natural i sostenint l'escut dels Llorac."

Per contra, l'Àlbum meravella de Solé Sabarís (1931) despatxa ràpidament el tema del palau solivellenc: "encara hi ha

algunes restes del castell." I per concloure, l'arquitecte vallenc Cèsar Martinell ens en parla a *L'art català*, obra dirigida per Joaquim Folch i Torres (1957): "A mesura que els castells prengueren importància de palau senyorial, accentuaven la tendència a deixar parts patis interiors. Els construïts al pla eren generalment de recinte quadrangular dins d'una sola massa de parets llises, i els dels llocs muntanyosos s'adaptaven a la configuració del terreny i estaven protegits per muralles, algunes vegades de doble recinte. Entre els primers son interessants el castell de Solivella, a la Conca de Barberà, actualment molt enrunat, i on es veu la planta amb fortes muralles i torres de defensa, unes quadrades, altres rodones, merlets amb matacans, pati central amb escala espaiosa i grans sales."

Magnífica imatge del castell de Solivella des del camí del Tallat, publicada a l'*Album Pintoresch* (1880).

EL CASTELL DE SOLIVELLA I L'ARQUITECTURA RENAIXENTISTA DE LA CATALUNYA NOVA

Joan-Albert Adell Gisbert
Ariadna Adell Casas

El castell, o millor, palau, que els Llorac varen construir a Solivella era, doncs, un edifici que seguia les pautes arquitectòniques més modernes del seu temps. Va ser concebut com un gran volum, compacte, imponent, amb gran pati central, seguint el model dels palaus urbans del segle XIV, i sense elements destacats com la torre mestra, que varen caracteritzar els castells altmedievals. La seva forma és molt similar a la d'altres castells contemporanis, com els de Savallà del Comtat, l'Albi, Montcortès de Segarra, l'Aranyó o, inclús, el santuari del Tallat, que, malgrat el seu caràcter d'edifici religiós complex, prenia la forma d'un gran casal compacte, obert al seu pati interior.

A l'interior el palau s'organitzava entorn del pati central. Allí hi ha l'escala al primer pis, que constituïa la planta noble. La residència de la família posseïdora. La planta baixa es compartimentava en diferents estances, on s'han trobat cups de vi, bases de trulls i altres vestigis que demostren la utilització d'aquests espais per a la producció i emmagatzematge agrari. Hi ha, però, un àmbit, al costat del portal d'accés al pati, que, en el seu estat actual, presenta evidències d'haver estat molt reformat al llarg del temps. A més, es va construir latrina adossada al mur exterior, que mig talla la lliça o corredor perimetral de defensa del palau. En principi semblaria clar que l'estança no formaria part del sistema de l'economia agrària del castell, i hom pot plantejar, per la presència d'un element higiènic com una latrina, que es tracta d'una sala

per a estatge de personal al servei dels Llorac, siguin pagesos o homes d'armes, encarregats de la custòdia del castell.

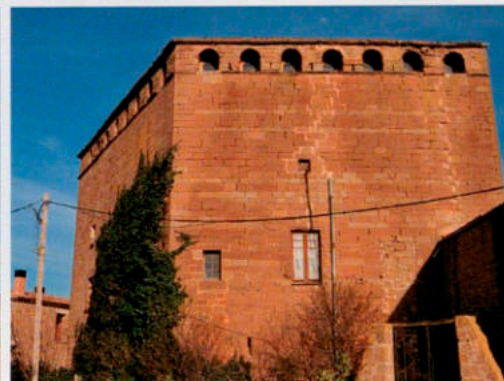
Santuari del Tallat.

Castell de Savallà del Comtat.

Castell de Montcortès de Segarra.

Castell de l'Aranyó.

Dues imatges del castell a principis del segle xx, durant el procés d'enderrocament. La primera és una fotografia estereoscòpica on es veuen tres dels murs encara dempeus, i a la segona veiem que la porta encara és dreta.

Reformes posteriors el converteixen en un espai agrari i es torna a transformar, de manera que es barra el pas a la latrina i tal vegada s'hi instal·la un molí d'oli. I més endavant aquest molí es desmunta i la mola s'aprofita en una de les parets.

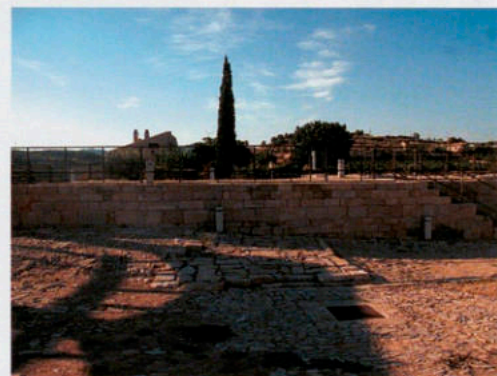
Del pati se'ns ha conservat el paviment, fet de reble de cantell, amb

un èmfasi decoratiu a l'arrencada de l'escala, on el terra és de palets de riu negres i reble blanc, que dibuixen un mosaic amb dibuixos geomètrics, molt similar al de la plaça de Santa Maria de Montblanc.

Al costat de l'escala hi havia el brocal de la cisterna. Estava format per un

Paviment de palets de l'escala del castell després de les obres de restauració.

Vista actual del lloc on hi hauria el brocal de la cisterna, ara amb una tapa metàl·lica, ja que la cisterna encara és usada per a l'abastiment del poble.

cos prismàtic rematat per una imatge d'un cavaller que, tot i portar l'escut de sant Jordi, hem d'identificar amb sant Miquel, ja que tenia ales a l'esquena, avui perdudes. Es presenta matant el diable-drac, coronant l'escut dels Llorac suportat per dos àngels. Aquest grup escultòric era fins fa poc en mans particulars, i ha estat recuperat i incorporat al Centre d'Interpretació del castell.

De la primera planta o planta noble avui no conservem cap vestigi; el que en podem saber és a través de l'inventari de 1596 i les descripcions del segle XIX. A més, ens diu que hi havia diverses sales, la principal amb una monumental

llar de foc o ensumineia, dormitoris i altres estances. Entre elles es trobava la capella, una estança sense una diferenciació arquitectònica de la resta del palau, i enriquida pels elements decoratius, com en aquest cas, pel magnífic retaule de Mateu Ortoneda. No es pot dir que aquesta sigui una característica

dels grans edificis residencials de la fi del quatre-cents, car hi ha castells com el de Montcortès de Segarra que disposen d'una capella com un edifici independent i adjacent. Però sí que podem afirmar que, en aquests temps, existeix una acusada tendència a incorporar l'església o capella a l'interior de

les estances del palau. I així les trobem en casos com Savallà del Comtat, on les restes de la capella encara es perceben en un angle del primer pis, el castell de l'Albi, que també era al primer pis, o en altres palaus com l'obra de Foixà. També a Guissona, on les restes de la capella s'endevinen a la planta baixa; sempre una sala destacada, però sense expressió arquitectònica diferenciada a l'exterior.

La segona planta de fet eren unes golfes sotacoberta, amb una funció bàsicament de magatzem de productes agraris, sobretot cereals, tal com descriu l'inventari de 1596. La seva conservació estava garantida per l'excel·lent ventilació que proporciona el rengle continu de finestres sota ràfec de la galeria de solana, que podem entendre com un primer assaig de les galeries de solana siscentistes i setcentistes.

La solució arquitectònica de la galeria de solana és un element molt comú en els castells d'aquesta època i la retrobem en edificis com Savallà del Comtat, l'Oluja Jussana, Montcortès de Segarra, l'Aranyó, Concabella i tants d'altres. En molts d'aquests castells estan associades

Fotografia de l'*Album Pintoresch* on es veu l'escala del castell i el brocal de la cisterna coronada per l'estàtua de sant Miquel, i detall. Any 1880.

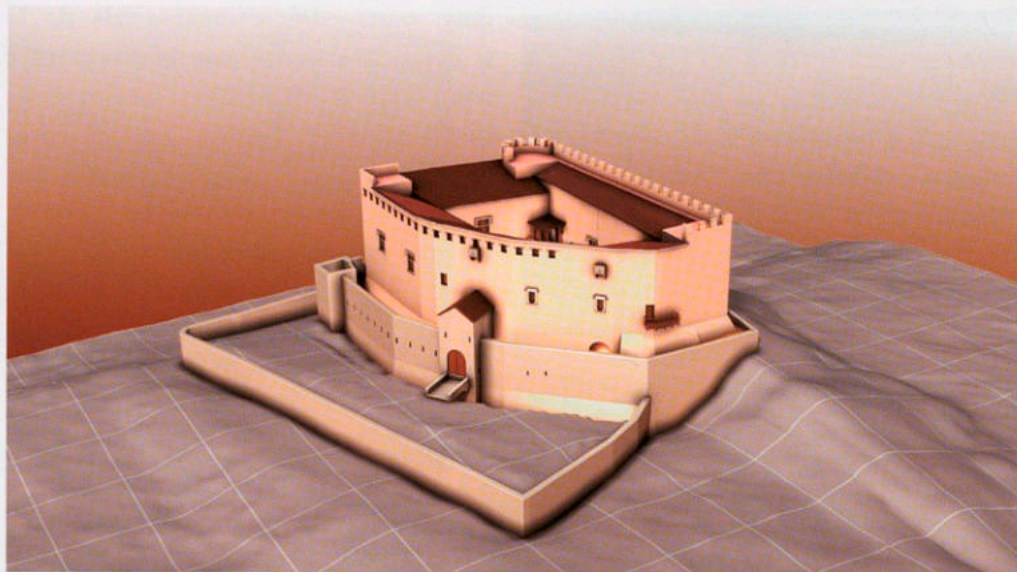
Infografies de la restitució del pati del castell. En primer lloc veiem la situació actual, seguidament la ubicació del brocal de la cisterna, i finalment, de com seria el pati.

Fotografia de principis del segle xx on es veuen les portes del pis del castell i el replà de l'escala del pati.

a un sistema defensiu d'espitlleres per arma de foc, amb solucions tan esplèndides com la de Montcortès de Segarra, o també amb mantellets, amb un funcionament equivalent als antics merlets, com a Savallà del Comtat i a Solivella. Aquí els mantellets de les finestres de les golfes posen en evidència que la galeria formava part del sistema de defensa vertical, complementat amb diverses lladroneeres en llocs concrets, com sobre la porta d'entrada, o punts estratègics del perímetre.

Tots aquests detalls els podem conèixer gràcies a les magnífiques fotografies de la fi del segle XIX que ens han proporcionat força informació. De fet,

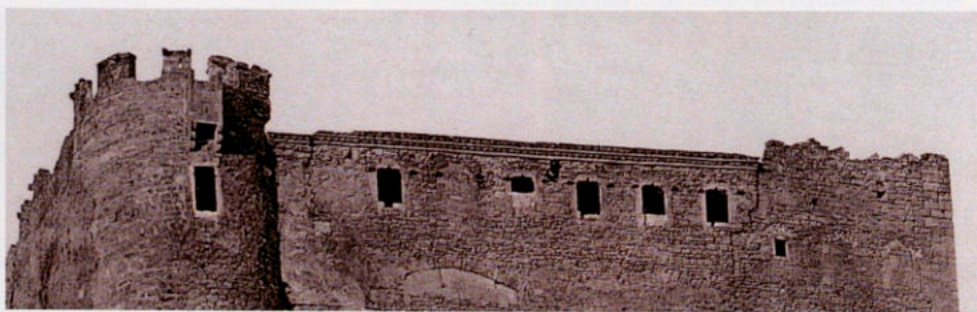

Infografia de la façana principal del castell i barbana.

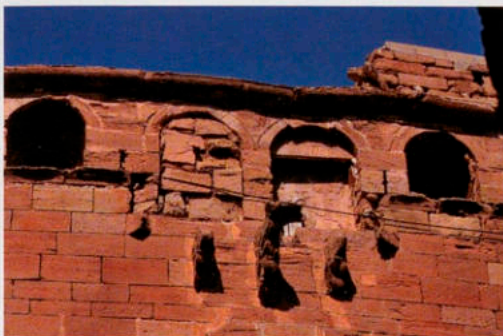
avui, després de l'enderrocament de 1915, només conservem part del perímetre defensiu exterior, el dels murs de la planta baixa i la cantonada nord del palau, que es dreça com una agulla evocadora del seu passat. Malgrat el que ens ha arribat, la cantonera proporciona informació sobre l'evolució del castell. En primer lloc, s'ha pogut constatar que es conserva, pràcticament, en la seva alçada original, i en segon lloc, el mur conservat n'està folrant

un d'anterior de tàpia, que sens dubte correspon a una fase anterior al palau goticorenaixentista.

En aquesta mateixa fotografia es pot observar que l'angle sud del palau incorporava un edifici preexistent, que pot ser la torre original del segle XI, on inclús s'observen unes finestres paredades que corresponen a un nivell de sostres diferents dels nivells del palau del segle XV. Aquests elements ens porten a pensar que, efectivament, l'obra

Detalls del tercer pis del castell en el qual es pot veure la galeria de solana (1890-1900 i 1880).

Galeries de solana dels castells d'Aranyó, les Olugues, Montcortès i Concabella.

Cantonada nord del castell. A la part interior de la torre es veuen, ja consolidats, els murs de tàpia d'una construcció anterior al palau goticorenaixentista.

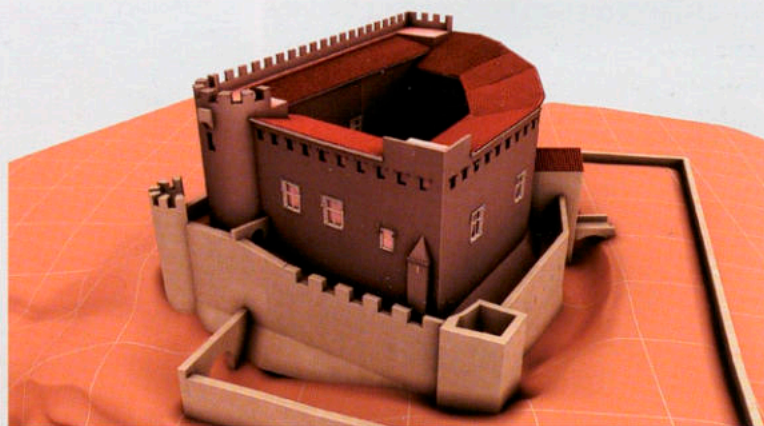
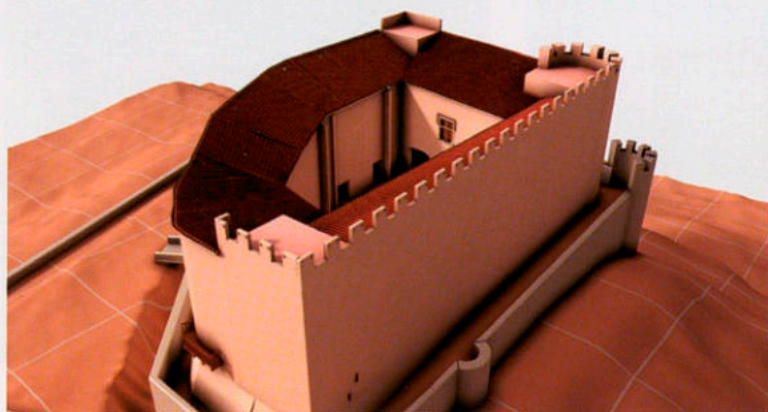

Diferents fotografies de la façana principal del castell a principis del segle xx, abans i després dels treballs d'aterrament.

A la fotografia presa per Heribert Mariezcurrena l'any 1880 des del camí del Tallat es veu perfectament que la façana nord era diferent de la resta. Aquesta, a partir de la bestorre semicircular de l'angle nord-oest, no tenia el rengle de finestres sota ràfec, i es rematava no amb una teulada, sinó amb un pas de ronda emmerletat on es conservaven les cartel·les dels mantelletts.

de la fi del segle xv va representar, en realitat, una adaptació als gustos i necessitats del seu moment d'un edifici del segle xiv amb arrels anteriors. De forma molt semblant s'esdevé en altres palaus contemporanis, com al castell de l'Albi o al de l'Aranyó, i com molt bé va assenyalar Joaquim Guasch, a la fi del segle xix, quan encara va poder veure'l sencer. Des del punt de vista constructiu i militar, la part posterior del castell (nord) no té res a veure amb la resta de l'edifici, plenament adscrit a les condicions estètiques i defensives pròpies de la fi del segle xv. Sense finestres i emmerletada, s'avé més al concepte de les muralles urbanes del segle xiv, de les quals tenim un magnífic exemple a la propera vila de Montblanc. Això es pot relacionar amb castells com el d'Orcau al Pallars Jussà, el d'Aguiló de la Conca i models italians com els castells d'Òstia

Infografia des d'aquest angle en la fase de palau gòticorenaixentista.

o el mateix Castel Nuovo de Nàpols, que tan bé devien conèixer els Llorac del seu temps en terres italianes al servei del rei Alfons el Magnànim. Aquests castells es basen en l'antic concepte medieval de la defensa vertical dels murs amb merlets i el seu pas de ronda, i de torres cilíndriques als angles.

El sistema defensiu del castell de Solivella, després de la remodelació dels Llorac, es pot considerar com dels més avançats en el seu temps. Aquí es pot veure el pas entre dos conceptes molt diferents a l'hora de plantejar la defensa. Mentre que a l'edifici palau segueix encara la tradició de la defensa vertical a còpia de finestres-merlets amb mantellets i lladroneres en els punts singulars, les innovacions del sistema defensiu es concentren en la muralla perimetral, que estava defensada amb nombroses espitlleres, que podem definir com una barrera artillada.

Aquesta acaba exteriorment amb una acusada escarpa a la base, que formava

Fotografies posteriors a l'enderrocament del castell, on es veu la barrera artillada i porta d'accés al recinte.

un fossat dins un segon perímetre defensiu. La torre-porta disposava d'un pont fix per a salvar el fossat, i se situa en el centre de la cortina, en un punt de lleugera inflexió. Es defensava amb un doble nivell d'espitlleres de pal i orb, que permetien batre amb foc artiller fossat i cortines. Interiorment, el sistema d'accés era més complex: es formava una mena de vestíbul, amb els accessos rere muralla tancats per sengles portals. D'aquesta manera, salvada la porta exterior, l'assaltant es trobava en un espai reduït i tancat, on podia ésser abatut pels defensors des d'un nivell superior.

El sistema defensiu de muralla amb fossat i boques de tir baixes per armes de foc ens situa plenament dins els paràmetres defensius que els enginyers reials estaven aplicant a les fortaleeses de les corones hispàniques, des del castell de Salses a les reformes del Castel Nuovo de Nàpols o del castell de la Mota a

Sistema defensiu de la porta de la barbacana des d'angles oposats.

Medina del Campo. És una innovació totalment vinculada a les noves armes de foc, que, des de la meitat del segle xv, van substituint progressivament les neurobalístiques, engegades per tracció humana (arcs, ballestes...).

L'ús de les noves armes i la seva eficàcia davant les defenses emmurallades es manifesta plenament durant els

conflictes bèl·lics de la segona meitat del segle xv, la Guerra Civil catalana, i a Castella la guerra entre Isabel i Juana i l'exitosa campanya de Granada. Això obliga, a partir de llavors, a la renovació dels vells castells per a adaptar-los a les noves exigències militars i també a les variacions en el gust estètic i les condicions de confort de les residències senyorials.

Vista de les obertures de foc de la barbacana des de l'interior del castell durant els treballs arqueològics.

Castell de Salses, vista del fossat i barbacana.

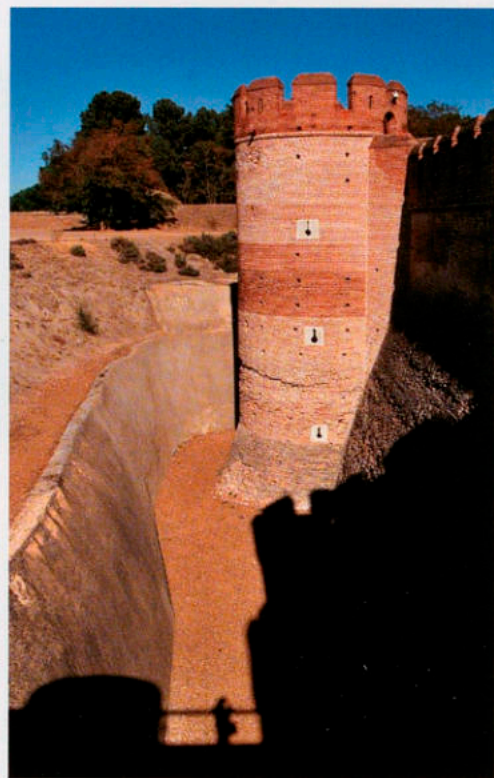
Així, a partir del segle xv ens trobem amb part de les obres de nova plan-ta, com els castells de Montcortès de Segarra, o Concabella, que d'una forma o altra s'adapten als nous usos militars. I també tenim un bon nombre de fortale-ses medievals que després dels conflictes bèl·lics són reformades per a adaptar les seves defenses a l'ús de les noves armes i les seves conseqüències sobre els edificis. El model més senzill és incorporar tro-neres d'orb i pal, o d'orb i creu.

També trobem solucions més comple-xes com el castell de Castellet. S'hi cons-trueix una nova muralla amb cambres de tir per a armes de foc pesants, completa-da per una potent escarpa i un fossat, a la façana més accessible. Al castell de Sant Martí Sarroca, al perímetre del segle xiv s'incorporen unes construccions tronco-còniques, fortament artillades arran de

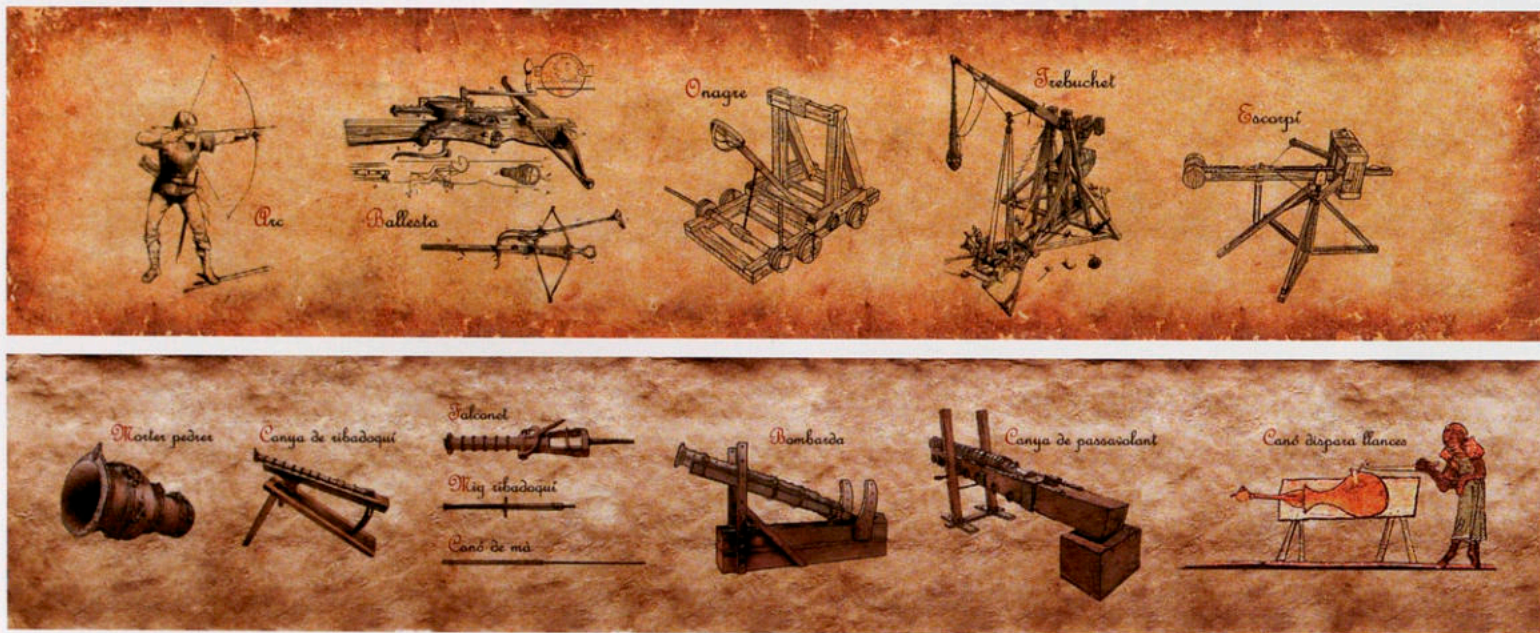
terra. Les coneixem com bonets artillats per la seva identificació amb construc-cions castellanques contemporànies.

A les grans fortaleces reials, com els castells de la Mota de Medina del Campo o el Castel Nuovo de Nàpols, les monarquies respectives aborden obres molt ambicioses. Consisteixen a envoltar l'edifici amb una muralla baixa, amb fossat, fortament defensada, que hom ha anomenat barrera artillada. Permet situar les noves armes arran de terra i defen-sar el fossat bo i evitant la construcció de mines sota la muralla.

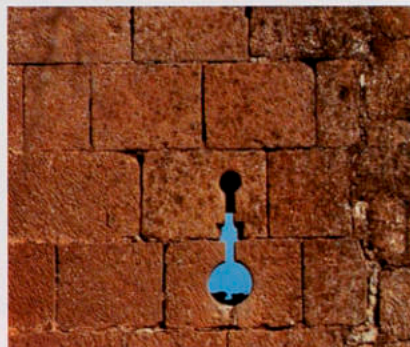
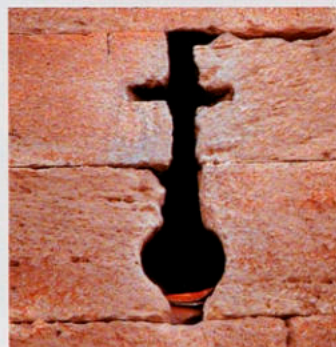
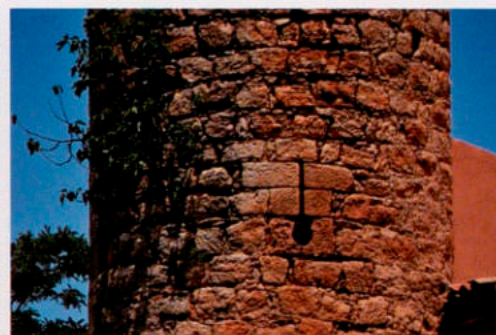
També es reforcen muralles amb la construcció de grans baluards artillats, com el de la Puerta de los Siete Suelos a l'Alhambra o el d'Hondarribia. Aquesta dinàmica de reforç de fortificacions de traça antiga es veurà al llarg del segle xvi amb la construcció de baluards en punts

Fossat del castell de la Mota.

Evolució de les armes de torsió o mneumobalistiques a les de foc o pirobalístiques.

Troneres dels castells de Cartellà, Peratallada, Bellpuig d'Urgell i Castellmeià i Torre Saportella.

Troneres de la torre i barbacana del castell.

Castell de Castellet.

Bonet artillat de Sant Martí Sarroca.

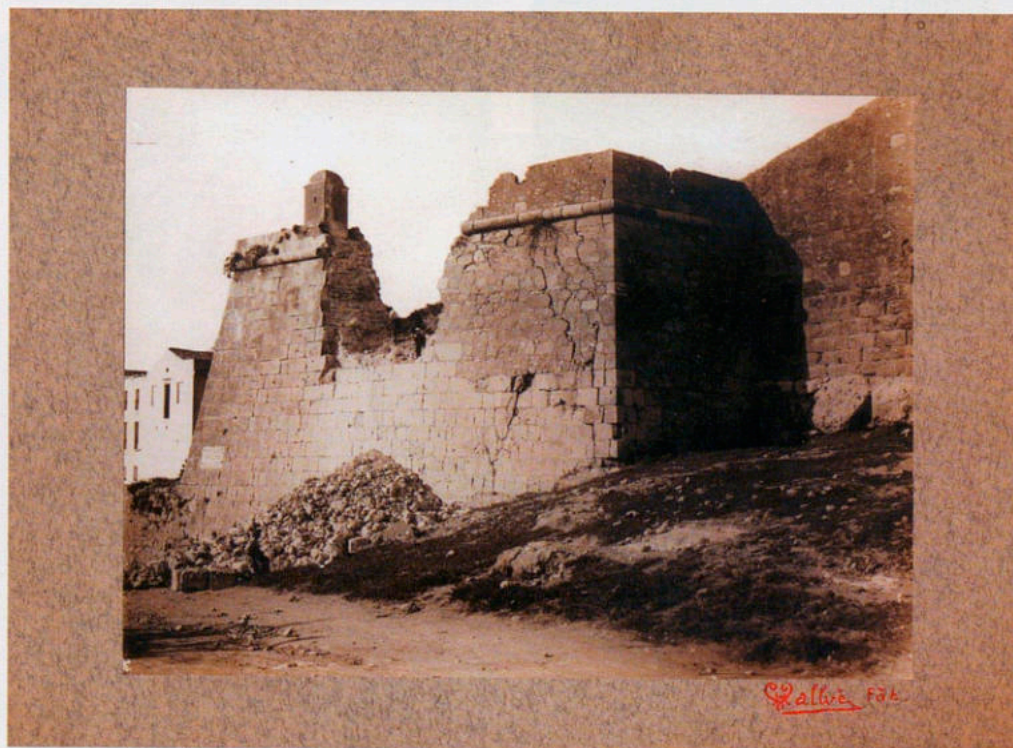

Castell de la Mota.

crítics, com es veu en el cas de la muralla de Tarragona.

El model adoptat al castell de Solivella és el de barrera artillada, amb la modèstia que fa al cas. En renovar-se ajusta les seves noves defenses a aquest model, amb una solució poc comuna en els processos d'adaptació de les fortaleses catalanes. A la Conca en trobem una altra al castell de Savallà del Comtat. Allí hi havia una muralla exterior amb torres cilíndriques als angles, defensades per espitlleres d'orb i pal. Avui, força malmesa, no podem precisar les seves característiques concretes.

Exteriorment, el caràcter residencial i palatí del castell de Solivella es manifestava en l'acurada elaboració de les finestres, l'element més destacat de la composició de les seves façanes. Com succeeix

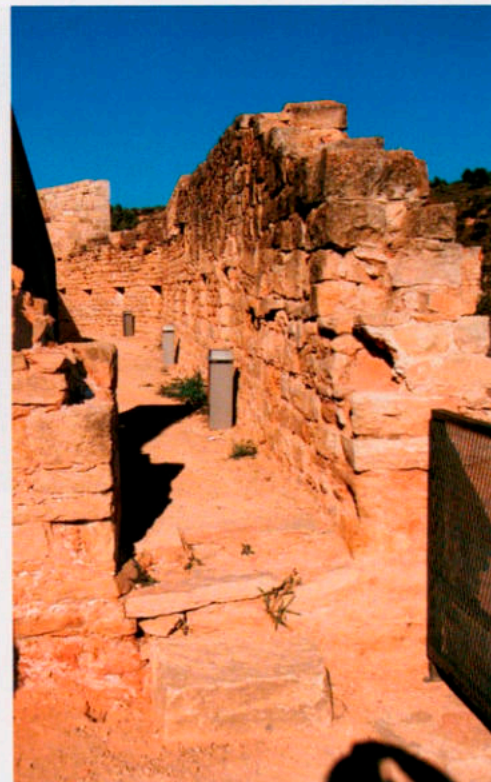
Baluard de Sant Antoni de Tarragona, parcialment enderrocat. Primer terç del segle xx.

en la major part d'edificis del seu temps, a part d'un cert criteri compositiu, les finestres responen a diferents models, més o menys ornamentats, des dels més senzills, amb llindes retallades en arc conopial sense motllurar que trobem a les golfes, fins a les de grans dimensions, monumentalitzades amb motllura en creu que les parteix en quatre obertures.

El model de finestra en creu es pot considerar característic de l'arquitectura de la fi del quatre-cents i principis del cinc-cents, especialment al nord d'Itàlia. Mostra arreu una gran varietat ornamental que va des de la simple motlluració de tradició gòtica, que trobem a l'hospital de Santa Magdalena de Montblanc o a la torre Saportella a la Segarra, fins a la presència d'esculturació derivada de models italianitzants, com trobem a les finestres (de creu o no) dels castells de Savallà del Comtat o Concabella.

Les finestres en creu, i altres models de finestres i portes monumentals d'aquesta època, representen un clar indicador de l'evolució arquitectònica que es produeix entre el quatre-cents i la primera meitat del cinc-cents. S'observa l'esgotament dels repertoris formals gòtics, cada vegada més repetitius i ornamentats, i la lenta introducció dels elements italianitzants, que podem considerar ja renaixentistes o a la romana. Aquests es faran predominants a partir de la segona meitat del segle XVI. És llavors quan es desenvolupa l'obra de personatges com Jaume Amigó i Pere Blai, ànimes de l'anomenada escola del Camp de Tarragona.

Tenim poca informació dels altres elements ornamentats de l'arquitectura del castell de Solivella. Però a partir de les fotografies conservades sabem que les portes d'accés a la planta

Barrera artillada del castell, una vegada finalitzada la intervenció.

Finestres de la façana sud i del pati del castell, detalls de les fotografies de l'*Album Pintoresch*, any 1880.

Finestres de l'hospital de Santa Magdalena de Montblanc, el castell de Saportella i el castell de Savella de la Conca.

noble, al final de l'escala del pati, presentaven una decoració motllurada, força continguda, del mateix tipus, però més senzilla, que les del santuari del Tallat (avui conservades al castell de Santa Florentina i el Museu Maricel de Sitges). Concretament al Palau Maricel de Terra es conserven els graons de l'escala de Solivella, recol·locats al pati per Miquel Utrillo.

El final de l'escala del pati de Solivella formava un replà on s'obrien dues portes a la planta noble, aixoplugades per un senzill porxo d'embigat amb columna vuitavada. Les parets del porxo i replà presentaven un acabat arrebossat, on semblen insinuar-se traces de decoració pictòrica. També en la fotografia del pati (1880) s'aprecia perfectament que les façanes interiors presentaven un acabat amb un encintat molt acurat, que imita un carreuat regular, dissimulant la irregularitat constructiva del parament. Pot correspondre al diseg

estètic de donar unitat visual a un mur amb diferents aparells d'obra, testimoni de les fases constructives del castell de Solivella.

La voluntat decorativista de les façanes del quatre-cents i cinc-cents a casa nostra és coneguda però poc conservada. No podem descartar que la irregularitat paramental de les façanes del castell de Solivella, on es barregen carreus, maçoneria i tàpia, fos matisada, no només per l'encintat visible sinó també per una decoració pictòrica a l'estil de models conservats a Itàlia: castell d'Issogne, abadia de Sant'Orso a la Vall d'Aosta...

Els models ornamentals que trobem a les obertures de les façanes tenien correspondència amb la decoració interior, de la qual es tenen escasses referències. Es concreten bàsicament en una monumental llar de foc, a la sala principal, que s'havia identificat erròniament com a obra de marbre, amb dos àngels de

mida natural que suportaven l'escut dels Llorac.

La llar de foc, generalment de grans dimensions, era un element essencial en la vida familiar i social de les residències senyorials, amb una gran monumentalitat a partir dels segles XIII-XIV. No és gens estrany en els palaus del quatre-cents i cinc-cents de trobar llars a les diferents estances, amb una decoració d'acord amb l'ús social de la cambra, com a signe d'ostentació de l'estatus social, a part de proporcionar confort tèrmic. En aquest sentit, la presència d'una o diverses llars de foc monumentals a la residència dels Llorac ha de considerar-se com un fet normal en palaus.

En el curs de les excavacions arqueològiques es varen localitzar diversos elements corresponents a la llar. Concretament, tres fragments dels dos àngels de mida natural, l'escut dels Llorac i una cimera que, possiblement, coronava la composició d'aquest tipus,

Castell d'Isogne.

Abadia de Sant'Orso a la Vall d'Aosta.

nombrosos fragments de motlures que formaven part de les llindes i brancals de la llar mateixa o de portes de les sales del castell.

El fet sorprenent (en un primer moment) és que aquests elements escultòrics no eren de marbre, com deien els

visitadors del segle XIX, sinó de guix esculturat, que no emmotllat. En el procés de restauració d'aquestes peces s'ha pogut comprovar que, en origen, eren policromades (almenys en part). També es va veure que les peces dels àngels i l'escut dels Llorac, que presidien la llar de foc,

estaven superposades a una altra decoració, també de guix, formada per traceries geomètriques.

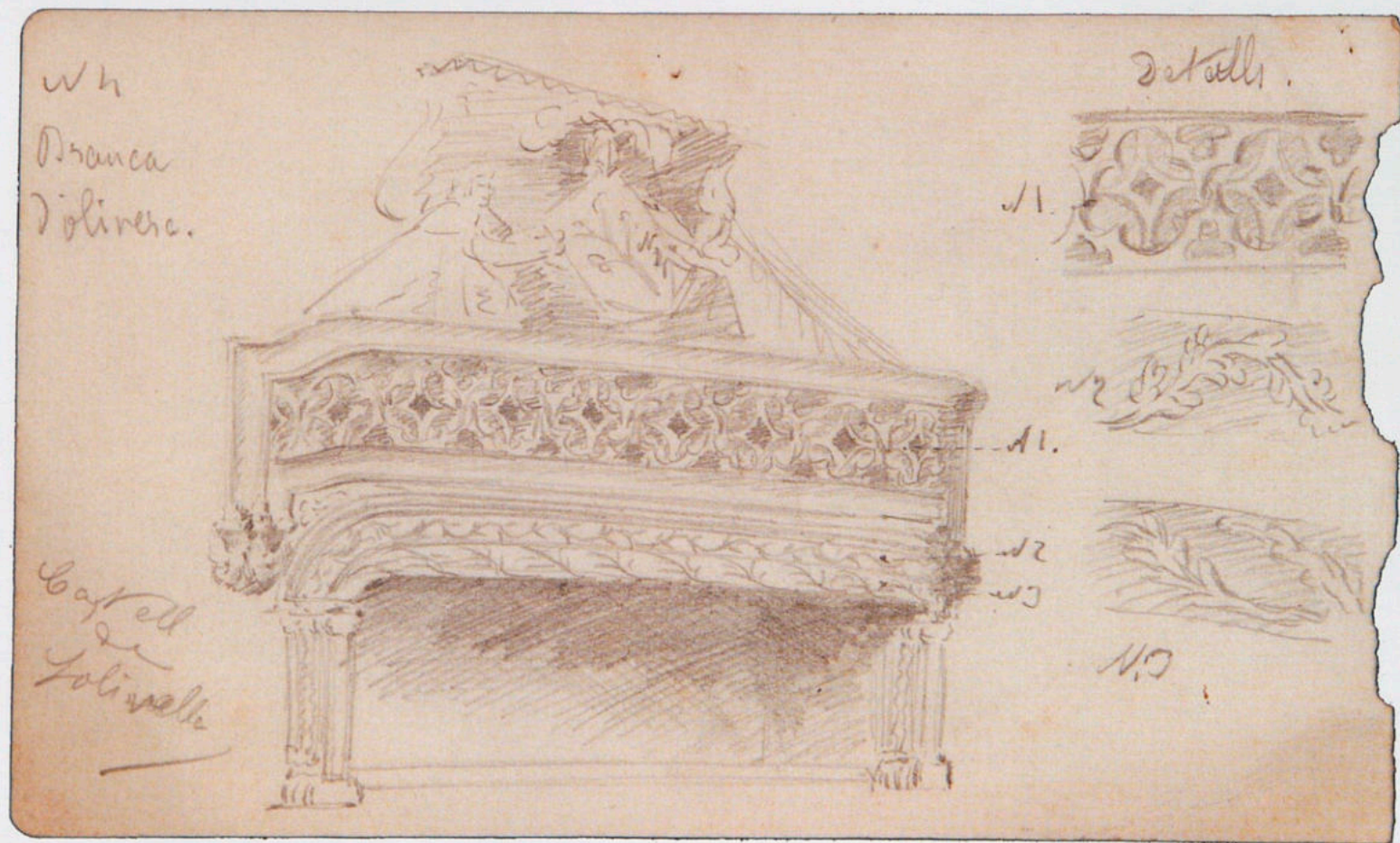
Això posa en evidència la velocitat dels processos de reforma, ja que sembla clar que la sala principal, on hi havia la llar de foc, correspon a la gran reforma del castell de la segona meitat del quatre-cents. Això ens situa en un horitzó de reformes i rededicacions immediates a l'acabament de les obres principals. Certament, la versatilitat i adaptabilitat del guix, com a material constructiu, permet pensar en reformes dins la mateixa generació de propietaris.

En principi havíem pensat que els guixos conservats es corresponen, com ja s'ha dit, amb brancals i llindes, de portes o de la mateixa llar de foc. L'afortunada troballa d'un dibuix de la llar a l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya i l'estudi de Pau Arroyo, que és en el següent capítol, permet albirar que una part molt important dels guixos del castell

Espectaculars llars de foc del castell dels ducs de Juèsa i de Santa Maria de la Grassa.

Dibuix a llapis de la llar de foc o ensumineia del castell de Solivella (1879-1880).

de Solivella formen precisament part de la decoració de l'ensumineia. La troballa d'aquesta imatge després de la restitució infogràfica de la llar i de la instal·lació de les peces al Centre d'Interpretació enriqueix i perfila com seria aquesta peça de la sala del castell-palau.

Presenten una bigarrada decoració a base de motllures, trenes, personatges i motius vegetals, amb restes de policromia i inscripcions. Per les característiques del treball tampoc no es tracta d'elements fets amb motlle, sinó de veritables

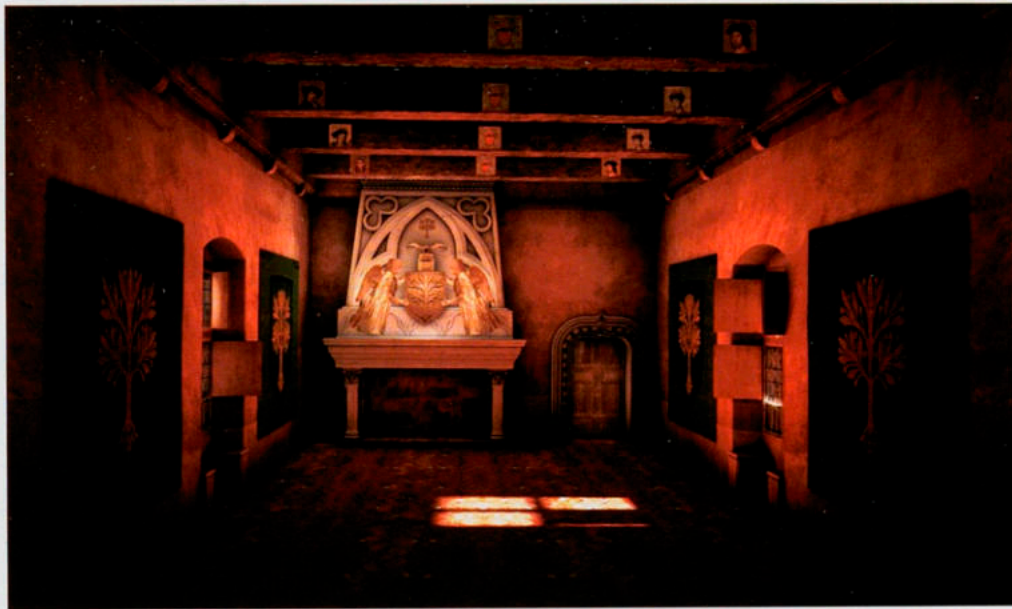
escultures fetes amb el guix ja endurit, com si fos pedra, però, sens dubte, amb un cost molt menor. Per altra part, el treball dels elements vegetals a les motllures fa pensar que el seu escultor, o taller, és el mateix que va executar el grup de sant Miquel de la cisterna del castell. Això fa pensar que, almenys, la decoració dels brancals i llinda conservats es va executar al mateix moment que el conjunt que la decoració escultòrica del castell, cap a la fi del quatre-cents o inicis del cinc-cents. I serien obres d'artistes

reconeguts que, en treballar amb guix, aconsegueixen uns grans resultats plàstics amb un esforç proporcionalment petit, i per això podien incrementar el nombre i la qualitat de les peces treballades sense augmentar-ne el cost.

La identificació que la decoració escultòrica interior del castell de Solivella era, en bona mesura, realitzada en guix, permet de plantejar la reflexió sobre l'ús d'aquest material en l'arquitectura del quatre-cents i inicis del cinc-cents català.

Escut de l'ensumineia del castell en aparèixer a l'excavació arqueològica.

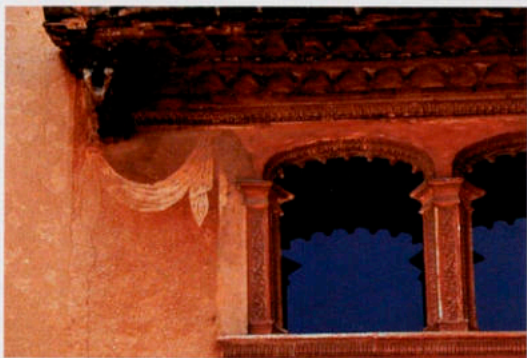
Infografia de la sala del castell de Solivella.

A l'arquitectura castellana del segle xv és molt conegut l'ús del guix com a material per als elements ornamentals, que poden abastar fins i tot el conjunt de la façana principal. Aquest és el cas de l'església del convent de Santa Maria de Guadalupe, a Extremadura. Generalment aquestes tècniques constructives s'han associat a un cert mudeixarisme, que es barreja amb el plateresc de la cort dels Reis Catòlics. Però avui ja es considera el plateresc com un dels estadis del tardogòtic. És llavors quan es comença a empeltar de les noves tendències decoratives italianitzants i classicistes, i el mudeixarisme com un fenomen cultural complex en què es barregen l'admiració estètica per l'art nassari i la tecnologia de materials constructius com el totxo, les rajoles vidriades i el guix. Aquesta combinació es fa present en

nombroses obres reials de la fi del quatre-cents, on el recarregament ornamental del tardogòtic es construeix en guix i es combina amb elements andalusins en la decoració mural, sostres i paviments. El trobem en obres com els convents de Santa Clara a Tordesillas, de San Juan de los Reyes a Toledo o al palau dels Reis Catòlics a l'Alfajería de Saragossa.

En canvi, a Catalunya, l'ús del guix en l'arquitectura de la fi de l'Edat Mitjana i principis de l'Edat Moderna és poc estudiat. S'ha centrat bàsicament en els sostres d'embigat de fusta i guix emmotllat, que s'estenen per tot el país, des de Sort a Sant Llorenç de Morunys, Barberà o Tarragona. Però d'una forma més escadussera es van reconeixent altres elements constructius realitzats amb aquest material, com les voltes dels dos pisos del claustre de l'hospital de

Santa Magdalena de Montblanc, les de les capelles cincentistes de l'església del monestir de Sant Llorenç de Morunys o elements de les voltes de la capella del Peu de la Creu del convent dels Àngels de Barcelona (1568-1569). És una obra que exemplifica la combinació dels elements gòtics i renaixentistes en l'arquitectura catalana del cinc-cents. També es troben estructures de guix a les voltes de la casa delmiera de Santes Creus, de l'abat Contijoc (1565-1596) a Conesa, i a les finestres, molt decorades, de cases com la casa Desclergue de Montblanc, el portal del Pardo del Vendrell, al tercer pis del claustre de l'hospital de Santa Magdalena de Montblanc, una casa del carrer Major de la vila ducal, el palau de l'Ardiaca Major de Tarragona o el trespòl del carrer de la Porta del Vilosell.

Decoracions de guix al sobreclaustre de Cal Desclergue de Montblanc, l'Hospital de Santa Magdalena i Portal del Pardo del Vendrell.

Els elements arquitectònics en guix recuperats al castell de Solivella posen en evidència l'alt nivell de qualitat i la rellevància de les decoracions construïdes amb aquest material, que, als ulls d'un observador poc avesat, passaren per marbre. Aquests elements de la llar de foc, brancals i llindes poden relacionar-se perfectament amb les portes i guixeries del palau dels Reis Catòlics a l'Alfajería de Saragossa, les façanes de les capelles cincentistes de l'església del monestir de Sant Llorenç de Morunys o nombroses portes interiors d'edificis cincentistes distribuïts per tot el país.

Inclús podem considerar la possibilitat que els envans del castell estiguessin

esculturats, si ens atenem al fragment de guix treballat a dues cares, trobat a l'hospital de Santa Magdalena de Montblanc. Aquest, probablement, formaria part d'un envà amb estructura de fusta i plemeria de guix. Un altre d'interessant és el fragment restaurat fa uns anys a Cal Cadernal de Salomó. Ara bé, els treballs arqueològics no han descobert cap resta d'aquest tipus de tancament prefabricat. Si a més tenim en compte els vestigis de policromia identificats en els guixos de Solivella, podem entendre l'admiració dels visitants del segle XIX per l'exuberància decorativa que presentaven les estances del castell.

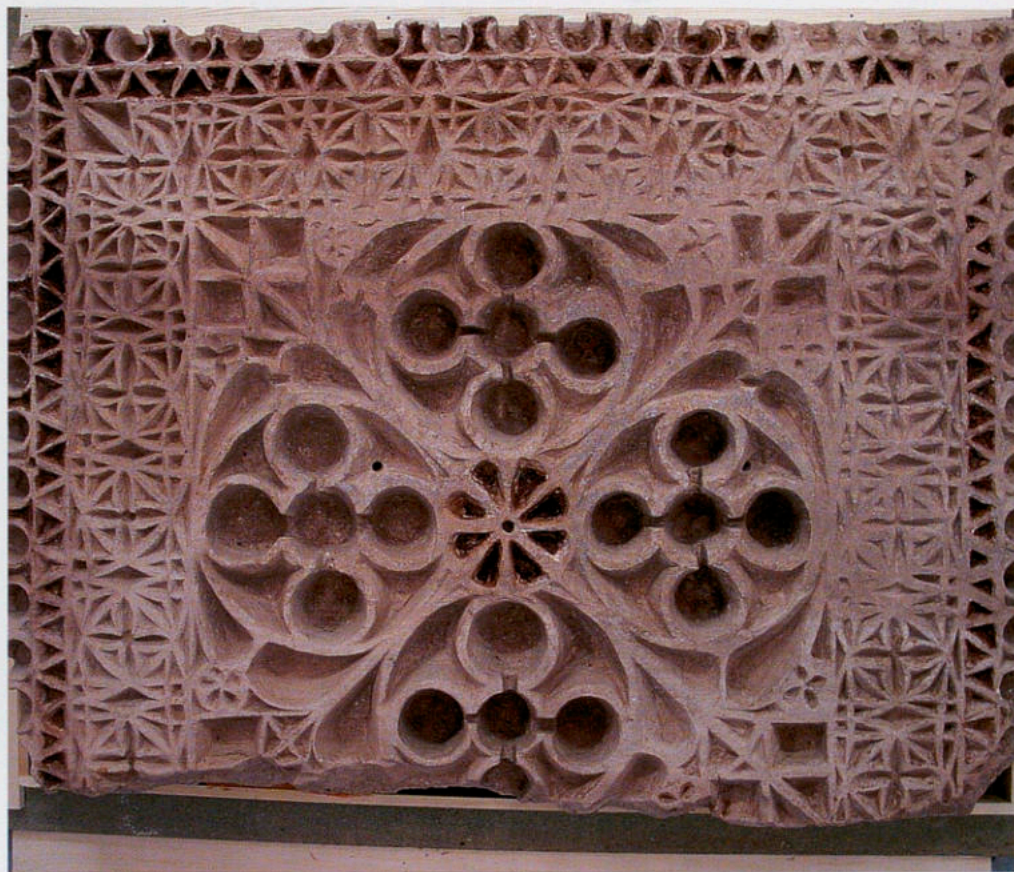
Fins aquí hem evocat la realitat del castell de Solivella a partir de les

Decoracions de guix de l'Alfajería de Saragossa i de sostres del monestir de Sant Llorenç de Morunys.

migrades restes que han arribat fins a nosaltres, la documentació fotogràfica de la fi del segle XIX i primers anys del segle XX i la comparació entre els seus elements i els d'altres edificis coetanis. Queda clar, doncs, que el castell de Solivella era un edifici plenament representatiu del que era l'arquitectura a Catalunya entre el quatre-cents i el cinc-cents, quan el món gòtic i medieval està acabant i el renaixentista i modern just comença a aparèixer. Aquest període complex i, fins a cert punt, contradictori, l'anomenem tardogòtic. És un concepte que recull la gran varietat de fenòmens artístics que hi conviuen i es barregen, des de les manifestacions del gòtic més flamíger a les del plateresc, un cert mudeixarisme en algunes regions o una renovació de les formes austeres i geomètricament concises. Per sota de tots ells, semblant a una música de fons, s'acosta la lenta difusió dels elements formals renaixentistes o a la romana, que quasi com una moda comencen a alterar els aspectes formals d'estructures encara gòtiques.

Si haguéssim de posar un punt final, relatiu, a aquest procés, seria, sens dubte, l'eclosió, a la segona meitat del cinc-cents, de l'anomenada escola del Camp de Tarragona. De la mà de personatges com Jaume Amigó, tracista i rector de Tivissa, o Pere Blai, tracista i constructor, entre d'altres, representa la implementació de les formulacions renaixentistes i humanistes en l'arquitectura catalana, tot i que la seva definitiva generalització serà molt lenta i complexa.

Placa d'envà de guix que es trobava encastada a la façana de Cal Cadernal de Salomó.

És en aquest moment, a l'entorn de l'any 1500, quan comença l'Edat Moderna, després dels conflictes page-sos del segle XV, i es produeix una revifada que la petita i gran noblesa aprofita per a construir un nou model de residència rural, els castells-palau, com el de Solivella, mentre que la nova classe pagesa benestant formalitza el model de masia que esdevindrà clàssic, especialment a la Catalunya Vella.

Els nous castells-palau, en molts casos, són el fruit d'una reforma d'edificis existents per a adequar-los no només a les noves circumstàncies militars sinó

també, i sobretot, als nous conceptes socials de luxe i benestar que una noblesa en ascens exigia a les seves residències.

I així, una llarga llista de famílies nobles i burgeses enriquides que en aquest moment emprenen la construcció o remodelació radical dels seus vells castells o palaus. A Montcortès de Segarra, la família Sacirera encarrega a Joan Barrufet, l'any 1493, la construcció del seu nou palau, un dels millors edificis cincentistes de Catalunya. Originalment concebut com un prisma amb quatre torres angulars, de les quals només se'n construïren dues, amb una disposició acuradíssima

del sistema de defensa i un espectacular ràfec de totxo estretament vinculat a obres contemporànies aragoneses.

A Concabella i al proper molí de Ratera, els Erill emprenen en el segon quart del segle XVI la construcció del nou castell. Avui, molt malmès i reutilitzat, conserva una finestreria excepcional i la fortificació del molí-residència per a adaptar-lo a les noves necessitats socials i miliars.

El 1569, la família Altarriba consolida la renovació del castell de l'Aranyó, molt proper al de Montcortès de Segarra, on al costat d'una torre atalussada preexistent edificuen un nou castell, extremament compacte.

El mateix, o quasi, podríem dir de les obres que s'emprenen a Castellmeià, Vergós Guerreat, l'Oluja Jussana, Montfalcó d'Ossó, la Torre Saportella, l'Espluga Calba, la Floresta, la casa delmera de Santes Creus a Conesa, el castell d'Altafulla, el dels Garidells, el de Masricard o el de Santa Coloma de Queralt. Aquí les velles estructures alt-medievals són incorporades dins un nou edifici, on els elements del gòtic tardà es combinen amb formes ja plenament renaixentistes.

Molt semblant al castell de Solivella devia ésser el castell de Savallà del Comtat. Avui molt arruïnat després que molts dels seus elements, escales, portes i finestres, algunes decorades amb temes grotescos, típicament italianitzants, fossin arrencats i reinstal·lats al castell de Peralada, però encara conserva unes ruïnes que aporten moltes dades del seu antic esplendor i dels castells-palaus de la seva època.

Del mateix tipus és el casal Requesens a les Roques d'Aguiló, prop de Santa Coloma de Queralt, un edifici inacabat, en obres l'any 1586, estretament relacionat amb el castell de Santa Coloma, però amb un punt de modèstia. En la composició de la seva finestreria i, sobretot, de l'escala principal per Fuguet hi podria haver treballat Antoni Vèrnia, constructor de l'escala del castell de Santa Coloma.

A l'Albi, a l'entorn de 1551, els Cardona-Anglesola, i posteriorment els Erill, emprenen una renovació radical del castell, on es conserven velles estructures dels segles XIII i XIV i implanten un pati central, ja renaixentista, així com les portes de les estances principals, elements avui totalment desapareguts.

A Ciutadilla, cap al 1582, els Guimerà emprenen la renovació total del castell, amb una concepció encara medieval, on destaca una potent torre d'angle que domina tot el conjunt. Els elements tardogòtics de la decoració es combinen amb elements a la italiana en les portes i galeria de l'escala principal, amb arcs rampants, avui totalment desapareguts. Són semblants als de la reforma del palau Cervelló-Giudice, al carrer Montcada de Barcelona, o als de la casa Castellarnau de Tarragona, però sense els elements gòtics o platerescos d'aquests palaus, sinó ja plenament renaixentistes. El mateix estil el trobem en el pati del castell de Verdú, un edifici de llarga història constructiva amb aportacions dels segles XII, XIV i XVI.

Els elements platerescos que s'observen a les decoracions reubicades de la

casa Castellarnau de Tarragona es fan molt patents en les galeries altes de diverses cases, fetes en guix, com la Casa Desclergue de Montblanc o el Portal del Pardo del Vendrell. Aquí es produeix una interessant combinació d'elements gòtics, renaixentistes i platerescos en la decoració de les finestres que sintetitza perfectament l'eclecticisme de l'arquitectura d'aquest moment.

Edificis com Cal Castlà de Montblanc, Can Crispí de Vilabella, el castell de Rodonyà o el castell d'Altafulla són testimonis d'una activitat constructiva en les residències senyorials altament intensa durant tot el cinc-cents.

S'han conservat pocs edificis no residencials que es construeixen, o renovent, en aquest període. Cal destacar, però, les reformes de l'arquebisbe Pere d'Urrea a l'hospital de Santa Tecla de Tarragona, de les quals només es conserva la façana, o l'excepcional hospital de Santa Magdalena de Montblanc, un dels edificis civils més interessants d'aquest període, amb el seu extraordinari claustre, que constitueix un dels millors espais domèstics de la fi de l'arquitectura gòtica.

En l'àmbit de l'arquitectura religiosa, el panorama és molt similar. Hi trobem des de la lenta continuïtat de les grans obres engegades al segle XIV a obres com la prioral de Sant Pere de Reus, construïda entre 1512 i 1559 per Benet Otger de Lió; o Sant Joan de Valls, totalment fidels als plantejaments més puristes de la construcció gòtica; o Santa Maria de Linyola, on el rigorisme estructural

Diversos exemples d'arquitectura dels segles XV i XVI: Cal Crispí de Vilabella (1), hospital de Santa Magdalena de Montblanc (2), Ca Cosme d'Alcover (3), castell dels Icard de Torredembarra (4, 5), castell de Vallmoll (6)

gòtic es combina amb elements ornamentals (pilastres, portada...) resolt a la italiana; o Sant Nicolau de Bellpuig d'Urgell, molt semblant al plantejament de Linyola, però amb unes exuberants voltes multinervades.

A partir de la segona meitat del cincents, l'activitat de l'escola del Camp de

Tarragona i les obres empreses en palaus com els de Maldà, Bellpuig, Arbeca, Vallmoll, dissortadament molt malmesos, i el de Torredembarra (1565), assenyalen la fi dels llenguatges arquitectònics del gòtic tardà i la imposició d'una nova estètica, ja moderna, que comporta la *"lenta difusió de les formes renaixentistes"*

en l'arquitectura catalana, en l'afortunada frase del professor Joaquim Garriga, que fins ben entrat el segle XVII seguiran convivint amb les formulacions gòtiques que es resisteixen a desaparèixer.

Diversos exemples d'arquitectura dels segles XV i XVI: La Ratera (1), Castellmeià (2), Les Oluges (3), Conesa (4), castell dels Garidells (5), castell de l'Aranyó (6), castell dels Masricard a La Canonja (7), Torre Saportella (8), castell de Santa Coloma de Queralt (9), Les Roques d'Aguiló (10), castell de Ciutadilla (11), cal Desclergue de Montblanc (12), hospital de Santa Tecla de Tarragona (13), hospital de Santa Magdalena de Montblanc (14), castell d'Altafulla (15) →

LA RECUPERACIÓ DEL CASTELL DE SOLIVELLA (1993-2008)

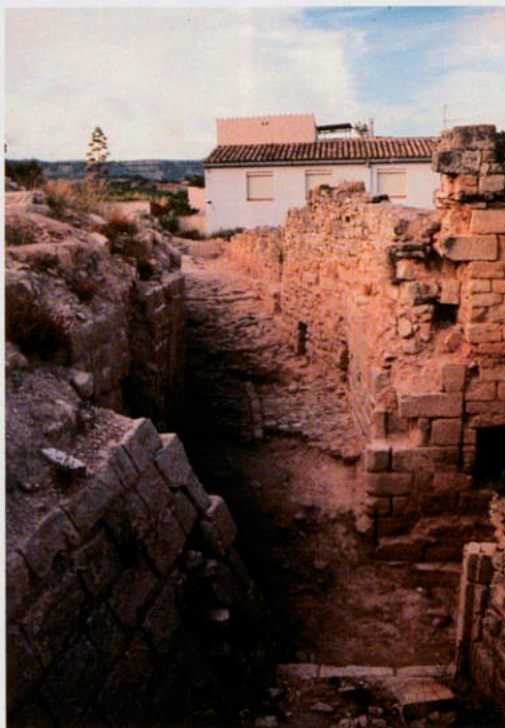
Joan Albert Adell Gisbert
Joan Menchon Bes

l'interès municipal per recuperar les seves arrels va portar l'Ajuntament de Solivella, des de principis dels anys noranta del segle xx, a planejar l'excavació i consolidació de les restes encara existents. Ja l'any 1991 Enric Capdevila plantejava el projecte del castell a la revista *Gira-sol Solivellenc* en el marc del vuitè centenari del poble. El cert és que vint-i-dos anys després, podem concloure que l'objectiu ha estat assolit.

Anys abans, el 1985, l'Ajuntament havia demanat infructuosament una subvenció de 500.000 pessetes. El 1986, el llavors alcalde Joan Vives Queralt va proposar al Servei Territorial de Joventut de la Generalitat de fer un camp de treball l'estiu de 1987. El mes de febrer de 1987 els tècnics de la institució, entre els quals Ernest Benach, que després va ser president del Parlament de Catalunya, van fer una visita al castell.

Entre 1988 i 1989, gràcies a una subvenció de l'INEM, es va poder restaurar el mur nord-oriental del castell. El 1993 una altra actuació amb l'INEM, aquesta vegada un conveni, va permetre reparar el mur del carrer de Sant Joan i la vora del cantó nord-oriental.

Excavacions de l'accés al castell des de la barrera artillada (1998) i estat final després de les obres de restauració (2007).

Són els anys en què es planteja ja seriosament abordar l'excavació arqueològica i consolidació del castell, amb una primera que va haver d'esperar una mica. El 1998 es comencen a realitzar els primers treballs als quals segueixen els camps de treball en conveni entre l'Ajuntament de Solivella i el Departament de Joventut de la Generalitat (1998-2000). Finalment, el 2007 l'Ajuntament de Solivella rep una important dotació econòmica del Ministeri de Foment a través del programa d'1% Cultural

amb la col·laboració de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, i s'aborda la intervenció del monument. S'excava el cos principal del castell, i queda per a més endavant l'actuació a la zona de la muralla exterior. Això permet recuperar la traça de la planta de l'edifici i la seva posterior consolidació i valoració.

Finalment, gràcies al finançament del Pla Únic d'Obres i Serveis, la Diputació de Tarragona, el programa Viure al Poble Més (Departament de Governació de la

Excavacions arqueològiques de 2007.

Generalitat i programa LEADER) i el Ministeri de Cultura, s'ha pogut crear el Centre d'Interpretació del Castell de Solivella, que formarà part de la xarxa museogràfica del Museu Comarcal de la Conca de Barberà.

Els treballs de 2007 van ser el desenrunament total del solar del castell, que

van completar les feines realitzades pels camps de treball d'arqueologia de 1998-2000, cosa que va permetre descobrir el perímetre dels murs del castell, almenys en la part sud del pati, car a la part alta l'arrasament havia estat total.

Els murs descoberts permeten d'entendre bona part de l'arquitectura de la

planta baixa del castell, destinada a activitats agràries, tal com ho palesen els cups de vi, bases de premsa i gerres adossades als murs. A l'extrem sud del pati es varen trobar els arcs rebaixats tombats a terra, i per això es va prendre la decisió de remuntar-los a la seva posició original, tal com es veien a la fotografia de 1880.

Estat de la porta de la barrera artillada a principis del segle xx (SPAL), abans de l'inici de les obres, i una vegada finalitzada.

Una de les arcades enderrocades del porxo del costat sud del pati en el moment de trobar-se durant els treballs arqueològics, reconstrucció del conjunt i fotografia de 1880, on es marquen dues de les arcades darrere el brocal de la cisterna.

El criteri seguit en la restauració de tot aquest sector ha estat el de consolidar les parets per a garantir-ne l'estabilitat, regularitzant l'alçària conservada fins un punt en què permeti la comprensió de les diferents estances, portant el visitant a recuperar les circulacions i passos de porta originals. En els llocs on els paraments

presenten evidències de diferents processos constructius, s'han respectat tots els vestigis conservats, en la forma i disposició que tenien en el moment de l'enderrocament del castell.

Al costat oest del pati es va identificar la base de l'escala, espoliada pel seu trasllat al palau Maricel de Terra de Sitges.

Es va comprovar que tota l'ala oest del castell es troba a una costa superior a la resta, i havia estat arrasada, de forma que no es van trobar els vestigis dels seus murs. Inclús l'angle sud-oest, on hi havia una torre circular, apareixia la roca nua, sense la menor traça de construccions. Només l'angle nord-oest, com

Base de l'escala d'accés a la planta noble del castell i imatge dels graons, ara al pati del palau Maricel de Terra de Sitges.

Escala del palau Maricel de Terra de Sitges, on es van recol·locar els graons del castell de Solivella.

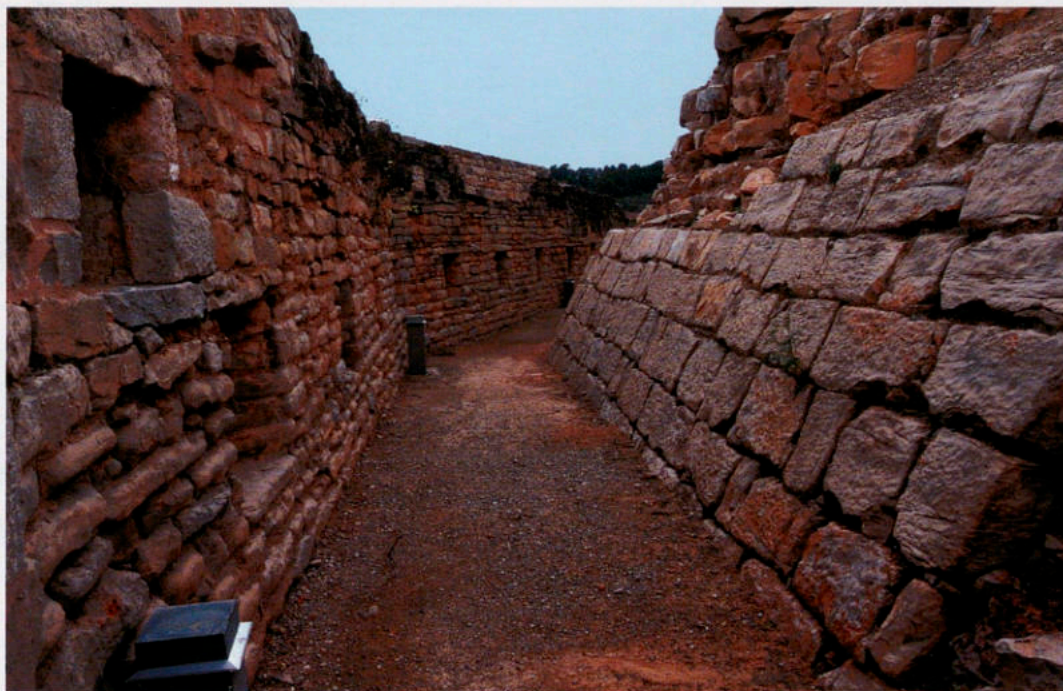

Paviment de palets de riu del pati una vegada restaurat.

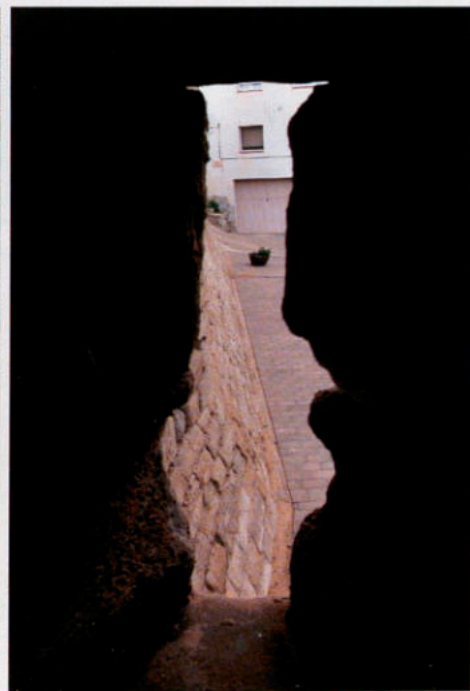
una agulla, permet evocar que va existir un cos d'edifici de grans dimensions. Davant la impossibilitat d'identificar cap element del tancament, s'ha procedit a reproduir l'àmbit d'aquesta part a través de les baranes de protecció.

El mal estat de conservació de la part oest contrasta amb el bon estat en què s'ha conservat el paviment del pati, format per reble de cantell, amb una disposició irregular en espiga, emmarcada en quadres rectangulars. Creuant el pati, s'hi ha identificat uns canals de desguàs, un dels quals delimita amb un àmbit davant l'escala, on el paviment està format per un mosaic de reble blanc i palets de riera negres, amb dibuixos geomètrics de cercles, creus, estrelles i línies que ennoblixen l'arrencada de l'escala.

L'espai comprès entre l'edifici del castell i la seva defensa exterior en la façana de llevant o lliça és la part més ben conservada, ja que va quedar colgada. En canvi, la resta de perímetre exterior, llevat de l'angle nord, ha desaparegut totalment, i només a la part oest es van trobar fragments de la base d'una bestorre semicircular, que s'intueix en les fotografies de 1880. En la façana de llevant, on hi ha la torre de la porta, és el lloc on la intervenció ha estat més intensa, ja que s'hi ha netejat els paraments i regularitzat la coronació dels murs, que ja no es conserven en la seva alçària original. Sabem que el terra tenia un segon pis, del qual només es conserva un fragment de tronera. El més important, però, ha estat l'actuació a l'exterior de la muralla.

Estat final de la lliça.

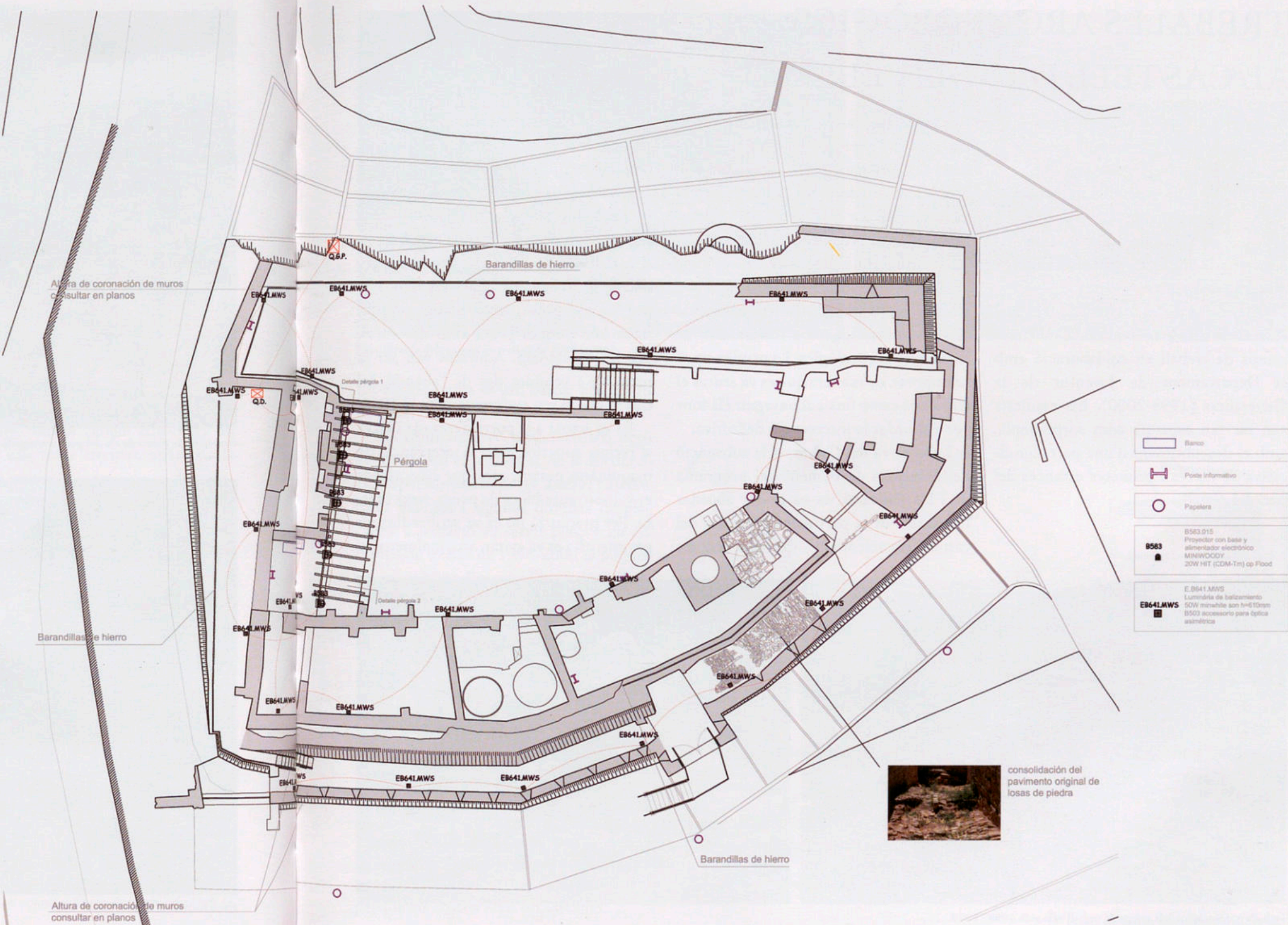

S'ha arribat a acords amb els veïns que feien mitgera amb el mur del castell i s'ha pogut establir un pas públic tot al llarg de la muralla, cosa que ha permès recuperar l'accés original. Així es va poder fer entenedor l'interessant sistema defensiu de la porta del castell, i l'accés a l'interior del palau. En el procés de recuperació es va comprovar que la base de la muralla presenta un acusat talús, associat a un fossat, del qual no s'ha trobat la contraescarpa perquè es troba fora de

l'àmbit cedit a l'Ajuntament. Era salvat per un pont del qual s'han identificat les arrencades de dos arcs.

Entre els materials arqueològics que es varen poder localitzar en el curs de les excavacions hi destaca poderosament l'excel·lent conjunt de fragments de guixos esculptats, que tot i el seu estat, han aportat valuoses informacions sobre la realitat de la decoració dels palaus catalans de la fi del quatre-cents i principis del cinc-cents.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS AL CASTELL DE SOLIVELLA

Moisés Díaz García¹

Joan Menchon Bes

El procés de recuperació del castell de Solivella es va encetar, per dir-ho d'alguna manera, amb les excavacions arqueològiques.

Es van iniciar el 1998, amb els primers treballs, i la realització de tres camps de treball en col·laboració amb el Departament de Joventut de la Generalitat (1998-2000). Els resultats van ser tan esperats com sorprenents, amb el descobriment d'una part significativa de l'accés i primeres estances del pati del castell.

¹ Codex Arqueologia i Patrimoni.

Però la realitat és que descobrir restes arqueològiques comporta la necessitat de conservar-les i consolidar-les, ja que una vegada veuen la llum són a la intempèrie i, per tant, es poden malmetre. Llavors es presentava el dilema: continuar excavant i descobrir uns vestigis que no es podran conservar, o esperar i plantejar una intervenció de conservació-restauració lligada a continuació de l'excavació arqueològica. La prudència es va imposar, de manera que es va aturar el treball de camp fins a aconseguir els fons per a abordar la intervenció definitiva.

I així es va fer. Gràcies a la subvenció del Ministeri de Foment del programa de l'1% Cultural, es va poder abordar l'excavació de la part més important del castell renaixentista. Queden encara

algunes parts, especialment de la contramuralla i de la banda sud, a l'espera de noves inversions.

L'actuació de juny de 1998 va ser un rebaix mecànic controlat consistent en una primera extracció de la runa que colgava el castell des de 1915. Això va permetre recuperar i triar una quantitat molt important de pedra, però malaguanyadament ben poques peces amb decoració, per no dir-ne cap. Aquestes van ser ja retirades i venudes des de l'abandó del castell fins al seu enderrocament el 1915.

Es va actuar a la porta d'entrada i accés al recinte superior, amb la intervenció de maquinària pesant, atès que bàsicament es van extreure blocs de pedra, runa i terra. Per precaució no es va arribar fins als paviments, i es va evitar, així, malmetre'ls.

Treballs arqueològics dels camps de treball dels anys 1998 i 1999.

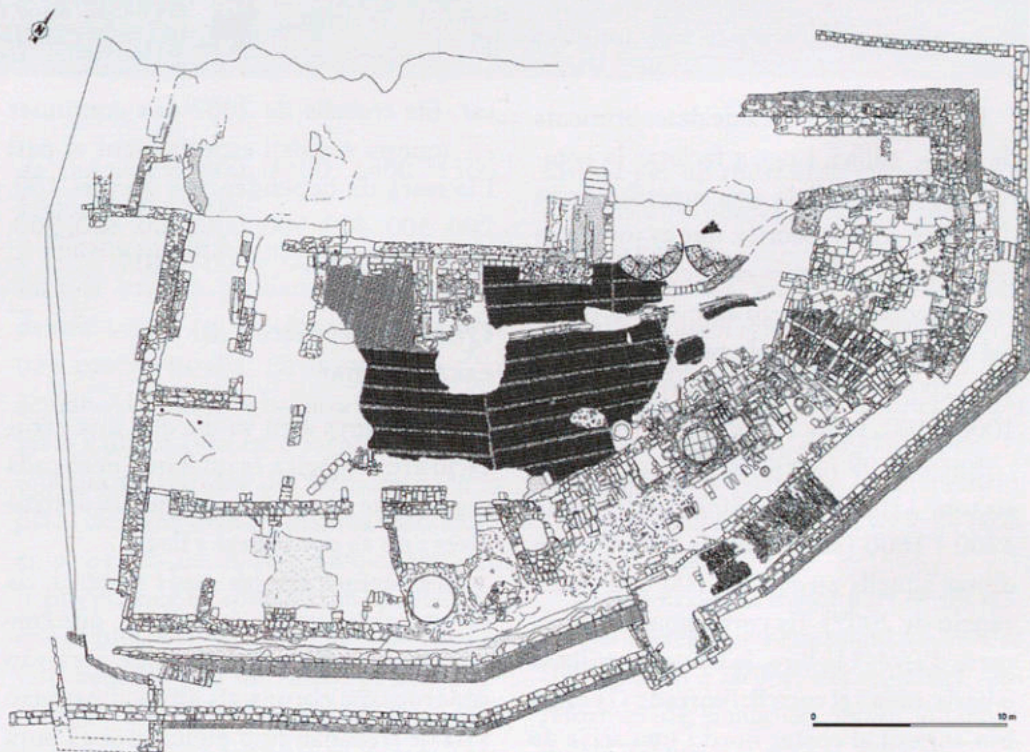

Participants dels camps de treball de 1998 i 1999.

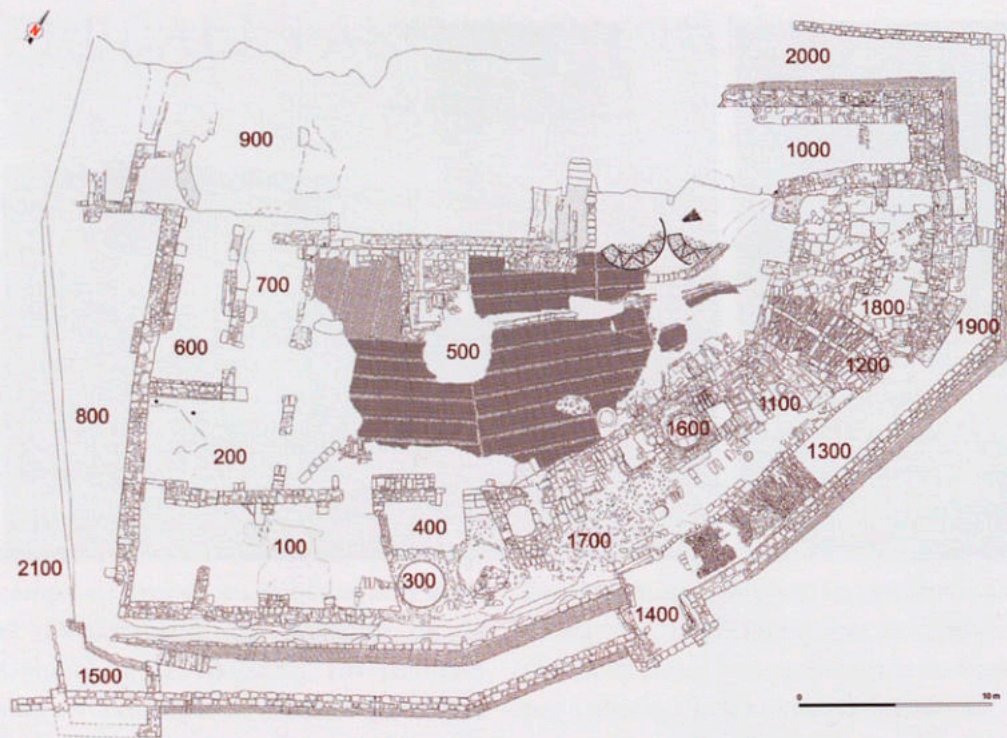
En alguns punts es van baixar fins a 4 m de runa.

Els resultats eren espectaculars, però evidenciaven el mal estat de la fortificació, especialment la porta, amb el paredat molt malmès i algunes dovelles desplaçades. L'actuació va servir perquè en els camps de treball de 1998-2000 es pogués treure més rendiment a l'hora de fer l'excavació en extensió i estudi del castell.

Els treballs arqueològics en el castell es van realitzar seguint un criteri prou clar: poder treballar amb seguretat i garanties i no deixar espais per excavar que hipotequessin la continuïtat de la intervenció. Cal pensar que es va moure una quantitat enorme de material i que van ser necessàries en determinats moments fins a dues màquines retroexcavadores i tractors amb remolc per a retirar tot això. I havien de poder maniobrar, carregar i descarregar amb facilitat i amb rapidesa, perquè els costos eren importants.

Planta general de l'excavació arqueològica.

Situació dels sectors diferenciats a les excavacions arqueològiques.

En aquesta dinàmica de descobriments de l'antic edifici, i per a facilitar la comprensió del castell, la seva superfície es va dividir en sectors teòrics, que es corresponen amb les diferents estances que s'anaven descobrint. Es van numerar a partir del 100. Així, tenim els sectors o àmbits 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 1100, 1200, 1600, 1700 i 1800.

Entre 1998 i 2000 es va actuar en els sectors 1100, 1200, 1300, 1400, 1600, 1700 i 1800 (els numerals 1000 es van donar aquells anys, i els 100 a la intervenció de 2007). Es corresponen amb la torre d'accés i la lliça, la barrera artillada o barbacana i el castell, l'entrada i la cambra annexa al costat nord i una sèrie de dependències d'ús agrícola de la banda

est. Els treballs de 2007 van continuar en aquests espais i especialment al pati i la resta de dependències: sectors 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 1500, 1900, 2000 i 2100.

Què ens permeten dir les excavacions?

Fa molts anys algú va dir que una excavació arqueològica és un llibre, però cada vegada que passes una pàgina, la destrueixes i no es pot tornar a llegir.

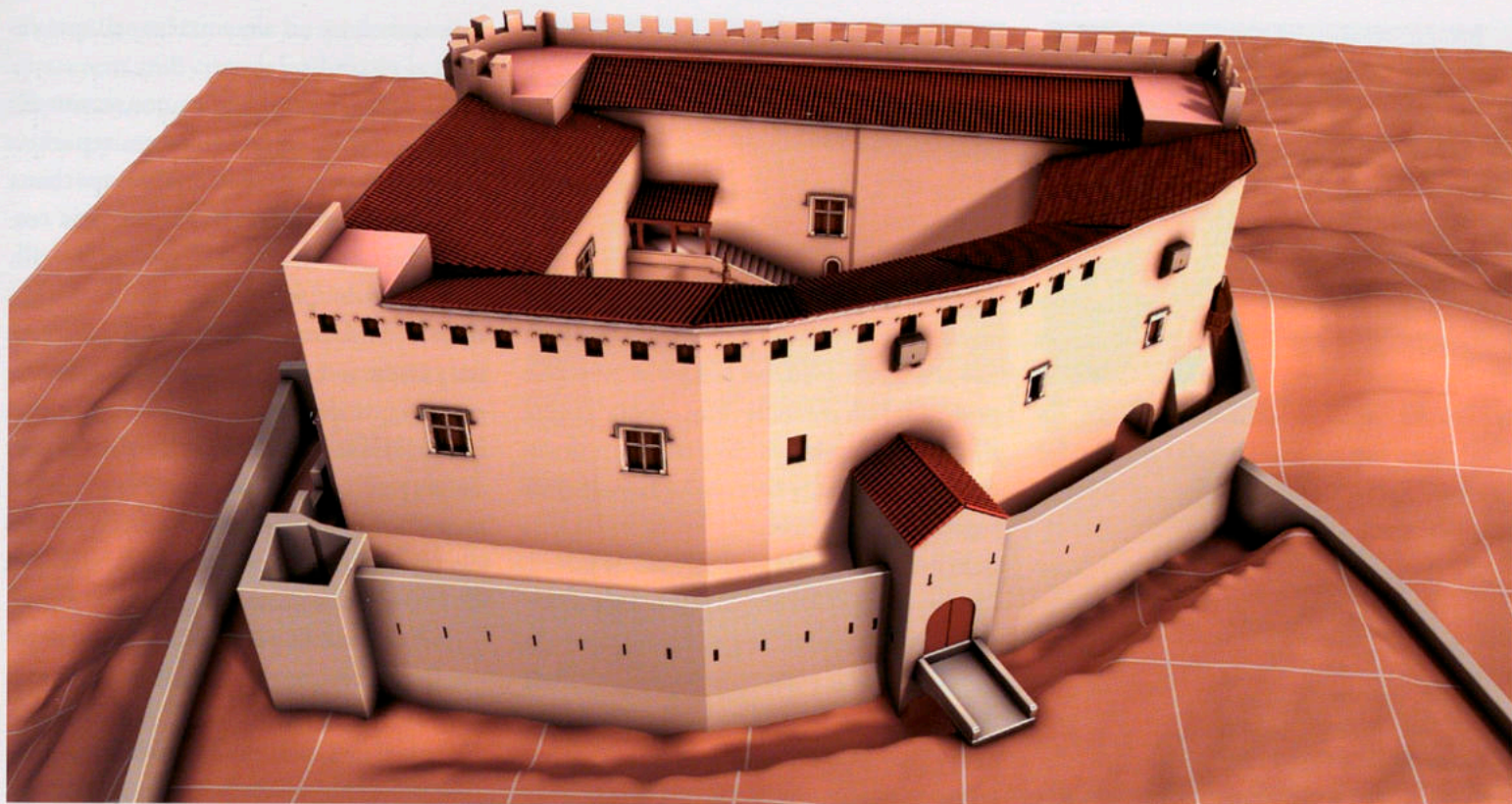
Les pàgines són les capes de terra, els estrats, els murs, els paviments, que corresponen a diferents èpoques, i es van superposant els uns als altres, i per això s'ha de treballar amb molta cura a l'hora de llegir-les. Al mateix temps les anem

fent desaparèixer. En acabar una excavació en què s'arriba al terreny natural, què ens queda? Murs i paviments que no s'han excavat. La majoria d'estrats, no pocs paviments i de vegades murs són desmuntats; això sí, amb el seu estudi previ.

L'excavació del castell ens va deixar veure, palada a palada, pinzellada a pinzellada, la fesomia del monument poc abans del seu enderrocament el 1915. Bàsicament és l'edifici goticorenaixentista i algunes construccions posteriors, i aquí es va parar. Poder estudiar els vestigis més antics hauria suposat haver de desmuntar paviments i murs, sense garantir resultats. A més, en força punts s'entreveia la roca, la qual cosa indicava que segurament poca cosa podríem trobar de les restes més antigues.

L'excavació ens permet observar que el castell es va adaptar a l'orografia del terreny, de manera que a les bandes nord i oest forma un angle recte, i a les sud i est es marca una planta gairebé en forma d'arc. Això es veu també a la barrera artillada mentre que la contramuralla, més separada del recinte sobirà o superior, ja és recta.

Podem diferenciar tres grans espais. En primer lloc, el nucli principal del castell. Estaria format per la caixa de l'edifici goticorenaixentista, estructurada al voltant d'un pati central amb la cisterna i el seu brocal, i l'escala que donava a la planta noble. Les fotografies antigues del castell, les descripcions del segle XIX i principis del XX i l'inventari de 1596 apunten clarament que era una construcció de tres

Infografia del castell des de l'est.

plantes. Per a accedir-hi hi havia una porta al nord-est que donava a una estança oberta al pati. No es coneix pas cap altre accés, tot i que seria plausible pensar en algun portell o poterna.

El segon espai es correspon a una franja que hi ha entre el castell i la muralla baixa o barrera artillada que el defensa davant del poble. Aquí ha la porta de mig punt en una bestorre, al costat sud-oriental. S'obria a un espai petit també tancat amb dues portes, que refermaven la seguretat en el pas cap al centre del castell, la lliça, i per la banda nord s'entraria al nucli central del palau per un portal. Es correspon als àmbits

de l'excavació 800, 1300, 1400, 1500, 1900, 2000 i 2100.

Finalment, hi ha una àmplia zona davant la barrera artillada, que podríem definir com a recinte jussà, acabat amb una contramuralla, en la qual no s'ha actuat. Al peu de la barrera hi ha el fossat o vall. La cara exterior de la contramuralla es veu des del número 5 de la plaça de Sant Joan i s'insinua clarament en el parcel·lari. A l'est, coincideix amb la placeta que es coneix com del *Rustillu*, que és una derivació de la paraula rastell. Cal recordar que un rastell és una porta que s'aixeca verticalment mitjançant unes guies, accionada per un mecanisme

format per un rodet amb manovella que enrotlla unes cordes o cadenes que la fan pujar o baixar.

Centrant-nos en els resultats dels treballs arqueològics, han permès restituir la major part de la planta del castell-palau renaixentista. Té unes mides màximes de 52 m d'amplada per 37 de longitud. A partir de la intervenció, s'ha pogut diferenciar una sèrie de fases constructives.

El cert és que la major part de les restes del castell que hem pogut excavar es corresponen a l'edifici del segle XIV i les reformes de finals del XV o començaments del XVI.

L'espai central del castell és el pati, de planta poligonal, en el centre del qual hi hauria el brocal de la cisterna i entorn del qual s'obren diverses cambres. Les estances que s'hi obren al sud i a l'est són al mateix nivell que el pati, i es podrien interpretar com estables, corral i cellers. Per contra, les de la banda nord i oest són en un nivell més elevat, a causa de la presència de la roca a un nivell superior, fet que va condicionar la construcció. És aquí on es van aixecar les sales nobles del pis superior, al qual s'anava per l'escala monumental, i una de servei.

L'entrada principal i cambra annexa (sectors 1200, 1800 i 1900)

Les fotografies antigues ens mostren com al cos principal s'entrava per una porta de mig punt de dovelles ben escairades, i sobre la qual hi havia una

lladronera. L'enderrocament del monument va fer desaparèixer gairebé tota aquesta estructura.

Les excavacions ens van descobrir de bell nou aquest espai. Es tracta d'una estança de planta rectangular (7 per 3,30 m) que uneix la lliça (sector 1300) amb el pati. A la banda més exterior es conserven els muntants de l'arc de la porta i el seu marxapeu, amb una incisió que podria ser un element de la tanca. També s'hi veuen les bases de dos contraforts que s'adossen a la façana del castell. Just passat l'arc en direcció al pati hi ha dos guardacantons que protegirien el pas de l'accés rodant. Davant seu hi ha un paviment pla, fet de lloses, que permetria l'obertura de les fulles de la porta. Passat aquest punt hi ha la rampa al pati, formada per un paviment de lloses més petites, marcades per un encaixat més gran que defineix l'eix i bandes horitzontals,

que acaben en un altre marxapeu que separa el passadís del pati.

Al mig de l'entrada es conserven els dos muntants d'un arc que separaria l'accés en dos espais, el qual va aparèixer caigut a plom sobre la runa en els treballs duts a terme pels camps de treball.

Ja dins del pati es veu com una conducció de drenatge, de la qual parlarem més endavant, es cola per sota del paviment, i gira cap al nord en direcció a una latrina. Es tracta del sistema de desguàs de pluvials que es troba entre la paret del castell i de la barrera artillada i que surt per una petita obertura que es veu des de la plaça del Castell.

A l'oest de la porta hi ha una estança de planta irregular amb un paviment de lloses més elevat. En el mur de façana s'obre una latrina amb el seu desguàs que dona al mur de la barrera artillada. Tot aquest espai es fa una mica difícil

Vistes generals del sectors 1200, 1800 i 1900.

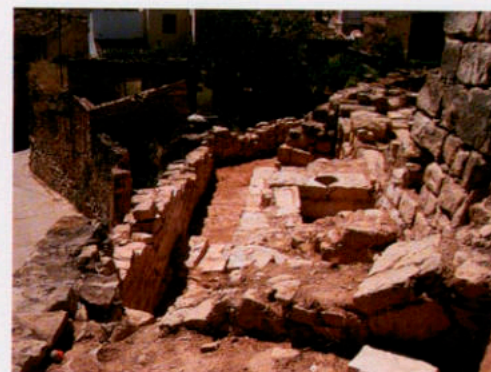
d'entendre tal com ens ha arribat, però si observem amb cura es poden diferenciar tres fases constructives.

La primera es formaria pel mur de tancament del castell, amb la porta i el seu mur al costat sud i dos arcs oberts al pati. Aquests funcionarien amb tres arcs més, dels quals ens han arribat els muntants. A més, per una petita portella s'accedia a una latrina que ocupava part de la lliça, i que per un dels regs procedents del pati tenia el subministrament suficient per a la seva neteja, llençant les aigües brutes directament a l'exterior, on ara hi ha la plaça del Castell. Tot això ens indica que originàriament, a finals del segle xv, es conformaria com una estança única amb arcades que sustentarien el pis superior.

En un moment posterior, però que podríem ficar entre els segles XVIII i XIX,

Paviment del sector 1200, corresponent a la porta d'entrada.

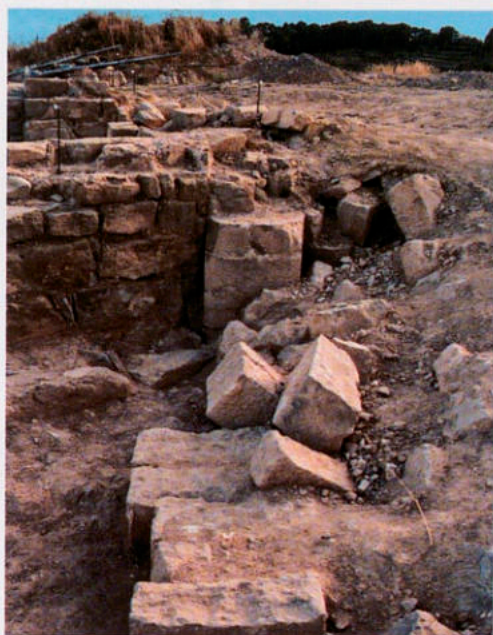

Vista general del sector 1900. Al centre es veu el seient de la latrina.

l'espai es compartimenta amb el tancament nord de la porta, el paredat de la latrina. Possiblement llavors és quan es va pavimentar tot l'espai a dos nivells. Aquí es va recuperar una mola de pressa d'oli, el negatiu de la qual va quedar marcat en un mur de l'estança, ja que estava reaprofitada i que pot correspondre a un moment intermedi que utilitzaria

Detall de la latrina de la porta.

Arc caigut al bell mig del sector 1200, que seria la sustentació de la coberta de l'accés al castell.

Mur de tancament del costat nord del castell des del carrer. S'hi veu la sortida d'aigües negres de la latrina. A la fotografia en blanc i negre es veu aquest mateix lloc abans de l'enderrocament del castell.

el lloc com a molí d'oli. En aquesta fase, o potser després, es van construir uns dipòsits de rajola i guix que es veuen en l'espai superior, que s'ha denominat sector 1800. Potser en aquest moment, o una mica abans, es va construir un banc de pedra adossat al tancament oest.

Les estances del costat est del pati (sectors 1100, 1600, 1700, 300, 400 i 100)

És una àmplia franja del castell que es va trobar força malmesa quan es va començar a excavar el 1998. Conformaria la façana principal del castell, que donaria de cara al poble.

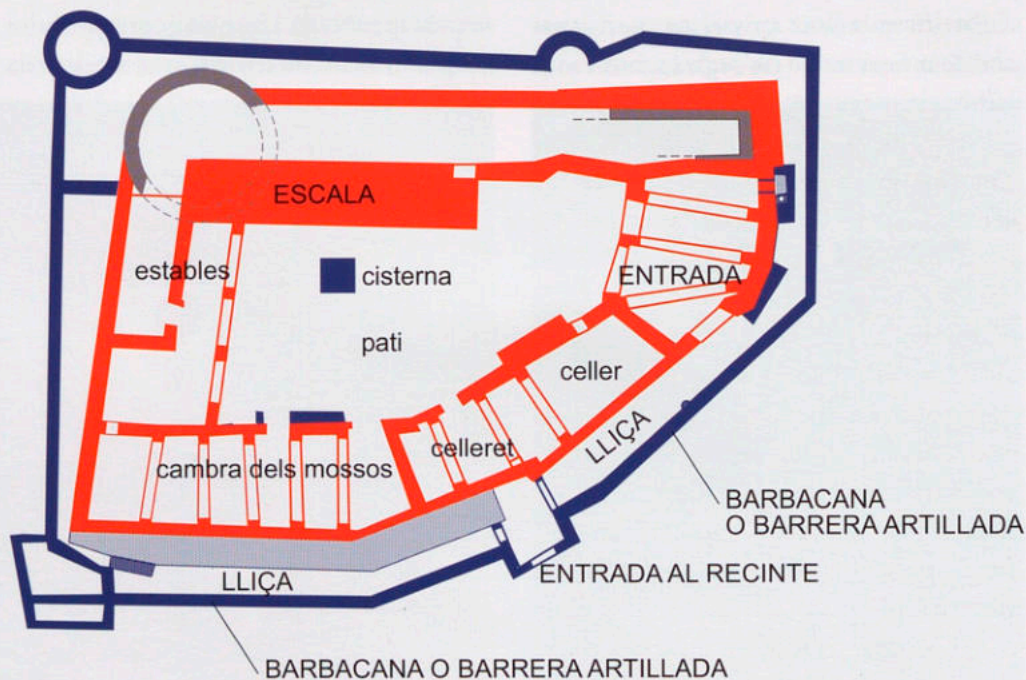
La continuació dels treballs arqueològics de 1998-2000 permeten diferenciar dues grans fases constructives. La primera, i situada més al sud, en principi la relacionem amb el casal gòtic (s. XIV) i estaria formada per dues grans estances amb arcs diafragma. Tindria unes dimensions de 5,4 per 19,2 m i ocuparia els sectors 100, 300 i 400; mentre que la segona, de 6,1 per 16,3 m i situada al nord-est, ocuparia els sectors 1100, 1700 i part del 1600. En la primera es poden identificar tres parelles de muntants d'arc diafragma i les bases de dos més, dels quals només ens han arribat els del costat oest. Originàriament l'estança estaria tancada per murs de pedra i morter als quatre costats. Els de les bandes sud i est es corresponen amb les façanes del castell, mentre que el del nord separa l'estança de l'altra que ara comentarem. El mur del costat oest mostra tres obertures, de les quals dues

poden ser originals, situades respectivament a cada extrem i una al centre, molt transformada. A la segona estança es veuen els muntants de la banda oest de tres arcs més, i l'hauríem de suposar un quart més cap a la banda nord.

Posteriorment, el mur del costat est (que dona al sector 1400) és regruixat per a construir la façana del castell renaixentista, amb una obra de carreus que a la base mostra un espectacular talús, molt semblant al de la barrera artillada exterior. Aquesta important reforma s'hauria de datar entre finals del segle XV i molt a principis del XVI. A aquest reforç hem de sumar el tancament del castell i la construcció de l'àmbit de la

porta (sectors 1600 i 1200). No és fàcil definir les funcions de les estances, però podem pensar que ens trobem amb diferents espais de l'inventari de 1596: celler, celleret i cambra dels mossos que dona al pati a mà esquerra.

Posteriorment, les estances es compartimenten amb la construcció d'una sèrie de cups que hem de relacionar amb la producció de vi. De nord a sud, primer ens trobem amb el que vàrem denominar sector 1100, que es pot prendre com un celler. És de planta trapezoïdal i tindria unes dimensions de 5,3 per 15,5 m. El terra és un paviment de lloses pertanyent a una reforma o reparació, atès que es troba sobre un altre de més antic.

Proposta d'identificació de les estances de la planta baixa amb relació a les esmentades a l'inventari del castell de 1596. (Estances de l'inventari en minúscula).

En el costat nord es va localitzar una bateria de cinc tenalles de terrissa protegides per un muret de maçoneria.

Al costat sud-oest hi ha un cup circular, d'1,75 m de diàmetre, definit per una estructura de 3,5 per 2,9 m, i folrat de rajoles vidrades de color marró. Conserva la boixa o canal de sortida, fet amb una peça de pedra perforada que unia el cup amb la cubella en el cantó nord, un receptacle situat sota el nivell del terra, dedicat al transvasament de líquids, al qual hem de sumar la cubella situada a l'est (sector 1700). A més, es conserven en el cantó sud unes escales que servirien per a poder pujar a dalt del cup i fer-hi les tasques pròpies de l'elaboració del vi. Al costat del cup hi ha un altre espai, sector 1700, de 5 per 8 m que enllaça amb els ara descrits. S'hi entra per una porta d'1,20 m que dona pas al pati. Al peu del cup hi ha una altra cubella.

Respecte a aquestes estances, hem d'afegir que en el que hem denominat sectors 300 i 400, que compartimenten l'estança gòtica del costat sud, es van documentar dos cups més de 2,5 m de diàmetre, relacionats amb el paviment elevat a què abans fèiem referència, del qual formava part una pedra de molí reaprofitada. Els dos cups tenen les corresponents cubelles de pedra obertes al terra, i estarien relacionats amb una reforma posterior. Pel que fa a les dimensions d'aquests espais, les del sector 300 són 3,5 per 6,5 m, i les del 400, de 2,5 per 4,2 m.

L'estança gòtica del costat sud (sector 100) queda, doncs, transformada

Vista general dels sectors 1100 i 1600.

Detall del sector 1100 on es veu a l'esquerra l'arrencada d'un arc medieval, i al seu costat, el mur del cup aixecat en època moderna i una de les tenalles parcialment conservades.

Cup i cubella del costat oest, sector 1600.

Un dels cups del sector 300.

Vista general del sector 100 durant les excavacions.

Detall de la pica del mur de tancament del sector 100. És al costat que dona al pati, i funciona amb un sistema de recollida d'aigua pluvial amb un desguàs cap a la cisterna del castell.

en aixecar-se aquests nous cups. També s'observen algunes altres obres com compartimentacions o reformes de les portes. És interessant com en el mur oest, que dona al pati, hi ha un receptacle o pica a la paret que recolliria les pluvials de la teulada, i té un desguàs que, travessant el terra del pati, desembocava a la cisterna del castell. L'excavació arqueològica no va aportar materials que en permetin la correcta datació. Ara bé, el tipus de rajola vidrada dels cups porta a pensar en una reforma del segle XVIII o més aviat del XIX.

Les estances del costat sud del pati (sectors 200, 600 i 700)

Les del sector sud-occidental, desafortunadament, no conservaven gaires

elements que ens ajuden a la seva interpretació concreta, si bé comptem amb les dades de les descripcions incloses en l'inventari del 1596. D'aquesta manera, l'aprofitament d'espais buits en els murs en sectors com el 600 i el 700, on inclús es disposen una mena de piles fetes amb lloses de pedra a mode de menjadores d'animals, ens fa pensar que aquest indret fou ocupat pels estables construïts, creiem, durant les reformes renaixentistes. En principi relacionem aquestes quadres amb les reformes renaixentistes. Se separen del pati del castell per una porxada formada per tres arcs, part dels quals es va descobrir durant els treballs arqueològics de 2007 caiguts

Vista del sector 200 i arrencades d'un dels arcs del porxo que dona al pati.

Vista general del sector 700 durant les excavacions i una vegada finalitzada l'actuació de consolidació.

a plom sobre la runa de l'enderroc de principis del segle XX. Hem de destacar la troballa entre el material enderrocat de nombrosos elements en guix, corresponents a decoracions arquitectòniques en relleu dels pisos superiors, cosa que ens indicaria en principi la ubicació de l'ensumaneia del castell, i, per tant, de la sala. Es poden interpretar com els estables de l'inventari de 1596. A sobre hi hauria les estances nobles del castell, com ho demostraria la troballa dels guixos de l'ensumaneia.

Ara bé, la façana sud de l'estança es pot prendre com a part de l'obra original del segle XIV. En efecte, els diferents murs que conformen els espais dels

Vista del sector 200.

sectors 200 i 600 se li recolzen. A més, la fotografia del castell des del camí del Tallat, feta per Heribert Mariezcurrena, ens mostra com la part inferior d'aquesta façana es va construir amb tàpia, tipus d'obra que no és gens estranya en construccions civils catalanes del segle XIV. D'exemples en tenim a la vila de Montblanc, com són la mateixa muralla o els murs del palau dels Alenyà. A Tarragona tenim també altres casos, com Ca l'Ardiaca, al Pla de la Seu.

Les estances del costat oest (sectors 900 i 1000)

Ens trobem amb la part més elevada del castell, on possiblement hi hauria les dependències més antigues. Però precisament aquesta situació va ser la causa que no ens hagi arribat pràcticament res. De fet, la roca ja aflorava abans de l'excavació arqueològica.

A l'angle occidental es va poder documentar part del tancament del castell, en concret un basament de pedres i argila construït dins una rasa de fonamentació oberta a la roca: i una altra base de mur al costat nord, perpendicular a l'anterior, amb una planta circular. També es va poder estudiar un canal o reg obert a la roca orientat nord-sud cobert per una capa de morter de guix.

Aquesta zona té una amplada d'uns 8 m i els extrems són tallats a pic, i després el folren amb murs de pedra al costat sud, que conformaria la base de l'escala que portava al pis superior del castell.

Aquest mur circular l'hem de relacionar amb la impressionant torre que es

Vista general dels sectors 900 i 1000 durant els treballs arqueològics.

veu a la fotografia de 1880. La restitució del seu perímetre apunta a una construcció de dimensions impressionants: uns 8 m de diàmetre interior. No hi ha elements per a poder datar aquesta torre, però es podria prendre com una construcció del segle XI, com altres de la comarca. Les dimensions ens recorden la del castell de Barberà de la Conca.

El costat nord-oriental conserva dempeus encara l'angle del castell, que com ja hem dit més amunt és un mur regruixat. A la cara interior hi ha un mur de tàpia sobre banquetta de maçoneria, d'uns 90 cm d'amplada, que posteriorment és regruixat per obra de carreus lligats amb morter, amb una espitllera d'orb i pal, i per sota una petita finestreta i espiell. Ja hem comentat anteriorment que el mur de tàpia es pot correspondre a les construccions més antigues del castell. Aquest mur gira 90 graus i continua en direcció sud, i hi ha una altra espitllera d'orb i pal a uns 6 m d'alçada. Ja hem comentat anteriorment que el mur de tàpia es podria correspondre a les construccions

Estructures del sector 900.

més antigues del castell, si bé les dades semblen indicar, més aviat, que es correspongui a les construccions gòtiques del castell. Respecte al tancament sud d'aquesta estança, estava definit per un mur de maçoneria molt arranat que folrava la roca. Finalment, en un moment tardà que podríem situar entre el segle XVIII o, millor, XIX, es va construir un graner fet amb envans de rajola i guix.

El pati (sector 500)

Totes les estances que s'han anat definint s'articulen al voltant d'un espai central obert, que és el que coneixem com el pati. La seva planta és pentagonal irregular i s'amplia en direcció oest, on formaria angle recte amb l'escala.

És molt interessant el paviment del castell, construït amb reble de cantell de color blanc, de mida petita i mitjana, sobre una capa de preparació. Es van disposar en franges amb orientació adaptada als murs del castell amb un dibuix interior en forma d'espina de peix o espiga.

L'escala monumental donava accés a la planta noble (sector 1000) i originalment

comptava amb 21 esglaons d'uns 50 cm de longitud per una amplada total de l'escala de 2,8 m. Una porteta oberta a l'escala la comunicava amb les estances del costat oest. Davant de l'arrencada de l'escala hi ha una reserva on es veu una interessant pavimentació de cercles amb estrellat interior, tot combinant palets de riu negres i reble de cantell. Una pavimentació similar la coneixem davant de l'església de Santa Maria de Montblanc o al castell de Vallmoll (Alt Camp).

Al nord d'aquest paviment, just davant d'una petita escala de servei d'accés al sector 900, perpendicular a la gran, amb una amplada total d'1,2 m i quatre esglaons d'uns 35 cm de longitud tallats a la roca, es van trobar les restes migrades d'un enllosat.

Un altre dels elements a destacar és el sistema de captació i evacuació d'aigües. En aquest sentit, hem de destacar la troballa, en diversos punts del pati, de baixants d'aigua de pluja construïts per l'interior dels murs. Així, en l'angle sud-est, al mur que separa el pati del sector 100, es conservava el tub circular que

travessava el mur, i que abans d'arribar a terra presentava un eixamplament, amb una pica encastada al mur. En arribar al sòl, el baixant estava connectat amb una canalització, discorria sota el paviment i es dirigia cap a la cisterna.

Un altre dels baixants d'aigua de pluja fou detectat a l'angle nord. Aquest es trobava fet dins el mur, amb un tub de ceràmica vidriada, i connecta a la base amb una canalització adossada al mur coberta amb lloses. L'extrem de la conducció connectava amb un baixant, just davant la cisterna.

El darrer baixant d'aigües pluvials el trobem a l'extrem nord-est procedent del sector 1000, fet a l'interior del mur. Connectava no amb una conducció soterrània, sinó amb un canal col·locat en el paviment. Es van disposar blocs de pedra treballats en forma d'U, amb un reclau per les lloses de la coberta. Travessa el pati del castell fins a la cisterna.

Amb unes característiques anàlogues es va disposar una altra canalització, paral·lela pel costat sud, però que menava les aigües sobrants de la cisterna cap a

l'exterior del castell. Així, en arribar al nord del pati, la canalització passava per sota del passadís en rampa que donava accés al pati (sector 1200). Més enllà es prolongava travessant la sala de la premsa (sector 1800) fins a arribar a la latrina del sector 1900.

El darrer element a destacar en el pati del castell és la cisterna. Les restes conservades, en el moment de la intervenció, no s'aixecaven gaires centímetres del paviment, i corresponen a l'empremta del brocal, que un cop espoliat fou cobert amb lloses. Estaria circumdat per un enllosat emmarcat perimetralment per un seguit de blocs, com si fos una mena de vorera. Les mides d'aquest espai són de 2,2 per 3 m de costat, i la zona ocupada originalment pel brocal tenia unes mesures de 75 per 65 cm. Malgrat l'alt grau de destrucció, gràcies a les fotografies antigues i a les dades recollides sabem que l'estructura original presentava planta quadrada, i estava rematada per una coberta piramidal sobre la qual es disposà una escultura de l'arcàngel sant Miquel, damunt d'una base en què hi havia dos

Diferents perspectives de la pavimentació i conduccions del pati.

Mur de l'escala del pati. En primer terme es veu un dels tubs de canalització d'aigües pluvials cap a la cisterna.

Escala del pati i, davant, paviment de palets de riu, i al seu costat, una de les canalitzacions del pati.

Detall de l'escala i porta de servei que donava a les estances del costat oest del castell.

angles que sostenien l'escut dels Llorac, de la mateixa tipologia que la peça de guix recuperada durant la intervenció.

Els sectors més exteriors del castell; lliça i barrera artillada o barbacana (sectors 1300, 1400, 1500, 2000 i 2100)

Quan es parla de castells i fortificacions, una barbacana és una muralla baixa que se situa a poca distància de la fortificació principal, separada d'aquesta per un corredor més o menys ampli que es coneix com lliça. En el cas del castell de Solivella, la podem interpretar, com s'ha explicat més amunt, com una barrera artillada. Per això s'ha optat per aquest segon terme.

L'estat de conservació de la barrera artillada del castell és irregular. Mentre

que a la banda sud i est ens ha arribat amb unes dimensions fins i tot espectaculars, poca cosa ens queda al nord i a l'oest. Si observem les fotografies antigues del castell, veurem per exemple que als angles sud-oest i nord-est hi havia sengles bestorres de planta quadrada, i al nord-oest una de circular, totes elles unides per panys de muralla de carreus amb remat de merlets.

El costat sud és el que ens ha arribat més ben conservat (sectors 1500, 1400, 1300 i 1900 en sentit oest-est). Passem ara a fer la descripció d'oest a est.

Sector 1500

Aquest espai correspon a la lliça meridional, situada a l'esquerra/oest de la porta d'entrada al recinte. Es tracta d'un pas

Cara exterior de la barrera artillada o barbacana.

pavimentat amb terra compactada, amb una amplada d'1,65 m. El costat nord està definit pel mur de carreus de la façana del castell, i el costat sud ho està per la muralla i una bestorre. Per anar cap a la lliça est hi ha una escala estreta. Tota la muralla en aquesta zona es defensa per una sèrie de 12 espitlleres amb esqueixada cap a l'interior separades entre elles uns 2 m.

Els treballs d'extracció i neteja de la runa acumulada va permetre documentar, a l'angle sud-oest, un retall al terra en el qual hi havia una sèrie de teules fent de canalera i una gerra que podria fer de receptacle de pluvials.

La bestorre és una construcció de planta gairebé quadrada, de 6 per 9 m, i s'hi accedia des de la lliça per l'escala ja citada. En un moment posterior,

Escala que comunica la barrera artillada amb el castell.

Detall de la canalera i gerra que fan de canalera i receptacle d'aigües pluvials.

segurament al segle XIX, es compartimenta amb una paret.

Sectors 1300 i 1400: porta amb la torre, o torre amb porta

El sector 1400 és la torre-porta d'entrada. Es caracteritza per ser una estructura de carreus oberta en el tram meridional de la muralla. Aquesta torre, a la part externa, comptava amb un pont fix que salvava el fossat del castell, del qual han quedat part dels arcs laterals.

L'accés a l'interior de la torre es feia a través d'una porta de mig punt amb capialt. Estaria tapiada des d'inicis del segle XX, com es pot veure en les fotografies antigues. Els laterals estaven protegits amb espitlleres de pal i orb. Quant al terra, en un dels cantons es va trobar el que quedava del paviment de lloses de pedra, sobre el qual hi hauria un segon paviment. Dalt de la torre es veuen les restes d'un trespol de lloses protegit originàriament per espitlleres i merlets.

El pas cap a la lliça sud es tancaria amb una porta d'1,20 m d'ample, sobre un esglaó. En canvi, cap al nord (sector

Vista de la zona abans de la intervenció arqueològica, any 1998, i després de les excavacions de 2007.

1300) hi hauria una porta de la qual es conserven els muntants, i que seria una de les tres que ens descriuen els escrits de finals del segle XIX.

D'ací pujaria el pas cap al nucli de la fortificació entre el mur del castell a l'oest, i la barrera artillada o barbacana a l'est. Té un fort pendent per a salvar el desnivell amb la porta, i mesura uns 21 per 2,1 m d'ample aproximadament. La barrera artillada es defensa, com en el sector 1500, per una sèrie d'espitlleres amb esqueixada cap a l'interior. Al terra, l'excavació va documentar dos nivells de paviment. El superior es forma per peces de pedra i reble verticals que marquen graons o cavalls mitjançant cintes de peces més grans. L'inferior, de peces de menors dimensions, tenien un nervi o cinta central.

Torre-porta durant els treballs de 2008. Al peu es veu l'arrencada del pont d'entrada.

Detall de la porta de tancament de la rampa d'accés al pati durant els treballs de 1998.

Barrera artillada o barbacana del costat nord-est.

Sector 2000

L'espai diferenciat com a 2000 ocupa el perímetre nord-nord-oest del castell. Aquí els treballs de neteja van permetre deixar a la vista la muralla original, una reconstrucció recent i els fonaments d'una bestorre de planta rodona molt mal conservada. Aquesta tindria un diàmetre d'uns 4,5 m aproximadament.

Sector 800

Aquest sector ocupa un àmbit perifèric, a la franja sud de la fortificació. Forma un pas de 18,6 m de longitud i una forma amb una amplada entre els 2 i els 6 m. Connecta amb la bestorre del sector 1500 per una porta, mentre que a la banda nord n'hi hauria una altra. Malaguanyadament, poc resta del que es

veia a l'esplèndida fotografia d'Heribert Mariezcurrena (1880).

Els materials arqueològics

Tot i la quantitat de terra i runa moguda durant les excavacions de 1998, 1999, 2000 i 2007, els materials recuperats no van ser precisament molts. Bàsicament eren carreus del castell, i poc o res dels elements decoratius. És lògic; entre finals del segle XIX fins a 1915 van ser sistemàticament espoliats per passar després al mercat antiquari.

Amb tot, es van recuperar encara algunes peces de pedra, i la sorpresa de les decoracions de guix de les sales nobles.

Les peces de guix decoratives, per la seva qualitat i quantitat, són les més destacades. Dintre d'aquest grup trobem elements que pertanyen a motllures decoratives de basaments, cornises o altres elements, que presenten bandes

Proposta de fases constructives del castell d'acord amb els resultats dels treballs arqueològics.

Basament de la bestorre del costat oest del castell, sector 2000.

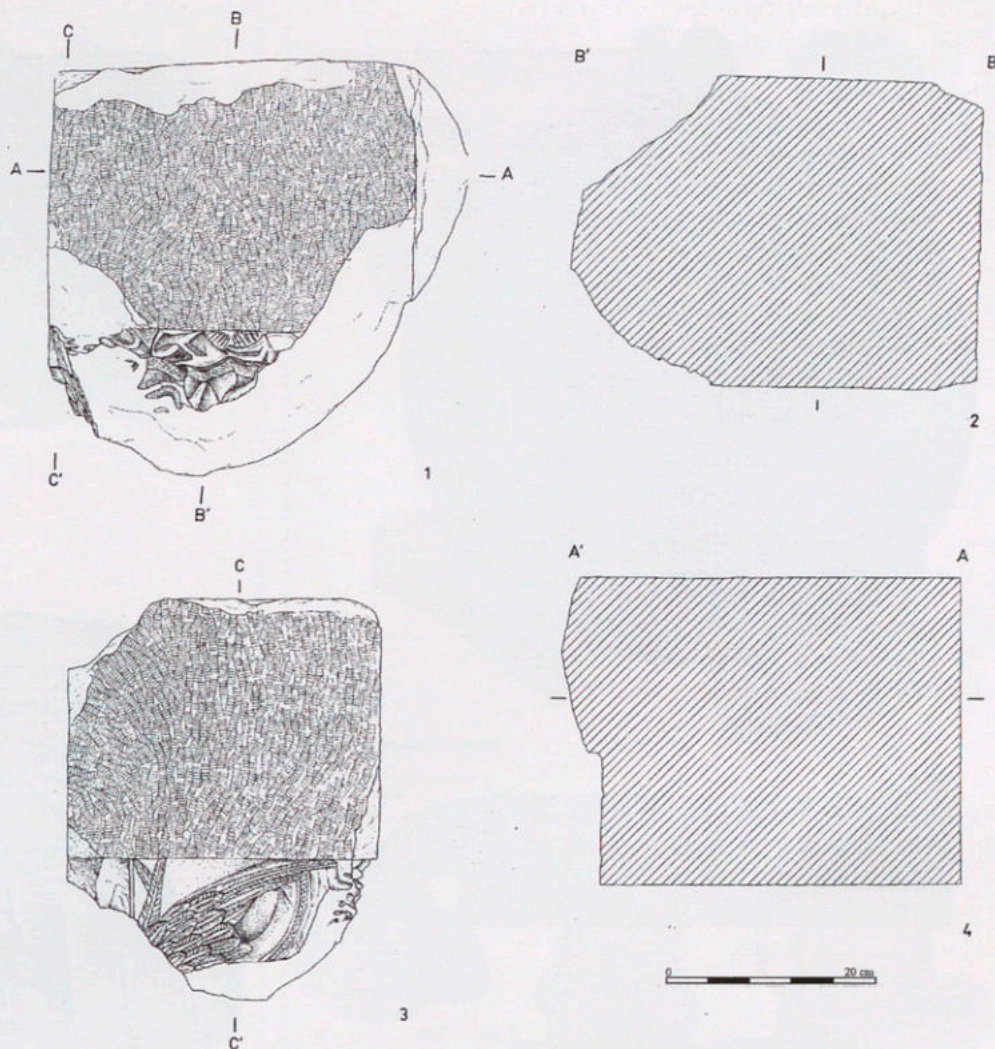

Fases constructives del castell de Solivella a partir dels treballs arqueològics.

diferenciades llises, i de vegades amb motius vegetals, animals i fins i tot figurats humans. Alhora, podem dividir aquestes decoracions de guix en dos subgrups, segons les seves dimensions. D'aquesta manera, tenim elements figurats de grans dimensions, a una escala que podem considerar real, que representen personatges nobles o eclesiàstics, així com l'escut nobiliari dels Llorac, en el qual es representa un llorer sustentat per àngels. També tenim representacions, de mides més petites, de personatges i animals que s'adapten a l'espai arquitectònic que decoraven. Hi ha altres elements que també formaven part de la decoració arquitectònica de guix.

Entre els elements petris recuperats, minoritaris respecte als de guix si obviem els carreus, hem de dir que tots formaven part d'elements arquitectònics, amb decoració o sense. Així, hem recuperat un fragment del passamà d'una escala, amb decoració a l'extrem de tipus vegetal, igual que la que culminava l'escala monumental del pati del castell, visible a les fotografies antigues. També destaca la presència d'un carreu amb decoració vegetal, així com altres elements constructius, com ara columnetes de finestra o part d'una premsa.

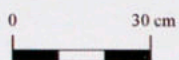
En definitiva, el material recuperat sembla correspondre a la decoració del castell quan es fa la reforma del segle xv o principis del xvi i es transforma el castell medieval en un palau senyorial.

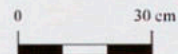
Element de pedra amb decoració d'un alat. Excavació de 1998.

SOC-07-1801-1

1801-1 sotamola de molí.

SOC-07-201-1

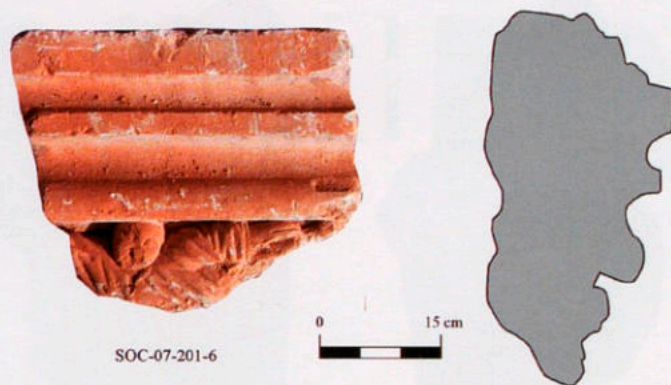
SOC-07-201-2

201-1 escut dels Llorac en guix, 201-2 àngel de guix.

Materials de les excavacions de 2007.

SOC-07-201-3

SOC-07-201-6

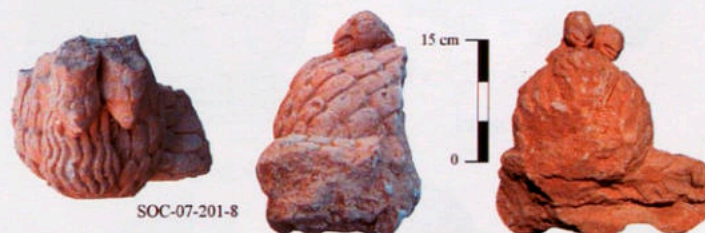
SOC-07-201-4

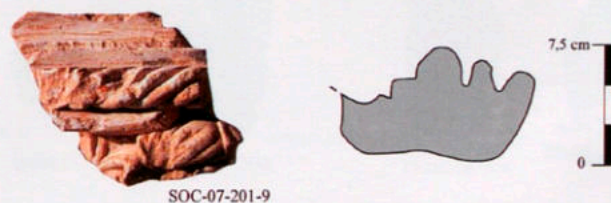
SOC-07-201-7

SOC-07-201-5

SOC-07-201-8

SOC-07-201-9

201-3, 201-4, 201-5 elements decoratius de guix.

201-6, 201-7, 201-8, 201-9 elements de guix.

Materials de les excavacions de 2007.

SOC-07-201-10

SOC-07-201-11

SOC-07-201-12

SOC-07-201-13

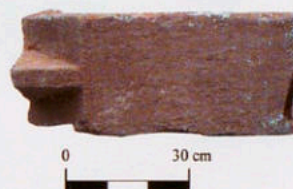
SOC-07-201-14

SOC-07-201-15

SOC-07-201-17

SOC-07-201-18

SOC-07-201-19

SOC-07-201-20

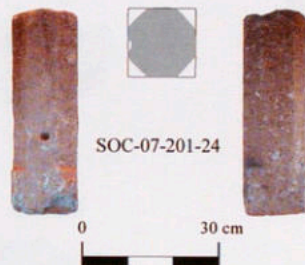
201-10 element de guix, 201-11 molí de mà de pedra,
201-12, 201-13, 201-14 elements de guix.

201-15 element decoratiu de guix, 201-16 passamà d'escala de guix. 201-
18 element de pedra, 201-19 element decoratiu de guix,
201-20 fragment d'àngel de guix.

Materials de les excavacions de 2007.

SOC-07-201-21/31

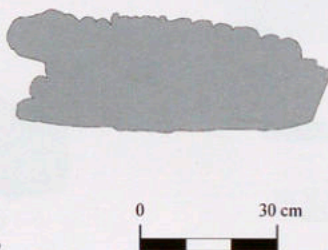
SOC-07-201-24

SOC-07-201-25

SOC-07-201-22

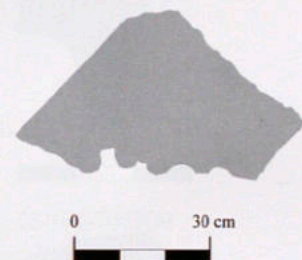
SOC-07-201-26

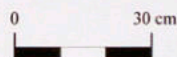
SOC-07-201-27

SOC-07-201-28

SOC-07-201-23/29

SOC-07-201-30

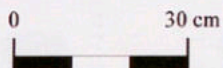
201-21/31, 201-22, 203-23/29 elements decoratius de guix.

201-24, 201-25, 201-26 columnetes de pedra, 201-27 element de pedra, 201-28, 201-29 elements decoratius de guix.

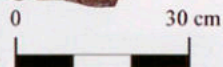
Materials de les excavacions de 2007.

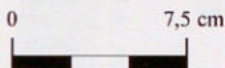
SOC-07-201-32

SOC-07-201-33

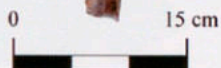
SOC-07-201-34

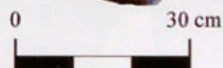
SOC-07-201-35

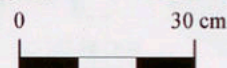
SOC-07-201-36

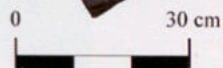
SOC-07-201-37

SOC-07-201-38

SOC-07-201-39

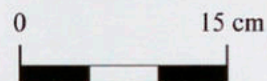
SOC-07-201-40

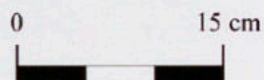
SOC-07-201-41

201-34, 201-35, 201-36, 201-37, 201-38, 201-39, 201-40, 201-41 elements decoratius de guix.

Materials de les excavacions de 2007.

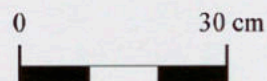
SOC-07-201-42

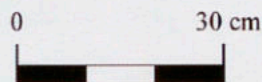
SOC-07-201-43

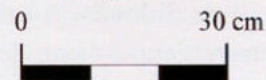
SOC-07-201-44

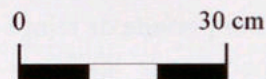
SOC-07-201-45

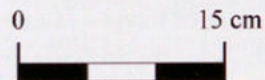
SOC-07-201-46

SOC-07-201-47

SOC-07-201-48

SOC-07-201-49

SOC-07-201-50

201-42, 201-43, 201-44, 201-45, 201-46, 201-47, 201-48, 201-49, 201-50 elements decoratius de guix.

ALGUNES PECES ESCULTÒRIQUES DEL CASTELL DE SOLIVELLA

Pau Arroyo i Casals

Introducció

Aquest estudi pretén oferir unes dades bàsiques, no exhaustives, de les característiques tècniques i artístiques de les obres més interessants, des del nostre punt de vista, del conjunt de peces escultòriques procedents de l'antic castell de Solivella. Aquest exercici el farem mitjançant una descripció i una interpretació de les peces i, quan ens sigui possible, cercant paral·lels que ens puguin servir d'exemple, ja sigui per a comparar analogies, per a ubicar-les físicament en un lloc concret de l'edifici o per a ajudar a situar-les cronològicament. Des d'aquest darrer aspecte, cal dir que els fragments analitzats s'han d'emmarcar en l'àmbit del gòtic tardà, estil artístic que es va desenvolupar a Catalunya entre mitjan segle xv i mitjan segle xvi.

D'una manera més concreta, havent cercat obres escultòriques d'un estil i d'una iconografia similar al santuari del Tallat i al monestir de Poblet, i creuat diverses dades històriques, es pot plantejar la hipòtesi que les peces del castell més interessants des del punt de vista artístic van ser realitzades per un escultor o picapedrer, encara anònim, entre els anys 1475 i 1509.

Dos són els materials amb els quals van ser fetes aquestes peces, la pedra i el guix. En general es tracta d'elements arquitectònics i/o escultòrics molt fragmentats, que només es conserven parcialment. Això fa difícil la seva identificació i, en general, amb la manca de documentació coneguda, la seva ubicació precisa en el conjunt del castell. De fet, només algunes fotografies antigues de l'edifici d'abans de la seva destrucció, ocorreguda definitivament l'any 1915, ens poden fer plantejar alguna hipòtesi, més o menys aproximada, sobre la ubicació de determinades peces, com ara les mènsules i capitells que ornaven les finestres de la planta noble del castell. Molt més explícita és, efectivament, la fotografia del pati del castell on es veu clarament on era ubicada l'escultura de sant Miquel Arcàngel. Afortunadament, s'ha descobert, molt recentment (mentre encara estàvem redactant aquest text), un document gràfic fonamental: un dibuix molt precís i detallat de la llar de foc que hi havia a la sala principal del castell. Aquesta troballa ens ha permès de situar amb total precisió algunes de les peces que formaven part d'aquest element recuperades durant les diverses fases d'excavació arqueològica del monument. Tot i que la documentació escrita ja remarcava la importància artística de la llar de foc i la descrivia, en aquest cas

es fa més palesa que mai la màxima "una imatge val més que mil paraules".

L'anàlisi de les característiques tècniques i formals de les peces es va dur a terme durant la intervenció de conservació-restauració que vam realitzar entre els mesos de maig i setembre de 2013. Així doncs, es van estudiar i tractar les 61 peces arquitectòniques, escultòriques i etnològiques procedents del castell de Solivella que ara es mostren al Centre d'Interpretació del Castell.

Aproximació cronològica

És prou coneguda la gran reforma de l'antic castell medieval de Solivella a l'època en què la família Llorac va ser la propietària de l'edifici. D'aquest moment, coincidint amb la fi del segle xv i els primers anys del segle xvi, cal inscriure la creació de les peces escultòriques que han arribat al nostres dies. Hem fet un esforç per a acotar una mica més aquest període de temps mitjançant la comparació de les peces del castell amb d'altres, de característiques formals molt similars, que formen part de l'arquitectura de dos centres religiosos del seu entorn més proper: el santuari del Tallat i el monestir de Poblet.

Efectivament, al Tallat es conserva, a la cara nord de l'edifici, una finestra d'arc conopial que conté dos capitells esculturats amb una composició i una

Vista general i del capítell del costat dret de la finestra ubicada a la façana nord del santuari del Tallat.

manera de treballar els elements vegetals i humans que s'hi representen d'una manera idèntica a la de les peces més significatives del castell. Ens referim, especialment, als conjunts escultòrics de sant Miquel i de la llar de foc de la sala noble. En aquest punt, és important dir que Ramon Berenguer de Llorac va ser l'administrador del santuari del Tallat des de 1475 fins a 1509, any de la seva mort. Ell es va encarregar de la

Mènsoles escultòriques amb relleus ornamentals amb l'escut de l'abat Juan Payo Coello ubicats a l'arc interior de la Porta Daurada del monestir de Santa Maria de Poblet.

reconstrucció de l'antiga capella de 1354 i l'ampliació del complex, per a la qual cosa va comptar amb el suport econòmic del rei Ferran II, dit "el Catòlic".

Referent a Poblet, les dues mènsoles de l'arc interior de la porta daurada que contenen l'escut de l'abat i president de la Diputació del general Juan Payo Coello, mort el 1498, mantenen unes grans semblances iconogràfiques i estilístiques dels seus motius ornamentals

tant amb les peces del castell com amb les del Tallat.

Per tant, això ens porta a pensar que totes aquestes obres van ser realitzades per un mateix artífex, un escultor o picapedrer que va estar en actiu a la Conca de Barberà en temps del senyor Ramon Berenguer de Llorac i de l'abat Juan Payo Coello. Aquest artista, molt probablement entre els anys 1475 i 1509, va executar les esmentades peces del castell.

Materials i tècniques

En primer lloc cal fer una breu referència als materials a partir dels quals es van obrar els fragments d'elements escultòrics i arquitectònics estudiats: la pedra i el guix.

La pedra

Les peces de pedra tallada i esculpida procedents del castell de Solivella van ser realitzades amb una roca d'origen local. Sense disposar d'un estudi específic més aprofundit, podem dir que es tracta d'una roca sedimentària constituïda, principalment, per carbonat de calci. Es tracta d'una pedra porosa però amb una compacitat prou elevada, sense vetes ni discontinuïtats, cosa que la fa molt adequada per a la talla i el treball escultòric.

Cal pensar que en l'elaboració dels elements es van emprar els sistemes i les eines que, tradicionalment, han emprat els escultors i picapedrers: punxons, escarpres, cisells, trepants, etc., amb l'ajut d'estrils auxiliars com ara regles, escaires, compassos, etc. L'ús d'aquest darrer instrument l'hem pogut observar a la cara horitzontal superior del capítell

que suporta l'escultura de sant Miquel. Les marques del compàs estan relacionades amb una ànima metàl·lica usada per a unir sòlidament ambdues peces. Així doncs, amb la finalitat de garantir la unió i l'estabilitat de la figura de l'arcàngel, es va emprar un sistema usat des de l'antiguitat: la incorporació d'una ànima de ferro forjat, en aquest cas de secció circular, adherit amb plom a la pedra. Serveixen com a exemple les grapes de ferro fixades amb plom usades en la construcció del Trofeu d'August (finals del segle I aC) a la Túrbia, Alps Marítims, França. En el cas concret que analitzem, per a poder introduir el plom fos a la part de la imatge, es van practicar a la part inferior uns forats per on poder-lo colar.

El guix

Bona part dels elements decoratius recuperats del castell es van fer a partir de pasta de guix, la qual va ser obtinguda mitjançant la deshidratació, per calcinació, de la roca natural de guix denominada algeps. Es tracta d'una roca sedimentària, el component principal de la qual és el sulfat càlcic. Així, un cop cuïta, mòlta i tamisada, es pot mesclar amb aigua per a formar una pasta que pot ser manipulada i treballada, la qual, en pocs minuts, s'endureix mantenint la forma que se li ha donat. Segons les impureses que contingui la roca i segons el grau de mòlta, la pols resultant serà més fina o més grollera. Aquest material permet ser utilitzat de diverses maneres. Quan encara és tendre, pot aplicar-se directament sobre

altres materials, a manera de revestiment, i també pot ser aplicat a l'interior d'un motlle. En aquest cas, en assecat-se, el material haurà adoptat la forma, en positiu, del motlle. Quan s'aplica directament permet la formació de motllures gràcies a la utilització de plantilles en negatiu del perfil que es vol aconseguir. Quan s'està assecat o ja s'ha endurit, el guix es pot treballar amb eines de tall, tals com ganivets, gúbies, enformadors, etc.

En diverses de les peces escultòriques de guix del castell de Solivella s'observa que, en la seva elaboració, es van aplicar, simultàniament, les dues tècniques descrites. Molt significatiu és el cas dels fragments que formaven la llinda de la boca de la llar de foc monumental de la sala noble del castell, on s'observa clarament que, un cop realitzades les motllures (no tenim prou dades per saber si directament amb plantilles o mitjançant l'ús de motlles), es van aplicar els motius ornamentals a base de fulles i de figures humanes i animals. Aquests elements, en relleu, van ser tallats *in situ*, a partir d'una massa de guix aplicada damunt les motllures.

Cal remarcar que a Catalunya la utilització del guix en obres d'edificació, moltes vegades mesclat amb calç, va ser molt freqüent durant el segle XVI, no només per a elaborar elements ornamentals, sinó també estructurals. Aquest material, que en moltes ocasions es va utilitzar barrejat amb fragments de pedra irregular per tal de millorar la resistència i, a la vegada, reduir la quantitat de guix necessari i, per tant, el preu final del producte, es va fer servir per a construir

Sostre amb interbigat de guix emmotllat d'una casa del carrer Major de Montblanc.

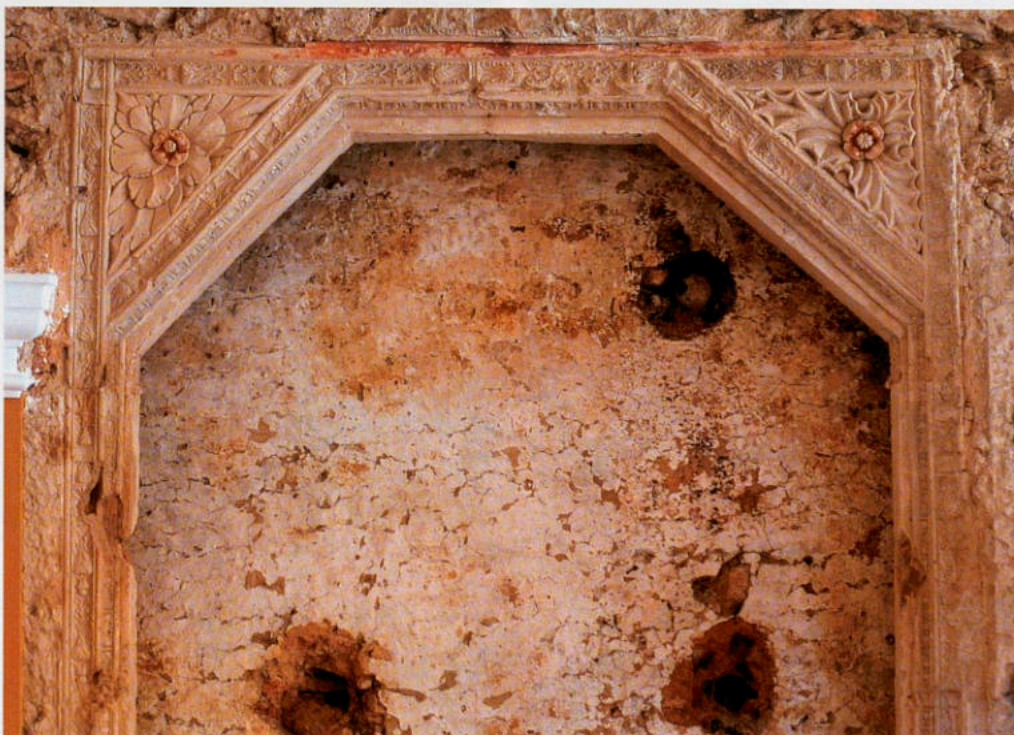
trespols i obertures (especialment portes i finestres). Afortunadament, encara hi ha força exemples prou interessants repartits pel nostre país. Així, en molts pobles i ciutats de la demarcació de Tarragona es conserven sostres fets amb aquest material. Alguns són molt senzills, en estar constituïts per revoltos semicirculars fets amb un encofrat de llistons de fusta, l'empremta dels quals es manté gravada a la superfície. En d'altres casos, però, es tracta d'autèntiques obres d'art, amb motius decoratius de complex disseny. En aquest cas, s'usaven uns encofrats amb relleus en negatiu que, un cop col·locats entre les bigues de fusta i després d'abocar el material per a construir la solera, quedava marcat el

Galeria de la casa del Portal del Pardo, al Vendrell.

Galeria de la casa dels Desclergue, a Montblanc.

Arc poligonal de guix emmotllat ubicat al claustre de l'antic convent del Carme, a Valls.

relleu en positiu, el qual, si era el cas, podia ser policromat. Les obres produïdes amb aquest mètode recorden els arabescos de l'art islàmic, a partir dels quals,

probablement, s'inspiren. No tant pel material, sinó per la forma i composició, també s'assemblen als enteixinats de fusta constituïts per cassetons.

Pel que toca a les obertures, hi havia tallers especialitzats en l'obtenció de peces de guix prefabricades que, un cop elaborades, eren venudes per a ser usades en la construcció d'edificis. L'exemple més significatiu del que acabem de dir el trobem en dos edificis senyorials ubicats un al Vendrell i l'altre a Montblanc. Es tracta de la casa del Portal del Pardo i de la casa dels Desclergue (construïda al voltant de 1575), respectivament. Doncs bé, en ambdós edificis, a les façanes, a la planta alta corresponent a les golfes, hi ha una galeria d'arcs carpanells idèntics. Aquest fet ens porta a pensar que, molt probablement, van ser fabricats en un mateix taller.

Un altre element fet amb peces de guix emmotllades, per exemple, es conserva a l'antic convent del Carme, a la ciutat de Valls. En aquest cas es tracta d'un arc poligonal, tot ell decorat amb relleus decoratius plenament renaixentistes, que s'obria a una antiga capella avui inexistent.

Peces significatives

En aquest apartat tractarem els aspectes relacionats amb la iconografia de les peces estudiades i, quan sigui possible, intentarem relacionar-les i ubicar-les en parts concretes del castell.

Sant Miquel Arcàngel

Sens dubte, la peça més singular procedent de l'antic castell de Solivella és la imatge de sant Miquel Arcàngel que coronava la coberta, de forma piramidal, de la cisterna del pati. L'escultura, de pedra, estava situada al vèrtex d'aquesta estructura sobre un fust i un capitell de secció octogonal. El plantejament d'aquests dos elements, i molt especialment el tractament escultòric del capitell, ens recorda el que normalment s'usava en aquella època en l'elaboració de les creus de terme.

A la cara frontal del capitell hi ha, al centre, l'escut amb les armes dels Llorac, el qual és subjectat per dos àngels. Van vestits amb túnica llarga, agafada a la cintura, i disposen d'una abundant cabellera rinxolada, perfectament pentinada, amb una diadema. A la part posterior hi ha la representació d'un home, en posició frontal, dempeus i descalç, vestit amb una túnica curta, pel damunt dels genolls, que es recull a la cintura amb un gran cinturó de roba. Amb les mans agafa les branques d'unes plantes. A la seva dreta, entre les fulles, hi ha uns caragols bovers o de vinya. A l'esquerra de la figura, entre pàmpols i redoltes, hi ha uns carrols de raïm. Aquest mol·lusc gastròpode el trobem àmpliament representat

Part superior de la creu de terme de la plaça de la Creu de Tremp.

en la iconografia medieval i renaixentista. Pensem, per exemple, en els retaules majors d'alabastre de la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries o en el de l'abadia de Santa Maria de Poblet. Simbolitza el renaixement en un nou ésser transformat.

L'escultura de sant Miquel ha arribat als nostres dies lleugerament mutilada. Li manquen l'avantbraç i la mà esquerra, bona part de la llança i pràcticament la totalitat de les ales. També falten dues de les potes de la bèstia que simbolitza el dimoni.

Vista frontal de l'escultura de sant Miquel.

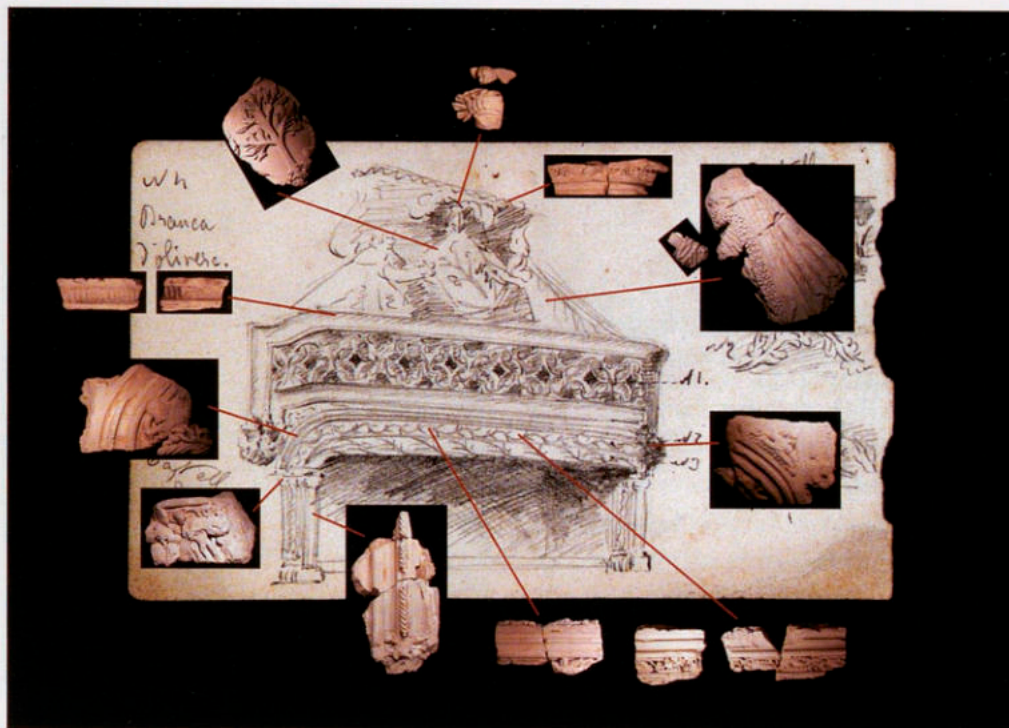
La imatge es presenta dempeus, amb el cos lleugerament inclinat vers el seu costat esquerre. Es recolza sobre la cama esquerra mentre que amb la dreta aixafa el dimoni, panxa amunt i amb els genitals a la vista, representat com una bèstia monstruosa que, a més del cap situat en el lloc habitual a l'extrem del tronc, en té un altre a la part del ventre, amb la boca

Cara frontal del capitell que suporta la imatge de sant Miquel.

oberta, d'on surten les extremitats inferiors i la cua. Sant Miquel vesteix una armadura i porta una capa tirada sobre l'espatlla dreta. Al pit hi té un escut amb la creu de sant Jordi. Amb la mà dreta sosté la llança que, a través de la boca, traspassa la testa de la bèstia. El cap del sant està lleugerament inclinat vers la seva esquerra i, com en el cas dels àngels del capitell, llueix una no gens menyspreable cabellera ondulada agafada amb una diadema.

Referent a la iconografia d'aquest dimoni, cal dir que una representació pictòrica molt similar la podem observar en el retaule de sant Miquel Arcàngel, obra del Mestre de Cervera, datada el 1494, provinent de l'església de Sant Miquel de Verdú, que actualment s'exposa al Museu Episcopal de Vic (MEV, 1768-1771).

Composició amb indicació de la situació de les peces conservades que formaven part de la llar de foc monumental del castell de Solivella.

Fragments de la llar de foc de la sala noble

Als nostres dies han arribat una trentena de fragments de guix que formaven part de la llar de foc monumental que presidia la sala principal del castell de Solivella. Aquest element va ser descrit per diversos excursionistes que van visitar el castell a finals del segle XIX i començaments del XX. Joaquim Guasch ens diu: "Allí [referint-se al primer pis] en una grandiosa sala d'enteixinat sostre s'aixeca adossada á la paret una magnífica y monumental llar de foc de marbre blanc: dos àngels colossals sostenen l'escut dels Llorach".

Amb aquesta breu descripció només havíem pogut identificar alguns pocs fragments recuperats de les excavacions,

però, gràcies a un extraordinari dibuix de la llar que es conserva a l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, a Barcelona, ens ha estat possible determinar amb força exactitud la seva ubicació dins del conjunt. Tornant a la descripció de Guasch, cal fer notar una inexactitud, referent al material amb què és feta la xemeneia. Efectivament, tots els fragments conservats són de guix, no pas de marbre blanc. Aquest equívoc es deu al fet que la llar estava completament emblanquinada, a excepció d'algunes parts que havien estat pintades de color negre.

El nombre més gran de fragments corresponen a la boca de la llar de foc. Es tracta d'una gran motllura, amb decoració escultòrica, que feia de llinda. Els

Probable capitell d'un dels brancals de la llar de foc. S'hi representa un trobador al costat d'un animal.

seus extrems adquirien una forma semi-circular per anar a descansar sobre uns muntants verticals. Aquest element és molt ornamentat, amb representacions humanes, animals i, sobretot, vegetals. Més concretament, es tracta d'una franja que recorria longitudinalment la llinda, la qual és formada per redoltes, pàmpols i raïms que es van articulant com si fos una parra. En alguns llocs, interrompent aquesta composició, hi apareixen unes petites figures humanes vestides amb una camisa. En un dels extrems hi ha el que sembla un drac. Aquesta franja és delimitada, per la part superior, per un seguit de motlures planes, còncaves i convexes, i per la inferior, per la representació d'una corda de cànem. Cal remarcar, en aquest punt, que aquest tema relacionat amb la verema es repeteix, com ja hem vist, al capitell sobre el qual es recolza la imatge de sant Miquel.

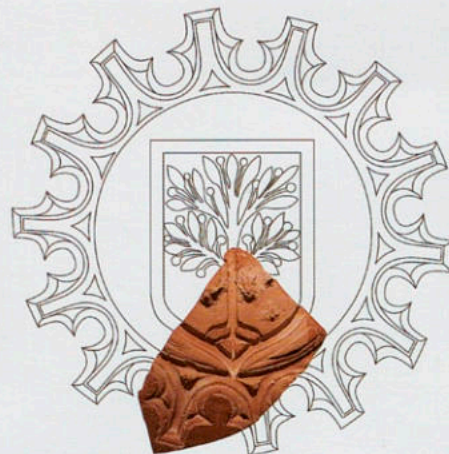
També de guix s'ha conservat una peça, mutilada en part, que podria formar part d'aquest conjunt. A la part central de la composició hi ha un animal de quatre potes que, a causa de les pèrdues sofertes, no podem identificar

Cara anterior de l'escut dels Llorac.

amb seguretat, tot i que podria tractar-se d'un cérvol. Al seu darrere hi ha unes soques que acaben en branques i fulles que es poden associar amb ceps de vinya. A l'esquerra de la composició hi ha una figura humana asseguda amb un instrument musical: una cornamusa o sac de gemecs. No disposem de prou dades per ubicar aquest fragment en un lloc concret del castell, però en disposar de restes d'haver estat encalcat, no es pot descartar que pertanyés a la llar de foc. Pensem, concretament, que podria tractar-se d'un dels capitells dels muntants.

Al damunt de la boca de la xemeneia, fixat a la campana, hi havia l'escut heràldic de la família Llorac suportat per dos àngels. Tot i que les vores de

Reconstrucció hipotètica de la decoració que hi havia darrere de l'escut dels Llorac. De biaix, la cara posterior de l'escut conservat.

l'escut estan molt malmeses, es conserven les restes d'uns dits, cosa que indicaria, efectivament, que era subjectat per dues figures humanes, d'una manera similar a l'escut del capitell de sant Miquel. Pràcticament tota la superfície és ocupada per un arbre de llover, la composició del qual és pràcticament simètrica. Del tronc en surten branques i, d'aquestes, fulles i fruits. A la base del tronc hi ha les arrels de l'arbre. Cal fer notar que el treball és molt acurat i detallista.

Referent a aquesta peça, és molt interessant comentar el que va aparèixer al revers en el transcurs de la intervenció de conservació-restauració duta a terme. Concretament, hi ha, en negatiu, la representació d'un altre escut heràldic amb el mateix emblema dels Llorac encara que d'unes dimensions molt més grans. A més, aquest escut subjacent era envoltat per un motiu ornamental

Fragments recuperats de la decoració subjacent que envoltava un escut més antic.

circular, a manera de rosassa, constituït per una successió d'arcs lobulats. Part d'aquest element decoratiu també va aparèixer al revers d'una de les figures que sostenen l'escut, cosa que permet relacionar ambdós elements sense cap mena de dubte.

Gràcies a això, doncs, sabem que el conjunt escultòric de la llar de foc va ser realitzat damunt d'una decoració en relleu preexistent. Aquesta actuació va ser motivada, de ben segur, per un canvi de gust i/o per dotar la sala on era ubicada d'una més gran monumentalitat. Cal dir que aquesta decoració més antiga també era feta amb guix i que es conserven algunes parts dels arcs que el rodejaven.

Val la pena comentar un altre aspecte. Si es compara la disposició dels dos escuts, tal com es mostra a la reconstrucció hipotètica que presentem, es confirma que l'escut conservat, com recull el dibuix del Centre Excursionista de Catalunya, era col·locat de biaix. A la part superior de la façana principal del palau de Jabalquinto, de la segona meitat

Imatge de les restes conservades d'un dels dos àngels vestits sumptuosament.

del segle xv, a la ciutat de Baeza, Jaén, hi ha un seguit d'escuts heràldics disposats de la mateixa manera.

A la part superior de l'escut hi havia un elm, bona part del qual es conserva, ornat amb llambrequins, i encara al seu damunt, una cimera, que no és altra cosa que la representació d'un pelicà alimentant els seus pollets. Aquest animal, molt emprat en la religió catòlica, en l'heràldica i en la francmaçoneria és un símbol de l'amor i de la caritat.

En el món de l'heràldica és habitual situar a la part superior dels escuts una corona o un elm. Aquest darrer podia estar acabat amb una cimera, un guarniment molt vistós que podia consistir en un plomall o amb la representació d'un animal, real o imaginari. Referent a aquest aspecte, també ens serveixen com a exemple els escuts del palau de Jabalquinto. Els vuit escuts heràldics,

Façana del palau de Jabalquinto, a Baeza.

Fris de les façanes de la capella de Sant Jordi del monestir de Poblet.

col·locats obliquament i amb diversos emblemes, són coronats per cascs de guerrer. Al seu damunt hi ha un repertori prou ampli d'animals i de figures humanes alades. Més propers geogràficament, a la Porta Reial del monestir de Poblet, de finals del segle XIV, hi ha els emblemes del rei Pere III el Cerimoniós amb dracs alats a les cimeres dels elms que responen a aquesta mateixa idea.

S'han pogut identificar diversos fragments de les dues figures que subjectaven l'escut de la llar de foc, als quals la documentació identifica com a àngels. Es tracta d'unes escultures de mida natural, vestides amb robes sumptuoses. Porten unes grans capes que cobreixen la pràctica totalitat dels personatges. A la vora d'aquestes hi ha una franja en relleu ornada amb motius geomètrics que, interpretem, són la representació de pedres semiprecioses. Al pit d'una de les figures hi ha un element de forma

romboïdal que imita una gran agulla d'orfebreria usada per a tancar la capa. Cal dir, però, que no s'ha trobat cap resta de les ales entre els fragments procedents del castell.

Tot i que no ho podem assegurar amb rotunditat, hi ha altres fragments que poden formar part de la xemeneia. Es tracta de dues peces amb motllura de cavet amb restes d'una inscripció, amb lletres gòtiques, pintada de color negre. Pensem que podria tractar-se de les motllures que emmarcaven el fris que ens mostra el dibuix. Referent a l'ornamentació d'aquest fris, hem trobat un paral·lel a la capella de Sant Jordi, de mitjan segle XV, del monestir de Poblet. Pel que toca a la inscripció, ens podem remetre a la franja epigràfica que recorre els murs de l'interior de l'església del monestir de San Juan de los Reyes de Toledo, finalitzat el 1495, la construcció del qual va ser patrocinada pels Reis Catòlics.

Hi ha dos fragments més que uneixen entre si que poden estar relacionats amb la llar de foc. Es tracta de les restes d'una cornisa amb un extrem que gira cap a la dreta per anar a entregar a una paret. Consta d'una motllura llisa, a la part inferior, formada per bocell i cavet; al centre hi ha una sanefa en relleu a base de fulles unides per una branca serpentejant, i al damunt, una corda de cànem. Com a les altres peces de guix, a la superfície hi ha restes d'una capa d'emblanquinada. Molt probablement, aquesta cornisa devia ser a la part superior de la campana de la llar de foc, tal com es pot interpretar analitzant-ne el dibuix.

És una obra tallada en pedra i representa un àngel amb un saltiri, instrument musical de la família de les cítares. La figura està disposada en sentit horitzontal i té les cames doblegades. Vesteix una túnica llarga i, com en el cas del conjunt de sant Miquel, llueix una gran cabellera rinxolada. De segur que va ser realitzada per la mateixa persona, vistes les grans similituds formals i tècniques d'ambdós. A la part superior i inferior de l'element, que es pot definir com un capitell, hi ha unes motllures que cal relacionar amb la decoració de pilastres circulars dels muntants i de l'arc d'una obertura. Analitzant les fotografies antigues del castell, ens sembla que podria ser del primer portal, d'arc conopial, que hom es trobava quan pujava les escales del castell des del pati.

Es tracta d'una peça esculpida en pedra on hi ha representat el rostre d'un home amb barba. Per la seva forma, creiem que

es pot identificar com una mènsula que, molt probablement, constituïa l'arrenca-ment del guardapols d'una de les finestres en forma de creu de la planta noble del castell. No es pot descartar que la finestra en qüestió sigui la que hi havia, amb aquestes característiques, a la façana sud-oest del castell. Cal dir que la seva qualitat artística és inferior a la de les altres peces analitzades. Es tracta d'una obra més esquemàtica, més bàsica, sense el detall i la meticulositat d'aquelles. Fins a la nostra intervenció de conservació-restauració, aquest element estava situat al vestíbul de la casa de la vila.

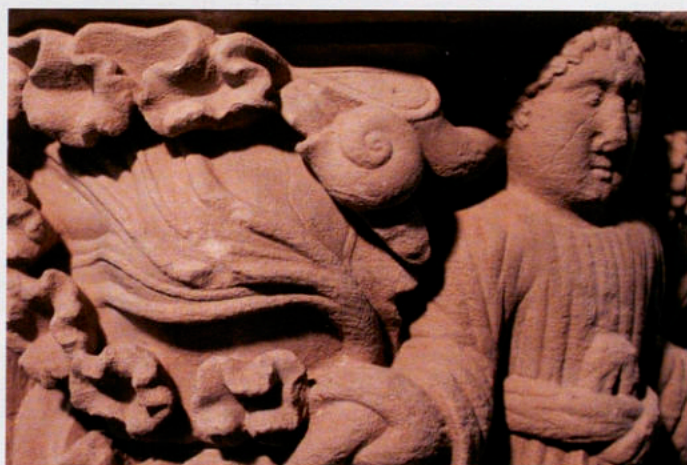
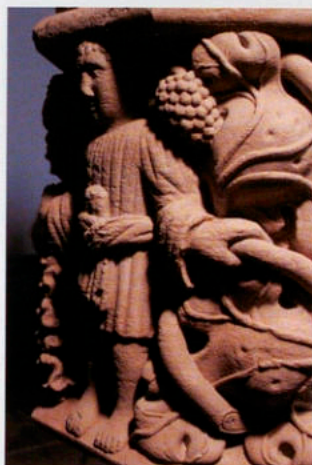
Epíleg

Moltes més són les dades que hem pogut aportar de les que ens esperàvem quan vam iniciar aquest treball referent a les peces escultòriques procedents del castell de Solivella. S'ha pogut situar cronològicament la seva creació, amb un cert marge d'error, és clar. Però, sobretot, s'han pogut relacionar un gran nombre de fragments d'una manera prou clara amb la llar de foc. És més, s'han pogut ubicar en els llocs concrets que els corresponia dins del conjunt gràcies al dibuix del Centre Excursionista de Catalunya.

Altrament, només cal dir que encara són moltes les incògnites que resten pendents d'aclarir. Potser en un futur noves dades o interpretacions de les restes conservades podran oferir més llum i permetran una comprensió més clara del disseny i de la ubicació d'aquestes peces en l'arquitectura del castell.

Element arquitectònic amb un rostre d'home en relleu. El rectangle indica la probable ubicació de la peça a la façana sud del castell. Àngel músic.

Detalls del revers del capitell que suporta l'escultura de sant Miquel.

Agraïments

Ramon Redorta Vila, músic especialista en instruments antics.

IMATGES DEL RECORD, UN CASTELL, UN POBLE

Col·lecció Enric Capdevila i Torres

1970

1971

1979

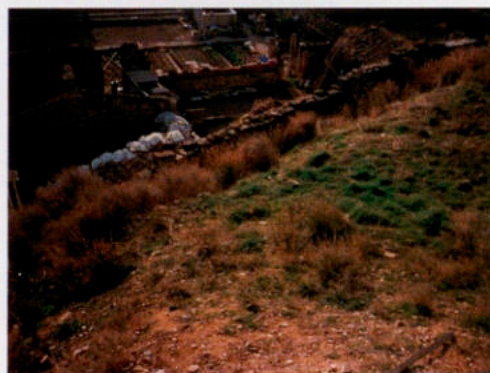
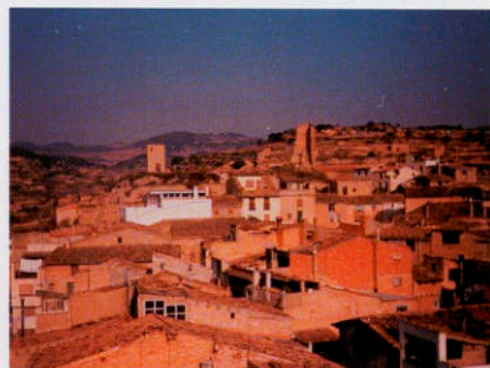
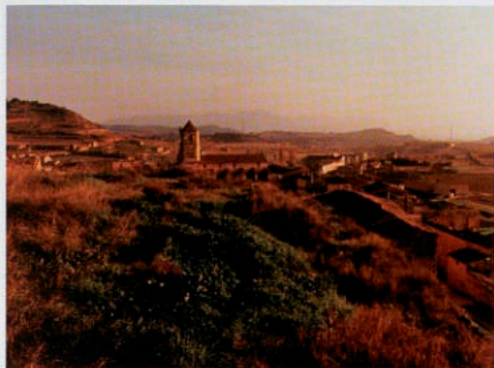

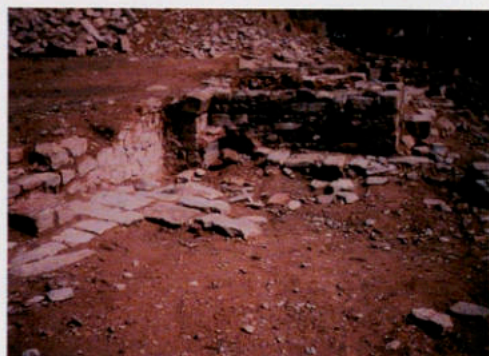
1981

1984

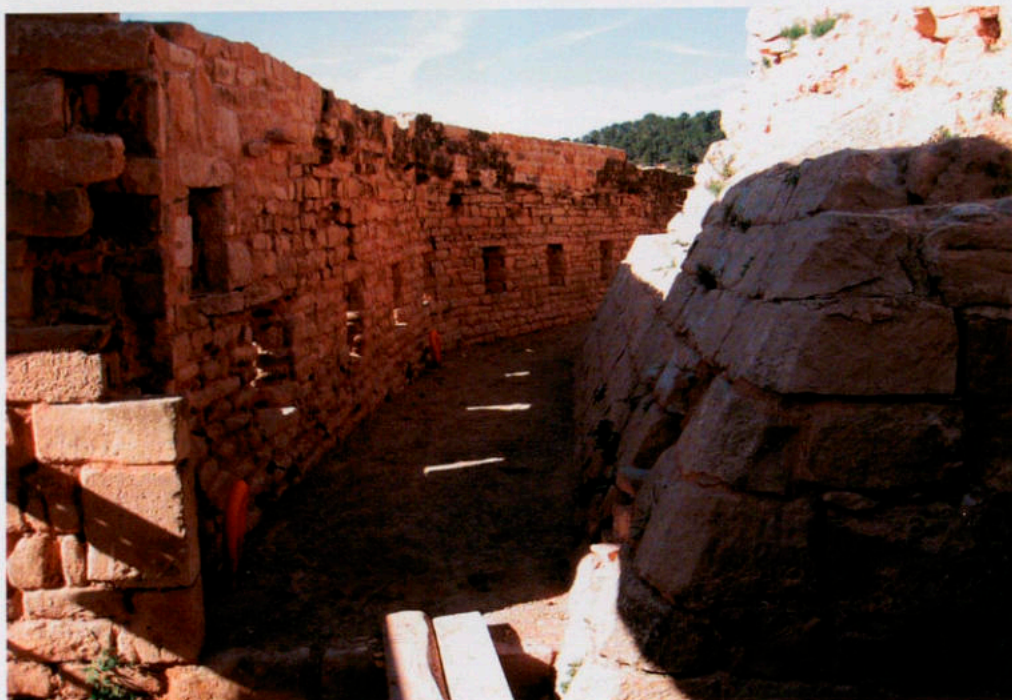

2007

2008

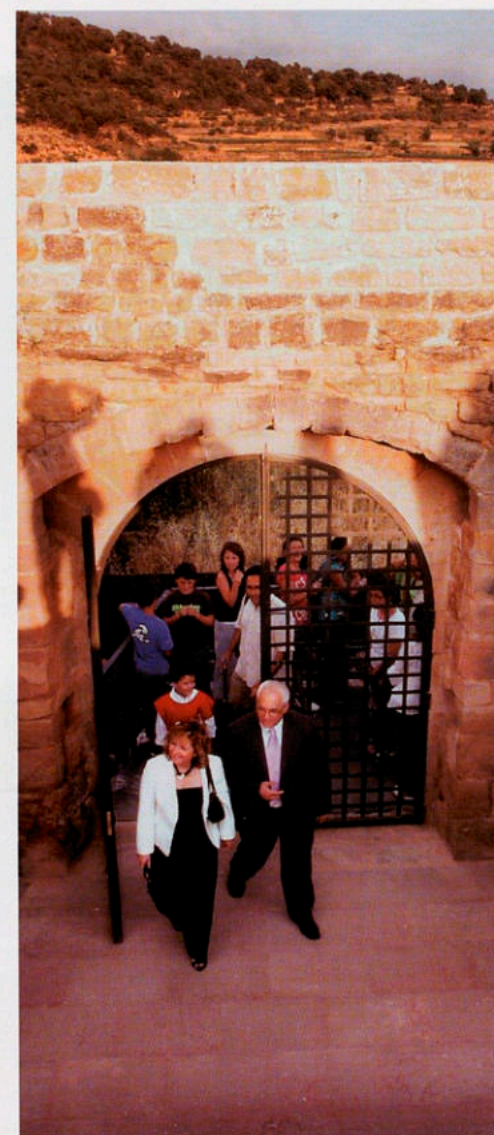

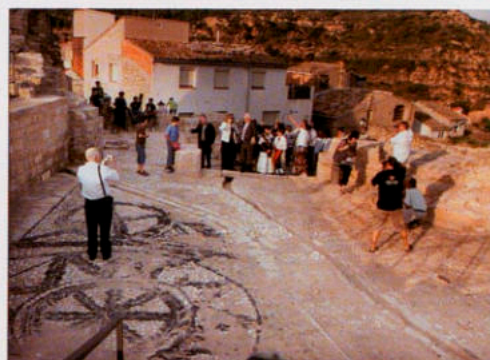

2009

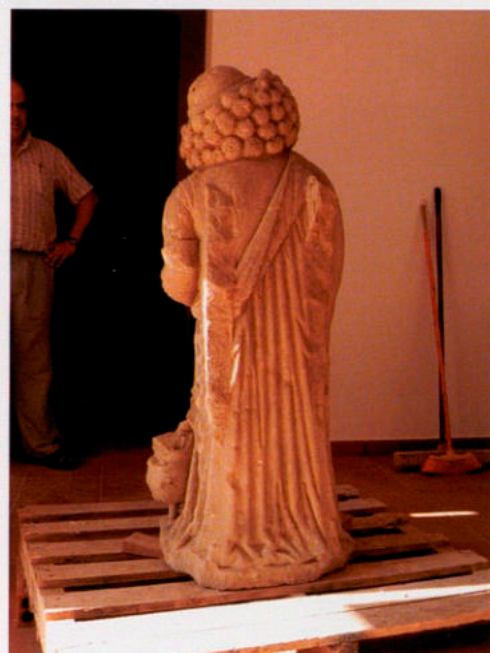
INAUGURACIÓ DE LES OBRES 11 DE JULIOL DE 2009

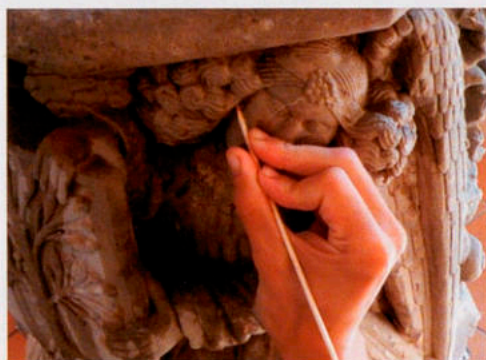

2013 RETORN DEL SANT MIQUEL DEL CASTELL

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADELL GISBERT, Joan-Albert: "L'Hospital de pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'arquitectura hospitalària medieval a Catalunya". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 4. Barcelona, 1983, p. 239-263.
- "L'architettura tardogotica in Catalogna e l'esordio del linguaggio rinascimentale". *L'architettura del Tardogotico in Europa*. Milà (Itàlia), 1995, p. 163-169.
- Autors diversos: *Catalunya Romànica*, vol. XXI, *l'Alt Camp, el Baix Camp, el Tarragonès, la Conca de Barbera, el Priorat*. Barcelona, 1995.
- Autors diversos: *El Consell Comarcal a l'Antic Hospital*. Tarragona, Consell Comarcal del Tarragonès, 1995.
- Autors diversos: *Guia dels castells del Gaià*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs - Centre d'Estudis del Gaià, 1999.
- BALANÀ ABADIA, Pere: "Vestigis de la dominació islàmica a la Conca de Barberà, I: la toponímia del municipi de Llorac". *Aplec de treballs*, núm. 11. Montblanc, 1993, p. 203-219.
- CABESTANY FORT, Joan F.: "Vías de comunicación medievales en la cuenca del río Franco-lí (Tarragona)". XV Congreso Nacional de Arqueología. Lugo, 1977; Saragossa, 1979, p. 1203-1210.
- "Prenafeta Vell, Montblanc". *Les excavacions arqueològiques a Catalunya els darrers anys*. Barcelona, 1982, p. 389-390.
- CAPDEVILA I TORRES, Enric: "Esborrany d'un projecte cultural". *Gira-sol Solivellenc*, núm. 44. Solivella, tardor-hivern 1991, p. 20-21.
- "El castell de la baronia de Solivella". *Gira-sol Solivellenc*, núm. 48. Solivella, hivern-primavera 1993, p. 24-26.
- "Pòrtic. El Castell de Solivella - pedres nobles, pedres misterioses". *Gira-Sol Solivellenc*, núm. 84. Solivella, hivern-primavera 2002, p. 3.
- CARBONELL BUADES, Marià: *L'Escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*. Tarragona, 1986.
- CARRERAS CASANOVAS, Antoni: "La torre de guaita de Castellfolit (Serra de Prades)". *Butlletí Arqueològic*, núm. 3, època V. Tarragona, 1981, p. 65-99.
- "A propòsit del poblament de la Conca de Barberà abans del domini comtal (segles v-x)". *Aplec de treballs*, núm. 24. Montblanc, 2006, p. 41-72.
- CASTRO FERNÁNDEZ, José Javier: *Los ingenieros reales de los Reyes Católicos. Su nuevo sistema de fortificación. Artillería y Fortificaciones en la Corona de Castilla durante el reinado de Isabel la Católica*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2004.
- CATALÀ ROCA, Pere: "La fotografia considerada dins de l'Excursionisme". *Enciclopèdia de l'Excursionisme*, vol. III. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1965, p. 491-534.
- "Aspectes i qüestions de toponímia". *Enciclopèdia de l'Excursionisme*, vol. III. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1965, p. 675-693.
- CATALÀ ROCA, Pere; DOMINGO, Tomàs: "Castell de Solivella". CATALÀ ROCA, Pere; RIQUER, Martí de: *Els Castells Catalans*, vol. 4. Barcelona, 1973, p. 355-361.
- CAVALLÉ BUSQUETS, Joan: *Quan les cases vollen ser palaus. La població d'Alcover, 1553-1625*. Alcover: Centre d'Estudis Alcoverencs, 1989.
- COBOS GUERRA, Fernando: "Los Orígenes de la Escuela Española de Fortificación del primer Renacimiento". *Artillería y Fortificaciones en la Corona de Castilla durante el reinado de Isabel la Católica*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2004, p. 224-268.
- *La artillería y la fortificación. La artillería de los Reyes Católicos*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 2004.
- CONEJO DA PENA, Antoni: "L'antic hospital de Santa Magdalena de Montblanc". *Locus Amoenus*, núm. 6. Barcelona, 2002-2003, p. 129-143.
- DEL ARCO MOLINERO, Luis: *Guia de Tarragona y su provincia*. Tarragona, 1906.
- DÍAZ GARCÍA, Moisés; MENCHON BES, Joan: "El Castell de Solivella: Resultats preliminars de les excavacions arqueològiques (1998-2007)". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona, 10-13 de juny de 2011, vol. 2. Tarragona, 2011, p. 997-1006.
- DURAN I CAÑAMERAS, Fèlix: *Notas Arqueológico-Históricas sobre los castillos feudales de Cataluña*. Barcelona, 1914.
- "Excursió particular a Solivella". *L'excursionista. Bolletí Mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, núm. 11. Barcelona, 30/9/1879, p. 121-122.
- FARRÉ GARRETA, Benet; CORNADÓ FARRÉ, Celestí; MENCHON BES, Joan: *El castell del Vilosell. Aproximació al seu context històric*. El Vilosell, 1994.
- FERRER I PUIG, Jaume: "Antoni Palau i Dulcet (1867-1954): de llibres, llibreters i memòries". Autors diversos: *Antoni Palau i Dulcet i Josep Porter i Rovira. Dos montblanquins apassionats pels llibres*. Montblanc, 2007, p. 7-29.
- FONTBONA, Francesc; JORBA, Manuel (eds.): *El romanticisme a Catalunya 1820-1874*. Barcelona: Proa, 1999, p. 184.
- FUGUET SANZ, Joan: "Arquitectura civil". *Història de la Conca de Barberà*, vol. 1: *Història de l'Art*. Valls, 2008, p. 272-295.
- FUGUET SANZ, Joan; PLAZA, Carme; HOFBAUEROVÁ, Vera: *Els Querals a Santa Coloma*. Ar-

- quitectura, art i vida. Santa Coloma de Queralt, 2010.
- GARRIGA RIERA, Joaquim: "L'època del Renaixement, segle XVI". *Història de l'Art Català*, IV. Barcelona: Edicions 62, 1986.
- GÓMEZ TRAVÉ, Jaume: *Solivella 1900-1950. Diari íntim*. Solivella, 2008.
- GUASCH, Joaquim: *Album Pintoresch i Monumental de Catalunya*. Barcelona: Associació Catalanista d'Excursions Científiques, 1879-1880.
- IGLÉSIES FORT, Josep: "El fogatge de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV, núm. 11. Barcelona, 1962, p. 249-365.
- "Història de l'excursionisme". *Enciclopèdia de l'Excursionisme*, vol. I. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1964.
- LAMPÉREZ ROMEA, Vicente: *Arquitectura civil española de los siglos I al XVIII*. Madrid: Espasa Calpe, 1922.
- Legal evidencia que manifiesta deberse conceder al noble Don Juan de Llorach y de Moxó, la asistencia implorada, contra los Regidores y particulares del lugar de Solivella para el ejercicio de la jurisdicción civil y criminal, mero y mixto imperio*. Barcelona: impremta de la vídua Maria Martí, 1729.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico e histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, vol. XV. Madrid, 1849.
- MARTINELL BRUNET, Cèsar: "L'art de transició al Gòtic". FOLCH I TORRES, Joaquim (ed.): *L'art català*, vol. I. Barcelona, 1955, p. 213-414.
- MENCHON BES, Joan: "El castell de Solivella". *Festa Major Solivella*, 12, 13, 14, 15 d'agost 1994. Solivella, Comissió de Festes, s/p.
- "De l'ager tarraconensis a la marca extrema d'Alandalús. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal". *Ager Tarraco-nensis*, 5: Paisatge, poblament, cultura material i història. Tarragona, 2013, p. 57-73.
- MENCHON BES, Joan; DÍAZ GARCÍA, Moisés: "Intervencions arqueològiques al castell de Solivella (Conca de Barberà)". *Jornades d'arqueologia 1999. Prehistòria, protohistòria i època medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999)*. Tortosa, 1999. Barcelona, 2007, p. 423-434.
- "Novas". *L'excursionista. Bolletí Mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, núm. 27 (26). Barcelona, 26/11/1880, p. 558.
- "Novas". *L'excursionista. Bolletí Mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, núm. 49. Barcelona, 30/11/1882, p. 159-160.
- PALAU DULCET, Antoni: *La Conca de Barberà. Guia de la Conca*. Barcelona, 1932.
- PASTOR BATALLA, Isidre: "El castell-palau de Rodonyà a través dels inventaris post mortem de la família Tamarit. Segles XVII-XVIII". *La Resclosa*, núm. 3. Vila-rodona, 1999, p. 17-34.
- "El conjunt de sitges del castell de Rodonyà. Estudi arqueològic". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, 10-13 de juny de 2011*, vol. 2. Tarragona, 2011, p. 961-969.
- PONS GURI, Josep Maria: *Un fogatjament desconegut de l'any 1358*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1964.
- Por los regidores de la villa y termino de Solivella contra Don Juan de Llorach y de Moxó en la real sala del noble señor Don Francisco Borrás y Viñals actuacio Antonio Comellas. Duda si debe confirmarse o commutarse la real provision a qual mayormente atendido lo dispuesto por el Serenissimo Rey Don Alfonso en su real Pragmática de 8 de mayo 1447*. Barcelona: impremta de Pons y Lorelle, 1731.
- QUERALT, Miquel: "Lo castell de Solivella". *La Conca de Barberà*. Montblanc, 1r període, 14/9/1907, 28/9/1907, 12/10/1907. *El Vallenc*. Valls, 7/9/1907.
- RIBERA GASSOL, Ramon: "Claudi de Lorenzale, pintor, i la seva estada a la Conca de Barberà". *Aplec de Treballs*, núm. 30. Montblanc, 2012, p. 181-188.
- RIQUER, Martí de: "Apreciació genealògica". CATALÀ ROCA, Pere; RIQUER, Martí de: *Els Castells Catalans*, vol. 4. Barcelona, 1973, p. 361-364.
- ROVIRA GÓMEZ, Salvador J.: "Notes d'arxiu sobre els Llorac, barons de Solivella (segles XVII-XVIII)". *Aplec de treballs*, núm. 25. Montblanc, 2007, p. 81-88.
- *Armorial dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2008.
- *Rics i poderosos, però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2000.
- SANS TRAVÉ, Josep Maria: "La gestió del Tallat per Ramon Berenguer de Llorac, senyor de Solivella, i el seu traspàs al monestir de Poblet (23 de maig de 1509)". <www.solivella.net/Tallat/josep_m_sans/josep_m_sans_trave.htm>.
- SANS TRAVÉ, Josep Maria; BALLART, Carme: "Un inventari del castell de Solivella de 1596". *Miscel·lània d'estudis solivellencs*, núm. 2. Solivella, 1983, p. 120-166.
- SOLÉ SABARÍS, Lluís: *Àlbum Meravella*, vol. I. Barcelona, 1931.
- TRAVÉ TRAVÉ, Jordi: "Fòtica solivellenca I. El castell". *Miscel·lània d'estudis solivellencs*, núm. 1. Solivella, 1983, p. 105-108.
- "Fòtica solivellenca II. El castell (2)". *Miscel·lània d'estudis solivellencs*, núm. 3. Solivella, 1984, p. 10-11.

Ajuntament de Solivella

AROLA EDITORS

ISBN-13: 978-84-942598-1-4

9 788494 259814

EL CASTELL D SOLIVELLA

